

KNAPP ÉVA

Spangár András és a *Magyarok bibliotékája*

Fejezet a 18. századi historia litteraria történetéből

Spangár Andrást az irodalomtudomány és a régi magyar irodalomtörténet Czvittinger Dávid *Specimenjének*¹ egyik folytatójaként tartja számon, aki – Czvittingertől eltérően – magyar nyelven készített írói bio-bibliográfiát, *Magyarok bibliotékája* címmel. A tudománytörténet a közelmúltban felhívta a figyelmet a személyével és életművével kapcsolatos bizonytalanságokra, többek között azzal, hogy az elvégzendő feladatok közé sorolta a róla szóló, korszerű szemléletű esettanulmányt.² Spangárt a 18. századi historia litteraria kutatói ifjabb Szinnyei József rendszerezése alapján³ a bibliográfia-írók közé sorolták Czvittingerrel, Schmeizel Mártonnal, Bod Péterrel és másokkal együtt, akik mindenekelőtt adatokat gyűjtöttek, s azokat nem időrendben, hanem szerzői betűrendben rendezték el. Szinnyei összefoglalóan dicséri Spangár vállalkozásának magyar nyelvűségét, ugyanakkor sajnálkozik azon, hogy a mű nem jelent meg nyomtatásban. Hivatkozás nélkül megemlíti, hogy „irt állítólag egy [ti. másik] 'Új Magyar Bibliothéká'-t is, melyben némelyek szerint több volt a kritika, de nem lehet tudni, mert mind ez, mind az előbbi, lappang valahol, vagy elveszett”.⁴ Spangár halála után egy emberöltővel Bod Péter talányos felhanggal, hét sorban foglalta össze Spangár írói tevékenységét: „Adott köz haszonra egy Magyar Kronikat 1738-dik eszt. 4. r. Melyben igéri hogy elő adja Magyar országnak régi és mostani Osztását, Reszeit, Tartományait, Várossait, Épületeit, Stzitiából-való ki jövetelit, Hadakozásait, Iróit, Könyveit, 's a'mit az ember fel gondolhat.”⁵ Érthető, hogy Spangár teljesítményét illetően Bod ugyanúgy bizonytalan volt, mint később ifjabb Szinnyei József, mivel egyikük sem – és mind ez ideig senki sem – forgatta sem a *Magyarok bibliotékáját*, sem az *Új magyar bibliotékát*.

1 CzVITTINGER Dávid, *Specimen Hungariae literatae* [...], Francofurti-Lipsiae, 1711; TARNAI Andor, *Egy magyarországi tudós külföldön: Czvittinger és a Specimen*, ItK, 97(1993), 16–38; ua. = Uő, *Tanulmányok a magyarországi historia litteraria történetéről*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, Bp., Universitas, 2004, 88–115.

2 TÜSKÉS Gábor, *Az irodalomtudomány és -kritika XVIII. századi történetéhez: Koncepciók, módszerek, kutatási lehetőségek = Historia litteraria a XVIII. században*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla, TÜSKÉS Gábor, Bp., Universitas, 2006 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok), 15–42, itt: 39–40.

3 Ifj. SZINNYEI József, *A magyar irodalomtörténet-írás ismertetése*, Bp., Eggenberger, 1878², 16.

4 Ifj. SZINNYEI, *i. m.* (3. jegyzet), 6; Uő, *Czvittinger követői*, Figyelő: Irodalomtörténeti Közlöny, 2(1877), 111–121, itt: 111.

5 Bod Péter, *Magyar Athenas*, [Szeben, Sárdi Sámuel], 1766 [1767], 246–247.

Spangár Andrásról mind ez ideig nem készült önálló tanulmány. Az életére és műveire vonatkozó korábbi megállapításokat annak ellenére érdemes áttekinteni, hogy a szerzők rendszerint nem végeztek forráskutatást, és lényegében a 21. század első évtizedéig egymástól vették át, esetenként sajátos módon „tovább variálták” az adatokat.

Rotarides Mihály 1745-ben – mindössze egy évvel Spangár halála után – megjelent, csaknem három lap terjedelmű méltatása a Pethő-krónika Spangár-féle supplementumához (Kassa, 1738) kapcsolja a magyar nyelvű írói bibliográfiát, amit igyekszik azonosítani Szentiványi Márton *Miscellaneáinak* egyik *Bibliotheca* című összeállításával. Mivel Rotarides nem látta Spangár bibliográfiáját, nem tudta bizonyítani állítását, mely szerint Spangár Szentiványi valamelyik rövid terjedelmű összeállítását magyarította.⁶ Horányi Elek tizennégy sorban emlékezett meg a „vir praeclarissimus”-ként jellemzett Spangárról.⁷ Nála a szerző egyetlen munkája a Pethő-krónika bővítése, melynek supplementuma (Kassa, 1738) kapcsán Horányi hosszú jegyzetben értekezett a *Bibliotheca Hungaricáról*.⁸ Eszerint e „toldalékot” nem lehet azonosítani Szentiványi írói katalógusaival, s csupán hasonlíthat azokhoz. Horányi nem foglalt állást semmilyen téren, mivel nem látta a munkát. Wallaszky Pál szintén csupán egyetlen munkával, az általa sem ismert írói összeállítással foglalkozik, konkrét eredmény nélkül, Rotarides vonatkozó szövegrészét ismételve.⁹ A Ro’snyói Egyházi Töredékek című folyóiratban – Spangár halálát Rozsnyóra helyezve – röviden, részben téves adatot közölve foglalkoztak vele, és az ismeretlen adatközlő három nyomtatott munkát kapcsolt a nevéhez.¹⁰ Danielik József tudós jezsuitaként, részben hibás életrajzi adatokkal mutatta be Spangárt, s hat nyomtatott és négy kéziratos munkáját vette számba.¹¹

6 [ROTARIDES Mihály], *Historiae Hungaricae literariae antiqui, medii atque recentioris aevi lineamenta, quorum prolegomena generalem in universam historiam Hungariae literariam introductionem continentia prodeunt*, Altonaviae et Servestae, 1745, 84–86; vö. Martinus SZENTIVÁNYI, *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanae*, Decas III, Pars I, Tyrnaviae, Typis Acaadaemicis, 1702, *Continuatio Dissertationis Paralipomenonicae Memorabilium rerum in Hungaria*, Catalogus X, *Catalogus Nomina Autorum et scriptorum sub Corona Hungariae, ordine Alphabetico*; Catalogus XI, *Scriptorum e Societate Jesu sub Corona Hungariae, ordine Alphabetico*; Catalogus XII, *Scriptorum externorum, qui de rebus Hungariae aliquot scripserunt*, 15–19.

7 Alexius HORÁNYI, *Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum*, III, Posonii, A. Loew, 1777, 291.

8 Uo., 291–292.

9 Paulus WALLASZKY, *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis Regni ad nostra usque tempora delineatus*, Posonii–Lipsiae, A. Loew, 1785, 12–14; Uő, ua., ed. Altera auctior et emendatior, Buda, Typ. Regiae Universitatis Hungaricae, 1808, 13–14.

10 „Praelo subjecit: Bibliothecae SS. PP. Synopsim Tyr. 1721. – Concordantias Marianas ibid 1741. – Magyar Krónika. Cass. 1734.” Ro’snyói Egyházi Töredékek, 8(1839), 98.

11 Nyomtatványok: 1. *Bibliothecae SS. Patrum concionatoriae Synopsis*, Nagyszombat, 1721; 2. *Concordantiae Marianae*, Nagyszombat, 1721; 3. *Concordantiae novae universales tripartitae*, Nagyszombat, 1721; 4. *Pethő-krónika bővítése*, Nagyszombat, 1721 és Kassa, 1734; 5. Egy másik „Magyar Krónika”, Kassa, 1738; 6. *Magyar Könyvtár, e Krónikák „mintegy folytatásául”*, Kassa, 1738. Kéziratok: 1. *Új magyar Könyvtár*; 2. *Splendores SS. Ordinum et Institutorum religiosorum utriusque*; 3. *Concordantiae concionatoriae*; 4. *Societas*

Spangár képzett jezsuita volt, akiről folyamatosan megemlékeznek a rendi életrajzok és bibliográfiák. Az Osztrák–Magyar Jezsuita Rendtartomány írói a 19. század közepén számba vevő Joannes Stoeger (Stöger) röviden, több, később hibásnak bizonyult adatot közölve összegezte életét,¹² s csoportokba rendezte munkáit. A „sunt ejus latine” csoportba két, 1721-ben Nagyszombatban megjelent művet sorolt: a *Bibliothecae SS. Patrum concionatoriae Synopsis [...]* és a *Concordantiae Marianae [...]* címűeket. A „libelli de controversiis” csoportban egy ugyancsak Nagyszombatban, 1721-ben kinyomtatott, *Concordantiae novae universales tripartitae* című munkát találjuk, valamint Pethő Gergely krónikájának bővítését (Kassa, 1734). Mindezt követi a Kassán 1738-ban magyarul megjelent *Chronica Hungarica cum variis Catalogis*, melyben Spangár – Stöger szerint – *Bibliotheca Hungarica* című, meg nem jelent művére¹³ hivatkozott, megjegyezve: „quae chronico supplementi instar esset”. A kéziratban maradt munkák között Stöger négy további, részben a már említettekkel azonosítható címet sorolt fel, az őrzési hely(ek) megnevezése nélkül: 1. *Bibliotheca Hungarica [...] hungarice*; 2. *Splendores SS. Ordinum et Institutorum religiosorum utriusque sexus tam in communi quam particulari, in forma Concordantium propositi*; 3. *Concordantiae concionatoriae*; 4. *Societas Jesu Concordantiis illustrata, sive litteraria eorum Autorum et Scriptorum concordia [...]*.

A magyar nemzeti bibliográfiában – ellentétben az előbbiekkal – Petrik Géza mindössze egyetlen önálló, nyomtatásban megjelent munkát vett számba (*Concordantiae novae universales tripartitae [...]*, Tyrnaviae, Typ. Academicis S. J. per Frid. Gall, 1721), és ugyanitt hivatkozott a Pethő-féle magyar krónika Spangár által bővített kiadásaira.¹⁴ Ezek a Spangár nyomtatásban megjelent munkásságához kapcsolódó bibliográfiai tételek a Petrik-bővítésekben sem egészültek ki újabbakkal.¹⁵ A Horányira, Stögerre, Augustin és Aloys De Backerra, valamint Petrikre hivatkozó Carlos Sommervogel jezsuita írói lexikonában lényegében megismételte a Stöger-féle életrajzi adatokat, viszont a Stöger által jelzett öt nyomtatvány és négy kézirat helyett már hat nyomtatványt és négy kéziratot különített el.¹⁶ Az elődjeire hivatkozó Szinnyei József néhány további

Jesu Concordantiis illustrata. DANIELIK József, *Magyar írók: Életrajz-gyűjtemény*, második, az elsőt kiegészítő kötet, Pest, Szent István Társulat, 1858, 286.

12 Stöger szerint 1678. jan. 29-én született Nógrádon, 16 évesen kérte felvételét a rendbe, 25 évig hirdette az igét Magyarországon, a kőszegi és az ungvári kollégiumot vezette, s Rozsnyón halt meg 1744. márc. 14-én. Joannes Nep. STOEGER, *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu*, Viennae, Typ. Congr. Mechitharisticae, 1855, 332–333. A felsorolt adatok nagyrészt pontatlanok. Vö. Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*, Pars III, Romae, Institutum Historicum S. I., 1988, 1573.

13 „In hac citat sequens opus a se confectum, quod tamen lucem non vidit [...]” STÖGER, *i. m.* (12. jegyzet), 333.

14 PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, III, Bp., Dobrowsky Ágost, 1891, 417; vö. még: TAKÁTS Sándor, *A főváros alapította budapesti piarista kollégium története*, Bp., 1895, 98.

15 Újabb Spangár-nyomtatványt nem regisztrált a nemzeti könyvtárban folyamatosan bővülő kéziratok ún. Petrik-pótlások sem. A tájékoztatást V. Ecsedy Juditnak köszönöm.

16 Carlos SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus: Première partie: bibliographie [...]*, tome VII, Bruxelles–Paris, 1896, 1417–1418. Nyomtatványok: 1. *Bibliothecae SS. Patrum concionatoriae Synopsis [...]*, Tyrnaviae, 1721; 2. *Concordantiae Marianae [...]*, Tyrnaviae, 1721; 3. *Libelli de Controversiis* [megjelenési adatok nélkül!]; 4. *Concordantiae novae, universalis tripartitae [...]*, Tyrnaviae, 1721; 5. *A ma-*

bizonytalan adattal bővítette Spangár életrajzát, s öt nyomtatványt és négy kéziratot sorolt fel munkái között.¹⁸

Lukinich Imre¹⁹ éppúgy nem végzett forrásvizsgálatot Spangár bibliográfusi tevékenységéről, mint Kenyeres Imre. Kenyeres az irodalomtörténeti folytonosság tudatának Czvittingertől számított kényszere vezethette arra, hogy komolyan számoljon Spangár „elveszett”-nek mondott *Magyarok bibliotékája* mellett egy általa készített újabb *Bibliothékával*, melyet forgatni is vél: „A kézirat szerint adaléka nem több mint Cvittinger Specimenjének fordítása; ezt megtoldotta néhány adattal, kivált egyházi és történeti írőkkel. Ez a Bibliotheka csak mint a jezsuita tábor megmozdulását jelző irat nyer jelentőséget, de bármennyire is a Specimen utánczója, mégis itt az egész iskola irodalombecsülése tükröződik, ami Spangár egyéb munkáinak bibliográfiai pontosságában is látszik.”²⁰ Ez a Kenyeresről egy sajátos jelzeten leírt „újabb *Bibliotheka*” valójában nem más, mint Spangár *Splendores [...]* című autográf kézirata a budapesti Egyetemi Könyvtárban, melynek – mint azt később bemutatom – nincs köze Czvittinger munkájához. A kézirat tévesen rögzített jelzete először Szinnyi József lexikonának megfelelő részében tűnik fel, de nem a *Bibliotheka*, hanem a *Splendores [...]* jelzeteként.²¹

Zelliger Alajos a *Pantheon Tyrnaviense*-ben a *Series iconum* című mutatóban ígéri Spangár portréjának közlését, amit azonban hiába keresünk a megadott helyen és az egész kötetben. Zelliger megismétli a korábbi szerzők által is közölt három, 1721-ben Nagyszombatban „megjelent”-nek mondott nyomtatvány leírását, melyek közül kettőhöz terjedelmi adatot fűz.²² Farkas Gyula odavetett megjegyzése szerint a jezsui-

gyar kronikának [...] tovább való terjesztése [...], Cassán, 1734; 6. *Chronica Hungarica cum variis Catalogis, Cassoviae, 1738* – a Bibliotheca Hungarica-toldalékkal, utalva a krónika korábbi és későbbi kiadásaira. Kéziratok: A. *Bibliotheca Hungarica [...]* (Hungarice); B. *Splendores SS. Ordinum et Institutorum religiosorum utriusque sexus tam in communi quam particulari, in forma Concordantium propositi*; C. *Concordantiae concionatoriae*; D. *Societas Jesu Concordantiis illustrata, sive litteraria eorum Autorum et Scriptorum concordia [...]*.

17 Így például Szinnyi tudni véli, hogy Spangár 1705 körül a pesti belvárosi templom plébánosa (!) volt, s a kőszegi és ungvári „rendházakat kormányozta”. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XII, Bp., Hornyánszky Viktor, 1908, 1332–1334. Vö. LUKÁCS, i. m. (12. jegyzet), 1573.

18 Nyomtatványok: 1. *Bibliothecae SS. Patrum concionatoriae Synopsis [...]*, Tyrnaviae, 1721; 2. *Concordantiae novae, universales tripartitae [...]*, Tyrnaviae, 1721; 3. *Concordantiae Marianae [...]*, Tyrnaviae, 1721; 4. *A magyar kronikának [...] tovább való terjesztése [...]*, Kassa, 1734 (újabb kiadása: Kassa, 1738); 5. *Libelli de Controversiis* [megjelenési adatok nélkül]; Kéziratok: *Magyar Könyvtár; Splendores SS. Ordinum et Institutorum religiosorum utriusque nexus [...] tam in communi quam particulari, in forma Concordantium propositi* „(a Kaprainai-féle gyűjteményben A. f. T. L. II. 829. a budapesti egyetemi könyvtárban)”; *Concordantiae concionatoriae; Societas Jesu Concordantiis illustrata, sive litteraria eorum Autorum et Scriptorum concordia [...]*. SZINNYEI, i. m. (17. jegyzet), 1332–1334.

19 LUKINICH Imre, *A magyar bibliográfiáról első kísérletei*, MKsz, 32(1925), 6–18, itt: 7–8.

20 Ennek az újabb *Bibliothékának* jelzeteként adta meg a következő hivatkozást: „Kézirata az Egyetemi Könyvtár Kaprainai gyűjt. A.F.P.L.II.829. sz. alatt.” KENYERES Imre, *A magyar irodalomtörténetírás fejlődése a XVIII. században*, Bp., 1934, 24.

21 SZINNYEI, i. m. (17. jegyzet). A jelzet helyesen: Coll. Kaprainai, A (folio) Tom. LII.

22 *Series Iconum*, „279. Spangár Andr. 1720.” – A 1721-es nyomtatvány: 1. *Bibliothecae SS. Patrum concionatoriae Synopsis*; 2. *Concordantiae novae, universales tripartitae [...]* 4°, 92 p.; 3. *Concordantiae Marianae [...]* 8°, 131 p. Aloysius ZELIGER, *Pantheon Tyrnaviense*, Tyrnaviae, Typis Soc. S. Adalberti, 1931, 73, 257.

ta tudományosság a 18. században alig gazdagította az irodalomtörténet-írást, „[...] eltekintve adatgyűjtő törekvésektől (amilyen pl. Spangár András Bibliotheca-ja volt [...]).”²³

Tarnai Andor *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig* című kézikönyvben körültekintően és szűkszavúan, mindössze egyetlen helyen emlékezett meg Spangárról. A jezsuita itt „az elvilágiasodó egyházi és világi literatúra” körében az „ismeretterjesztő irodalmon” belül „a nemesi történelem népszerűsítése” egyik alakjaként, Pethő krónikájának bővítőjeként (Kassa, 1734, 1738) jelenik meg, aki a címlapon ígéri „[...] a magyar állam tüzetes ismertetését, s a könyv [Tarnai megfogalmazása szerint] nyújt is praktikus ’tudósítás’-okat [...] és [Spangár] kiegészítette azt egy ’Máriás krónikával’, melyből a hazai Mária-tiszteletről értesülhetett az olvasó.”²⁴ Az először Tarnai által kiemelt, Spangár nevéhez kötött „Máriás krónika”-t később – hivatkozás nélkül – megemlíti a Pethő-krónika két hasonló kiadásának²⁵ rövid kísérőszövege is, de a „Máriás” vagy „Mária krónika” kifejezés pontosításra szorul. A Pethő-krónikához és annak Spangár-féle bővítéséhez képest elenyésző terjedelmű rész pontos címe *Máriás Kronika. Az-az A’ Magyarok Nagy Aszszonyának Szüz Marianak Ötet, és Országunkat illető dolgainak Rövid avagy Kis Kronikaja*, mely 1732-ig tartalmaz – elsősorban Bonfinira, Inchoferra és Szentiványi Mártonra hivatkozva – Szüz Máriára vonatkozó vegyes, nem csupán a Mária-tisztelet témakörébe tartozó, időrendbe sorolt adatokat. Ez a rész se nem „toldalék”, se nem „tudósítás”. Egyedül az 1738-as kassai Pethő–Spangár supplementum-kiadásban olvasható, a 13. tudósítás után kinyomtatott „Bibliás és mas historias Kroniká”-t követően, a 68–80. lapokon. Tarnai – bizonyára olyan okból, melyet nem kívánt kifejteni – egyetlen szóval sem tért ki Spangár bibliográfusi tevékenységére.

A Benedek Marcell által szerkesztett *Magyar irodalmi lexikon* Spangár-címszavának ismeretlen szerzője jelentős részben Szinnyi lexikonának megfelelő részéből vette át adatait. A krónikaiíróként és bibliográfusként bemutatott Spangár munkássága itt a Szent István-féle *Intelmek* magyar nyelvre fordítása mellett Pethő *Magyar krónikájának* bővítésére (1734, 1738) korlátozódik. Ez utóbbiban Spangár – a címszói véleménye szerint – „[...] együtt (egy kötetben) adta ki a *Magyarok bibliotékáját*, amelyről az irodalomtörténetírás korábban azt állította, hogy nem jelent meg, sőt kézírata is elveszett. Betürendes írói életrajzgyűjteményében saját gyűjtésével kiegészítette Szentiványi Márton és Czwitinger (!) Dávid írói lajstromának adatit [sic].”²⁶ Kosáry Domokos Tarnaihoz hasonlóan ugyancsak szűkszavúan nyilatkozott Spangárról. A jezsuita történetírói iskola keretében, egyetlen mondatban emlékezett meg róla: „Még népszerűbb összefoglalást [ti. Kazy Ferenc *Historia regni Hungariae*-jénél népszerűbbet] – magyar nyelven – Spangár András (1678–1744) jezsuita adott ekkor, Pethő Gergely előző századi krónikájának folytatásaként (1734, 1738), az I. István-féle *Intelmek* magyar fordítását is közölve.”²⁷

23 FARKAS Gyula, *A magyar szellem felszabadulása: Irodalomtörténetírásunk fejlődésrajza*, Bp., [1943], 70.

24 *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1964, 572.

25 Bp., Dharma, 1993, névtelen szerzőjű fülszöveg; MONOK István kísérőszövege = *Amor Librorum*, [Bp.], Kossuth, 2003.

26 A monogram nélküli szerző sajnos nem jelzi a példányt, melyet forgatott! *Magyar irodalmi lexikon*, főszerk. BENEDEK Marcell, III, Bp., Akadémiai, 1965, 84.

27 KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, 3., kieg. kiadás, Bp., Akadémiai, 1996, 146.

Az *Új magyar irodalmi lexikon* megfelelő szócikkében²⁸ Szelestei Nagy László nem javította Spangár korábban közölt téves születési és haláladási adatait,²⁹ csupán kérdőjeleket illesztett azokhoz. Az életút ismertetésében indokolatlanul egybeszerkesztette Spangár tanulmányi és jezsuita papi éveinek itineráriumát, s hivatkozás nélkül átvette a Lukács László által jezsuita forrásokból közölt további életrajzi adatokat. Latin nyelvű művei alapján Szelestei Nagy teológiai és pasztorációs munkásságot tulajdonított Spangárnak,³⁰ ugyanakkor nem érzékeltette a megoldatlan *Magyarok bibliotékája*-problematikát.³¹ A Pethő-krónika „bővítése” (pontosabban a toldalékok) kapcsán csupán az *Intelmek* magyar nyelvre fordítását emelte ki. A művek tételes felsorolása helyett egyedül az utóbbi fordítás modern kiadását (Gyoma, 1930) tüntette fel.

Holl Béla *A historia litteraria magyarországi története* című, 2000-ben megjelent posztumusz tanulmányában a Hevenesi-iskola követői közé sorolta Spangárt, aki csupán tervként ígérte a *Magyarok bibliothecáját*.³² Az *Irodalomtörténet-írás Magyarországon a XVIII. században* című, 2006-ban megjelent válogatott bibliográfiában³³ egy, a *Magyarok Bibliotékájával* tévesen azonosított kézirat³⁴ és két nyomtatvány (*I. tudositas* a Pethő-krónika 1738. évi kassai kiadása 2003. évi hasonmásából; az *Intelmek* magyar fordításának 1930. évi új kiadása) szerepel Spangártól. Ezek a válogatott, részben hibás tételek bizonyítják a kutatás tanácstalanságát. 2010-ben a *Magyar művelődéstörténeti lexikon* Spangár-címszavában³⁵ Szilas László a Lukács László egyik forrásközlése nyomán feldolgozott életrajzi adatokat együtt közölte a már korábbi munkákból ismert, ellenőrizetlen mű-hivatkozásokkal.³⁶ A *Magyarok bibliothecáját* Szilas – Holl Bélához hasonlóan – meg nem valósult tervként értelmezte.

28 *Új magyar irodalmi lexikon*, főszerk. PÉTER László, 2. jav., bőv. kiadás, III, Bp., Akadémiai, 2000 (a továbbiakban: ÚMIL), 1981.

29 LUKÁCS, i. m. (12. jegyzet), 1573. Lukács László vonatkozó, forrásokon alapuló jezsuita életrajzi kötete hat évvel megelőzte a lexikoncímzés első megjelenését.

30 Spangárnak ilyen jellegű írói munkássága nem volt. Sajátos bibliográfiai tevékenységét történetírással egészítette ki, valamint magyar nyelvre fordított.

31 Erre egy konkrét forráshivatkozást (a Pethő-krónika megfelelő kiadásainak vonatkozó részei) nélkülöző mondatban reflektált: „Foglalkoztatta a m. nyelvű írók számbavétele.” ÚMIL, i. m. (28. jegyzet), 1981.

32 Ugyanitt Holl megjegyezte: „[...] egyes források szerint kéziratban valóban kidolgozott terv maradt” HOLL Béla, *Laus librorum: Válogatott tanulmányok*, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2000, 96.

33 BRETZ Annamária, CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla, *Irodalomtörténet-írás Magyarországon a XVIII. században = Historia litteraria a XVIII. században*, i. m. (2. jegyzet), 567–678, itt: 659–660.

34 A hivatkozott kézirat címe a forrásban *Catalogus librorum [...]*. Bp.-i Egyetemi Könyvtár Kézírtár, Coll. Kapr. 4° [B] tom. XCIX. Nr. 33., é. n., 65–243 (recte: 65–174). Ebben a másolatban sehol sem azonosították annak eredetijét Spangár munkájaként, s például rendszeres benne a hivatkozás Bod Péterre. Nem lehet Spangár munkája, aki 1744-ben meghalt.

35 SZILAS László, *Spangár András = Magyar művelődéstörténeti lexikon*, főszerk. KŐSZEGHY Péter, X, Bp., Balassi, 2010, 372.

36 Így például: *Bibliothecae SS. Patrum concionatoriae Synopsis*, Nagyszombat, 1721; *Concordantiae Marianae*, Nagyszombat, 1721; *Concordantiae novae universales tripartitae*, Nagyszombat, 1721.

Ahhoz, hogy tisztázni tudjuk a *Magyarok bibliothecájára* vonatkozó téves, egymásnak gyakran ellentmondó adatokat és értékeléseket, szükségesnek látszik részletesen megvizsgálni a szerző életútját és egész munkásságát.

Életút, személyiség, az életmű keretei

Spangár András családjáról, gyermek- és ifjúkoráról nagyon keveset tudunk, mivel elsődleges források nem állnak rendelkezésre. A magát magyar nemzetiségűnek valló Spangár a korábbi vélekedéssel ellentétben nem Nógrádon,³⁷ hanem a Zala megyei Légrádon született. Lukács László jezsuita adattárában születési dátuma 1678. június 24.,³⁸ egy másik forrás – a rozsnyói jezsuita rezidencia „historicus domus”-a, a rendtárs Szalai János által készített nekrológ³⁹ – szerint azonban 1677. június 23.⁴⁰ A nekrológ röviden kitér Spangár jezsuita rendbe történt belépése előtti életére. Eszerint szülői akarat irányította a gráci egyetemre, ahol eredményesen tanulta a humaniorákat.⁴¹ Ez a sikeres egyetemi előmenetel „tette méltóvá” Spangárt arra, hogy 1694. október 15-én felvételét kérje a bécsi Szent Anna-rendház mellett 1634 óta működő jezsuita noviciátusba.⁴²

A nekrológ és Lukács László forrásközlései segítségével viszonylag pontosan nyomon követhetjük Spangár rendi életének fordulópontjait.⁴³ Novíciusi éveit dicsérettel

37 Stöger téves olvasat miatt nevezhette meg Spangár szülőhelyeként Nógrádot. Vö. 12. jegyzet. Követői tőle vették át a téves adatot.

38 LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573.

39 *Historia annua Residentiae Societatis Jesu Rosnaviensis ab Anno Domini 1656 continuata ad Annum 1772*, Bp.-i Egyetemi Könyvtár (továbbiakban = BEK) Ab 100, 136–137. P. Szalai teljes neve a *Historia annua* [...] szerint Joannes Szalai (*i. m.*, 133). LUKÁCS László forrásközlésében (*Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I., VIII, Romae, Institutum Historicum S. I., 1994, 663*) a név „Josephus Szalai”. Szalai feladatai az eltérő keresztnév ellenére 1744-ben Rózsnyón azonosak a két forrás szerint, tehát ugyanarról a személyről van szó. Feladatköre: „exercet parochialia, praeses congregationis Agoniae, historicus domus, operarius germanicus et hungaricus, consultor primus” – azaz, mint látni fogjuk, jelentős részben Spangár korábbi rozsnyói feladatkörét látta el. Az utóbbi körülmény miatt Szalai valószínűleg folyamatosan konzultált Spangárral, jól ismerhette. A *historia domus* 1744. évi bejegyzését készítő személy kézírása azonos az ezt követő Spangár-nekrológ írójának kézírásával. Szalai (Köszeg, 1704. III. 25.–Szatmár, 1760. III. 11.) életútjához vö. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1643.

40 Egy harmadik forrás szerint 1678. jan. 24-én született. *Catalogus Coadjutorium Spiritualium*, Cornides Collectio, BEK G 101/II, 94.

41 „Post exactos innocue teneriores vitae annos, ad Graecensem voluntate Parentum translatus Universitatem, in qua humaniores ita excoluit literas [...]”, *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 136.

42 „[...] ita excoluit literas, ut ad Societatem adscribi mereretur Viennae ad S. Annae 1694 Die 15 8bris.” *Historia, i. m.*, (39. jegyzet), 136. Lukács ugyanezt a dátumot közli. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; vö. még Tüskés Gábor, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai (Nádasi János)*, Bp., Universitas, 1997, 95; „Andreas Spanger, Graecio, rhetor, 15 Octobris 1694” LUKÁCS László, *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I., V, Romae, Institutum Historicum S. I., 1990, 604*. A Cornides Collectio hibás adata szerint rendbe lépési dátuma 1697. okt. 15., Cornides Collectio, *i. m.* (40. jegyzet), 94.

43 *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 136–137; LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573.

töltötte⁴⁴ – az egyik forrás szerint Grácban,⁴⁵ egy másik, pontosabb adatsor szerint a bécsi Domus Probationisban, Heveneszi Gábor rektorsága alatt (1695–1696).⁴⁶ 1697-ben egy évben át magisterként oktatta a parvistákat és a principistákat Komáromban.⁴⁷ 1698-ban Bécsben volt repetens,⁴⁸ majd 1699–1701 között filozófiát tanult Grácban.⁴⁹ Gráci éveiben a tanulás mellett egyéb feladatokat is kapott. 1700-ban bidellus, azaz évfolyam-megbízott közvetítő volt az előljárók és diáktársai között.⁵⁰ 1701-ben – miután felismerték tehetségét a katekézis gyakorlatában – a gráci kollégium „catechista”-ja, P. Franciscus Moriz kíségető társa („socius”) lett, amely tevékenységét a gráci várhegyen folytatta.⁵¹

Mint magister artium a tanulmányi évek rendjének megfelelően oktatott: 1702-ben Pécsen, majd 1703-ban Esztergomban syntaxist és grammaticát.⁵² 1704-ben az egyik forrás szerint syntaxist és grammaticát,⁵³ a nekrológ szerint rhetoricát és poesist tanított Komáromban.⁵⁴ Ezekben az években az oktatás mellett – tehetségének megfelelően – más feladatokat is ellátott. A pécsi rezidenciában (1702) „catechista illyricus” volt; ez egyben az első adat arra vonatkozóan, hogy magyar anyanyelve mellett horvátul is jól beszélt.⁵⁵ Esztergomban (1703) is katekézis végzésével bízták meg, de itt magyar nyelven teljesítette a feladatot.⁵⁶ 1704-ben Komáromban – életében először – szónok lett, mégpedig a diákok vasárnapi exhortatora.⁵⁷ A magisteri évek után négy évig (1705–1708) tanult teológiát Grácban, ahol tanulmányai mellett 1705-ben „bidellus hebraeae”, 1707-ben „bidellus theologorum” volt, azaz egyaránt élvezte tanuló társai és tanárai bizal-

44 „Exacto cum laude Tyrocinio [...]” *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 136.

45 LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573.

46 Spangár neve „Andreas Spanger” alakban 1695-ben Bécsben a „novitii scholastici primi anni” között, 1696-ban ugyanitt a „novitii scholastici secundi anni” között található meg. LUKÁCS, *Catalogi, V, i. m.* (42. jegyzet), 604, 661.

47 „[...] Comaromiensi in gymnasium parva et principia Anno uno [...]” *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 136; a residentia Comaromiensi „professores scholarum” részében: „M. Andreas Spanger, principista, parvista” LUKÁCS, *Catalogi, V, i. m.* (42. jegyzet), 721.

48 A bécsi Domus Probationis huszonhat repetense között megtalálható a neve. LUKÁCS, *Catalogi, i. m.* (41. jegyzet), 769; LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573.

49 „[...] humaniora repetuit literas, inde ad severiora missus studia Graecij philosophiam audiit triennio illine Artium Magister datus eadem [...]” *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 136; LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573. Grácban 1699-ben az összesen tizenegy fő „logici” között, 1700-ban a változatlan létszámú „physici” között, 1701-ben a tizenkét főnyi „metaphysici” között olvasható Spangár neve. LUKÁCS, *Catalogi, V, i. m.* (42. jegyzet), 798; LUKÁCS László, *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I., VI, Romae, Institutum Historicum S. I., 1993, 12, 66.*

50 LUKÁCS, *Catalogi, VI, i. m.* (49. jegyzet), 12.

51 „Andreas Spangar socius catechistae in arce” LUKÁCS, *Catalogi, VI, i. m.* (49. jegyzet), 63, 66.

52 *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 136; LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi, VI, i. m.* (49. jegyzet), 159, 214.

53 LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi, VI, i. m.* (49. jegyzet), 266.

54 *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 136.

55 LUKÁCS, *Catalogi, VI, i. m.* (49. jegyzet), 159.

56 „M. Andreas Spangar, syntaxista, grammatista, catechista hungaricus” LUKÁCS, *Catalogi, VI, i. m.* (49. jegyzet), 214.

57 „M. Andreas Spangar [!] syntaxista, grammatista, exhortator dominicalis studiosorum” LUKÁCS, *Catalogi, VI, i. m.* (49. jegyzet), 266.

mát.⁵⁸ 1708-ban fejezte be gráci studiumait, s minden bizonnyal itt szentelték pappá. A harmadik probációs évet (1709) a szokásnak megfelelően Judenburgban töltötte, ahol neve a huszonegy probációs atya („patres tertiae probationis”) neve között olvasható a kollégiumi névsorban. 1710. február 2-án, Gyertyaszentelő Boldogasszony napján negyedik fogadalmát Budán letéve lett a jezsuita közösség teljes értékű tagja.⁵⁹

Rendi életének első huszonhárom évében a nekrológ szerint magyar lelkészi teendőkét végzett különböző állomáshelyein (Nagyszombat, Győr, Buda, Komárom, Kőszeg, Ungvár, Sopron, Eger, Szatmár), s elsősorban ékesszólásáról volt híres. Beszédeivel tiszta erkölcsre oktatta az embereket, és sokakat megtérített.⁶⁰ A nekrológ elismerő szavait igazolják a prédikálás mellett rábizott egyéb feladatok, melyek mutatják Spangár vezetésre, mások irányítására alkalmas tulajdonságait, s jelzik megbízhatóságát. Feladatainak ellátásához magyar anyanyelvén és a latin nyelv ismeretén kívül horvátul és németül kellett tudnia. 1710–1744 között szolgálati helyei rendtársaihoz viszonyítva a szokottnál gyakrabban változtak: összesen tizenhat alkalommal, átlagosan két és háromnegyed-évente került új helyre. Ahol megfordult, kivétel nélkül fontos, bizalmi feladatokat is ellátott. Hosszabb időt töltött Budán (1710–1715),⁶¹ Győrben (1726–1728),⁶² Ungváron (1729–1733)⁶³ és Rozsnyón (1738–1744).⁶⁴ Önálló íráskészséget igénylő felada-

58 1705: theologus primi anni, bidellus hebraeae; 1706: theologus secundi anni; 1707: theologus tertii anni, bidellus theologorum; 1708: theologus quarti anni. LUKÁCS, *Catalogi*, VI, i. m. (49. jegyzet), 288, 337, 384, 431, 483.

59 LUKÁCS, *Catalogi*, VI, i. m. (49. jegyzet), 483, 517; *Historia*, i. m. (39. jegyzet), 136; LUKÁCS, i. m. (12. jegyzet), 1573. Cornides *Collectio*, i. m. (40. jegyzet), 94, 135. Utóbbi forrás szerint 1710. febr. 2-át követően Spangár egyike lett a rend „Patres coadjutores spirituales”-einek. Ez a kiképzés és tanulmányi rend folyamatosan érvényesült az Osztrák–Magyar Jezsuita Provinciában. Vö. pl. Tüskés, i. m. (42. jegyzet), 91–102.

60 „[...] coadjutor spiritualis factus, ecclesiasten Ungaricum egit Annis 23 primarius etiam in Cathedris: Tyrnaviae, Jaurini, Budae, Comaromij, Gynsij, Ungvarini, Sopronij, Agriae, Szatmarini. Eo tendebat potissimum Patris Andreae eloquentia, ut et orthodoxi fide vera dignos ducerent mores, et heterodoxi diversis ab haeresibus, in numerum Filiorum Dei reducerent.” *Historia*, i. m. (39. jegyzet), 136.

61 1710–1711: catechista, exhortator in collegio Sancti Josephi, operarius illyricus; 1712: iuvat concionatorem hungaricum, catechista, operarius illyricus, exhortator in Collegio Sancti Josephi, confessarius et historicus domus; 1713: concionator hungaricus, operarius illyricus, confessarius domus, consultor secundus; 1714: concionator dominicalis et festivus hungaricus, operarius illyricus, confessarius collegii, consultor tertius; 1715: concionator dominicalis et festivus hungaricus, operarius illyricus et hungaricus, confessarius domus. LUKÁCS, *Catalogi*, VI, i. m. (49. jegyzet), 517, 566, 614, 662, 715, 762.

62 1726–1728: concionator hungaricus in Cathedrali et quadragesimalis in nostro praeses congregatio Beatae Virginis Assumptae hungaricus et Agoniae, operarius, habet curam carcerem et hospitalis, confessarius domus. LUKÁCS, i. m. (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS László, *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I.*, VII, Romae, Institutum Historicum S. I., 1993, 437, 494, 551. Eszerint Győrben a püspöki székesegyházban volt magyar prédikátor, a jezsuita templomban nagybőjti szónok.

63 1729–1733: concionator dominicalis, praefectus spiritus, monitor, examinador candidatorum, exhortator quadragesimalis et dominicalis, operarius hungaricus et germanicus LUKÁCS, i. m. (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi*, VII, i. m. (62. jegyzet), 638, 696, 755, 816, 876.

64 Rozsnyón 1738-ban praeses congregationis Agoniae, confessarius domus, operarius hungaricus et germanicus, consultor primus volt; 1739–1740-ben praeses congregationis Agoniae, confessarius et historicus domus, operarius hungaricus et germanicus, consultor secundus, majd 1741-ben confessarius et historicus domus, s emellett „curat valetudinem”. Állapota romlását jelzi, hogy 1742–1743-ban egyet-

tot először 1712-ben kapott Budán, ahol ő vezette a historia domus. 1716–1723 között egy-egy évig élt Sopronban (1716),⁶⁵ Egerben (1717),⁶⁶ Szatmárban (1718),⁶⁷ Komáromban (1719),⁶⁸ Bécsben (1720),⁶⁹ Nagyszombatban (1721),⁷⁰ majd ismét Komáromban (1722)⁷¹ és Egerben (1723).⁷² 1717-ben Egerben volt első ízben elöljárója egy felnőtt világiak számára szervezett vallásos társulatnak (Agonia Christi).⁷³ 1724–1725-ben a kőszegi kollégiumban vice-rectori, procuratori, valamint magyar szónoki és nagybőjti prédikátori feladatot teljesített.⁷⁴

1734-ben Sárospatakon,⁷⁵ 1735–1736-ban Pécsen,⁷⁶ majd Lőcsén (1737)⁷⁷ találjuk. Több éves rozsnói tartózkodás után (Lukács egyik forráskiadványa szerint) 1744. február 14-én halt meg Passauban.⁷⁸ Az utóbbi adat téves,⁷⁹ mert egyrészt a rozsnói historia domusban az 1744-es év eseményei után olvasható, adatokban gazdag, pontos nekrológja szerint hosszú betegségben – mely a mozgásban és a beszédben egyaránt

len „feladata” egészsége visszanyerése („curat valetudinem”) lett volna, 1744-ben pedig „valetudinarius” megjelölés szerepel a neve mellett. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi*, VIII, *i. m.* (39. jegyzet), 1994, 290, 351, 413, 476, 537, 599, 662; *Historia*, *i. m.* (39. jegyzet), 108–187.

65 „P. Andreas Spanger, regens convictus, concionator hungaricus, operarius, consultor primus” LUKÁCS, *Catalogi*, VI, *i. m.* (49. jegyzet), 827.

66 „Minister, concionator et catechista hungaricus, praeses congregationis Agoniae, operarius, exhortator quadragesimalis, consultor primus” LUKÁCS, *Catalogi*, VI, *i. m.* (49. jegyzet), 893.

67 Superior, concionator hungaricus, operarius germanicus. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi*, VII, *i. m.* (62. jegyzet), 45.

68 Concionator dominicalis et quadragesimalis ad Sanctum Andream, confessarius domus, consultor primus. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi*, VII, *i. m.* (62. jegyzet), 92. A komáromi Szent András-templom a jezsuiták temploma.

69 Bécsben a jezsuita kollégiumban élt, s innen látta el prédikátori feladatát a Collegium Pazmaneumban. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; „praefectus spiritus, decanus casuum et exhortator in Collegio Pazmaniano” LUKÁCS, *Catalogi*, VII, *i. m.* (62. jegyzet), 137. 1720-ban tizenhét magyarországi hallgató élt ebben az intézményben. FAZEKAS István, *A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 1623–1918/1951 – Matricula Collegii Pazmaniani Viennensis 1623–1918/1951*, Bp., ELTE Levéltára, 2003, 208–211.

70 „Concionator hungaricus in Cathedrali, operarius”. *Annuae Collegii Tyrnaviensis SJ anno 1711–1765*, BEK Ab 123, ff. 95r–101r; LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi*, VII, *i. m.* (62. jegyzet), 183. Az „in Cathedrali” kitétel jelzi, hogy a Szent Miklós-székesegyházban volt magyar prédikátor.

71 Concionator dominicalis et exhortator quadragesimalis hungaricus ad Sanctum Andream, operarius, confessarius domus, consultor primus. LUKÁCS, *Catalogi*, VII, *i. m.* (62. jegyzet), 250.

72 Concionator, operarius, exhortator quadragesimalis hungaricus, praeses Congregatio Agoniae, confessarius domus. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi*, VII, *i. m.* (62. jegyzet), 303.

73 Vö. KNAPP Éva, *Pietás és irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*, Bp., Universitas, 2001.

74 LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi*, VII, *i. m.* (62. jegyzet), 321, 377.

75 Itt praefectus spiritus, ecclesiae et scholarum, monitor, operarius hungaricus et germanicus, consultor primus. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi*, VIII, *i. m.* (39. jegyzet), 50.

76 Feladatai: praefectus spiritus, monitor, examinador candidatorum, facit conferentias fratribus. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi*, VIII, *i. m.* (39. jegyzet), 85, 144.

77 Lőcsén minister, praefectus ecclesiae et sanitatis, consultor primus. LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573; LUKÁCS, *Catalogi*, VIII, *i. m.* (39. jegyzet), 197.

78 LUKÁCS, *i. m.* (12. jegyzet), 1573.

79 Talán Rozsnó más nyelvekben használt névalakjainak – Rosnavia, Rosenau – téves olvasatára megy vissza.

korlátozta – hunyt el a rozsnói rezidenciában 1744. március 13-án, s itt temették el március 14-én.⁸⁰ Másrészt nincs nyoma annak, hogy Spangár Passauban járt vagy ott élt volna.⁸¹

Áttekintve feladatait, nyilvánvaló, hogy a nekrológban említett első huszonhárom évben a folyamatosan végzett szónoklás mellett több, szerteágazó felkészültséget igénylő – egy-egy rendház vezetésétől a börtön felügyeletéig terjedő – feladatot kapott, és ezeket kiválóan teljesítette. Ugyanakkor szembetűnő, hogy tanulmányi éveinek lezárulása után tanári megbízatása egyszer sem volt. 1710–1733 között minden állomáshelyén felnőttekkel foglalkozott, mind a rendházakon belül (pl. gyóntató, praefectus), mind azokon kívül (pl. prédikátor, társulati előljáró). Működési helyei – Bécs, Nagyszombat és Győr kivételével – többnyire kisebb jelentőségű kollégiumok, rezidenciák voltak. Figyelmet érdemel az is, hogy 1734-től egyetlen további állomáshelyén (Sárospatak, Pécs, Lócse, Rozsnyó) sem prédikált. Ennek fő oka az első ízben valószínűleg 1733 körül Ungváron jelentkező, majd ismételt kiújuló, holtáig tartó betegsége lehetett. A visszatérő, néha talán a gyógyulásra is reményt adó, a központi idegrendszer sérüléséből eredő betegségének, a hemiplexiának (hemiplegia) fő tünete az időnként oldódó féloldali bénulás és gyengeség volt.⁸² Nekrológja szerint Spangár ebben a haláláig terjedő, hosszú időszakban (1734–1744) bármilyen rábízott feladatot szívesen és örömmel elvégzett.⁸³

Az 1734-ben Sárospatakon töltött évre a *historia annuae* mellett rendelkezésre áll az éven belüli napi feljegyzéseket rögzítő *diarium* is. Ez a forrás olyan adatokat őrzött meg Spangárról, melyek fényt vetnek mindennapi tevékenységére, életvitelére és személyiségére. Az *annuae* szerint⁸⁴ 1734-ben nyolcan éltek a sárospataki rezidenciában: öt pater, egy magister és két frater. Spangár, akinek a nevét itt következetesen „Spángar” alakban írták, ebben az évben a templom és az iskola lelki ügyeinek előljárója volt, emellett ellátta az *operarius*, valamint az első számú magyar és német tanácsadó feladatát. A *diarium*⁸⁵ szerint Spangár január elsején már a közösségben élt. Ezen a napon a többiekkel együtt valószínűleg ő is kapott újévi ajándékként déligyümölcsöt és három „töltés” italt, s a paterék közül ő mondta az utolsó misét. A közösségben végzett tevé-

80 „Posthuma P. Andreae Spangar hic habet memoria. Cui dies 14 Martij Anni hujus 1744 suprema fuit: morbus hemiplexiae iteratis recrudescens vicibus, quo annum in tertium afligebatur auctus sollicitus tenuit Domesticos, ut periti hic loci opera medici fugientem Patris Andreae animam retinerent. [...] animam Deo reddidit Pater Andreas Anno 1744 13 Martij.” *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 136–137.

81 LUKÁCS, VII, *i. m.* (62. jegyzet), 635–636.

82 Egykorú orvosi disszertáció a betegségről: Gottlob Immanuel SOMMER, *Dissertatio inauguralis medica, de hemiplexia [...] pro gradu doctoris [...] Anno MDCCXLIV [...]*, Halae Magdeburgicae, Typis J. Ch. Hendelii, 1744.

83 „[...] usitata corporis afflictio ita provexerat, nihil ut illi arduum videretur, locum nullum nullum [sic] officium recusaret, ageret omnia quae Deo gloria exposcerit; labores omnes pro salute proximi volens subiret.” *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 137.

84 Az általuk fenntartott iskolában a tanulók száma hatvan körül volt („sexaginta circiter numerabat”). A *syntaxis grammaticae*-t a magister oktatta, aki egyben orvosi („medicus”) feladatokat is ellátott. Az „*infima grammaticae cum elementaris*”, azaz a legkisebb diákok tanítója világi személy volt. *Historia domestica residentiae S. N. Patakiensis ab Anno 1663 usque ad Annum 1753*, BEK, Ab 95/I, 189–191.

85 *Liber Diarii Societatis Patakiensis, Jesu Matrisque Virginis oblatu*, 1733–1757, BEK, Ab 95/III, ff. 16r–26r.

kenységét egész éven át folyamatosan megőrizték. Rendszeresen misézett, énekelt az istentiszteleteken, kisebb kiküldetésekből vett részt.⁸⁶ Március elején beteg lehetett, mivel feljegyezték, hogy 3-án „P. Spángar sumpsit pillulas”. 7-én és 25-én (Gyümölcsoltó Boldogasszony napján) reggel hét órakor misét mondott, 21-én, nagyböjt második vasárnapján az Oltáriszentséget kiteve énekelt az istentiszteleten. 14-én, nagyböjt első vasárnapján Ertl nevű rendtársával gazdasági ügyben Újhelyre mentek, és vacsorára értek vissza. Áprilisban hasonló bejegyzések olvashatók róla.⁸⁷ Legközelebb május 26-án említi, amikor nem részletezett ok miatt eret vágta rajta és az éléskamra őrének (cellarius) („P. Spángar et Ch. Ertl uti sunt phlebotomia”). Júniusban és júliusban is többször mondott misét a közösségnek (VI. 13., 14., 24., VII. 22., 31.) vagy énekelt az istentiszteleten (VI. 6., VII. 11.).⁸⁸

Betegsége augusztus 24-étől teljesen eluralkodott rajta: ezen a napon a reggeli misén közelebről nem részletezett, súlyos rohama („paroxismus” – talán epileptikus roham) volt az oltárnál. Gyógyszert kapott, déltől azonban forrolázba esett, és állapota az év további részében nem változott.⁸⁹ 25-én magas láz gyötörte és 26-án is folytatódott betegsége. 29-én kocsival egy társa kíséretében Kassára vitték gyógyulni. Innen október 8-án érkezett vissza Nicolaus Zacharias kassai szláv szónok kíséretében.⁹⁰ Valószínűleg azonban nem gyógyult meg, mivel az év hátralevő részében ritkán említik a nevét. A legközelebbi rá vonatkozó bejegyzés december 3-án keletkezett: ezen a napon, Xavéri Szent Ferenc ünnepének estéjén Spangár elkezdte szentignáci lelkigyakorlatát. Ez tíz napos lehetett, mert december 13-án indult el Sárospatakról újabb szolgálati helyére, Pécsre.⁹¹

86 Januárban további négy bejegyzésben említették meg: 3-án (vasárnap) az Oltáriszentséget kiteve énekelt a jezsuita közösség szentmiséjén; 6-án, Vízkereszt napján misét mondott; 10-én énekelt a misén, 7-én délelőtt ő áldotta meg (ti. a Háromkirályok áldásával) az „alodium”-ot és a kertet. Febr. 2-án, Gyertyaszentelő Boldogasszony napján misét mondott, 7-én az Oltáriszentséget kiteve énekelt az istentiszteleten. Febr. 22–25. között operariusként úton volt Franciscus Ertl cellariusszal: Kisfaludra mentek, majd innen a keresztúri vásárra.

87 11-én, 22-én és 26-án reggel 7 órakor misét mond, 18-án és 25-én ő a napi utolsó misemondó. 27-én, húsvét harmadnapján egy másik atyával együtt fogadja a templomba visszaérkező körmenetet. Máj. 1-jén énekelt a szentmisén, 2-án és 3-án ő volt az utolsó misemondó.

88 Júl. 25-én Szent Jakab ünnepén több társával együtt reggeli vendégségbe ment a jezsuitákat támogató egyik helyi földbirtokoshoz, a Modlányi családhoz. A 28-i egész napos recreatiós napon ő is fogadta a halászatról délelőtt visszaérkező oktató magistert világi tanártársával, a diáksággal és Ertllel együtt, és velük ebédelt. Júl. 30-án meghívták egy közelebről nem részletezett újhelyi ünnepségre, ahonnan dél körül ért vissza. Augusztusban nincs feljegyzés közösségi misemondásairól. Szent Lőrinc ünnepén (aug. 10.) a rezidencia superiorával megtekintette a ladányi szőlőket, majd délben visszaérve ismét a Modlányi családnál ebédelt. Nagyboldogasszony napján 8 órakor énekelt a szentmisén.

89 „Augustus 24. Martis. Hodie mane sub sacro periculo paroxismo tentatus ad aras P. Spángar aegre dum absolvit sumpta medicina non nihil malus depulsus, a meridie febribus aestuat P. Spángar, sub horas 5tas allata dispositio pro anno sequenti.” Liber Diarii, *i. m.* (85. jegyzet), 22v.

90 „Augustus 29. Dominica. Hodie sub hora nonas missus ad curandas valetudinem comite Patre Josa Cassovias Pater Spángar curru tecto.” „October 8. Veneris. Sub eodem prandio redijt Cassovia P. Spángar cum Nicolao Zacharias concionatore sclavonico Cassoviensi.” Liber Diarii, *i. m.* (85. jegyzet), 22v, 23v.

91 „December 3. Veneris. Festum S. Francisci Xaverii SJ. Vespere ingressus Exercitia S.P.N. est P. Spángar.” „December 13. Lunae. Hodie discessit P. Spángar Quinque Ecclesias per spirituali.” Liber Diarii, *i. m.* (85. jegyzet), 25r, 26v.

Spangár betegségének természetéről nem található további bejegyzés. Valószínűleg egy már korábban jelentkezett kór ismétlődéséről, súlyosbodásáról lehetett szó, hiszen ismeretlen okból először Sárospatakon nem tartozott feladatai közé a prédikálás. A betegség nevét nem rögzítették, de az – a leírt tünetek alapján – nem lehetett más, mint a nekrológban említett hemiplexia (hemiplegia), mellyel – többek között – együtt járt a beszédzavar, a begyakorolt mozgások képességének elvesztése (apraxia), a kényszeres kéztartás és az epilepszia. Élete utolsó szakaszában (1738–1744) Spangár a rozsnói rezidenciában élt. Erről az időszakról teljes terjedelemben fennmaradtak a *historia domus* bejegyzései,⁹² és egy rövidebb időszakra, az 1738–1740 közötti évekre nézve megvan az ennél sokkal részletesebb *diarium*.⁹³ Rozsnón a *historia annuat* a kötet előzéklapján rögzített negyvennégy témakör figyelembevételével vezették, s ezektől nem tértek el. Így valószínű, hogy több, Spangár életvitele szempontjából fontos eseményt egyáltalán nem rögzítettek. Az éves feljegyzések egyik visszatérő eleme az aprólékosan részletezett térítő munka: kik, milyen körülmények között lettek katolikusok, kik tértek vissza korábbi felekezetükhöz. E tevékenységben a rezidencia lakói aktívan részt vettek, így Spangár is, aki maga vezette a *historia domus*t 1738–1740 között.

Az 1738–1740 közötti *historia annua* tanúsága szerint Spangár ekkor már alkalmilag, a *Congregatio Agoniae* előjárójaként sem prédikált.⁹⁴ Egészségi állapotának romlására utal, hogy bár 1741-ben a gyóntatás mellett az ő feladata volt a *historia domus* vezetése, a bejegyzések már nem az ő kézírásával készültek.⁹⁵ 1743-ban az volt az egyetlen feladata, hogy esetenként társai segítségére legyen, mivel – a magyarázat szerint – ahányszor elhatalmasodott rajta a hemiplegia, állapota kiszámíthatatlan időre bizonytalanná vált, azaz nem lehetett rábízni egyetlen folyamatosan végzendő feladatot sem.⁹⁶ 1744-ben már egyáltalán nem adtak neki feladatot, s neve mellé a „*valetudinarius*” (betegeskedő) megjegyzést írták.⁹⁷

A rozsnói *diarium*ban az 1734. évi sárospataki bejegyzésekhez képest ritkábban említik személy szerint a rezidencia lakóit. Ennek ellenére Spangár neve gyakran olvasható a rendház krónikájában. Többször volt olyan események részese, melyek nem tartoztak a megszokott életrendhez. 1738–1740 között például ismételten meghívták a Rozsnótól északra fél órányira fekvő Betlérre az Andrassy-kastélyba étkezésre és lelki szolgálat végzésére. Néha egyedül (1738. január 1.), más alkalommal valamely társával együtt tett eleget a meghívásnak.⁹⁸ Máskor Krasznahorkaváraljára hívták meg

92 *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 108–137.

93 *Diarium Residentiae Rosnaviensis Societatis Jesu ab 8. Junij 1731 usque ad Finem Anni 1740, BEK Ab 101, fol. 110v–147v.*

94 Így például az Órangyalok ünnepén sem, amikor a társulat körmenetben vonult a Rozsnótól keletre egy órányira fekvő Krasznahorkaváraljára, vagy a társulat tituláris ünnepén (*Dominica Passionis*).

95 *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 124–126.

96 „*P. Andreas Spangar ad adiuvandos Socios, hemiplegia aliquoties tactus, prorsus instabilis indes magis conlabescit.*” *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 130.

97 *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 132.

98 1738. márc. 9-én, *Dominica Passionis* ünnepén Gress oeconomusszal liturgikus szolgálatot végzett a kastélykápolnában; 1738. júl. 2-án, Sárlos Boldogasszony ünnepén a superiorral együtt teljesített hasonló feladatot, akivel innen Lócsére ment a jezsuita provinciálishoz. *Diarium, i. m.* (93. jegyzet), 110v, 113v, 120r.

az Andrássyak egyedül vagy társával, illetőleg társaival együtt hasonló célzattal, közös étkezéssel és misemondatással egybekötvé (1738. február 2., 1738. augusztus 24., 1739. november 30.).⁹⁹ E napokon estére rendszerint visszatért a rendházba.¹⁰⁰ Társaival együtt Spangár többször ellátogatott Mária Magdolna ünnepén (július 22.) a szent helyi kultuszban részesített, Rozsnyó közeli búcsújáráhelyére.¹⁰¹ A rozsnyói agonia társulat ünnepin Spangár folyamatosan részt vett mint előjáró (praeses), de nem vállalt nyilvános liturgikus tevékenységet.¹⁰² Ettől csupán egyetlen alkalommal tért el, mégpedig 1740. április 15-én (dies parasceves), amikor ő vezette a társulat bűnbánati körmenetét a diákság asszisztenciájával.¹⁰³ Az Andrássyak meghívásain kívül eleget tett más családok meghívásának is, így például 1738. április 24-én együtt étkezett a rozsnyói Nébest családdal.¹⁰⁴ Többedmagával rendszeresen látogatta a Rozsnyó közelében állomásozó katonákat is. 1739. november 17-én a Sajógömörnél állomásozó katonaság lelkészéhez, Pitsch Xavéri Ferenc jezsuitához vitték el Spangárt vezetett lovon, de a gömöri várnál megbetegedett, s a gyógyszeres kezelés ellenére betegen ért haza Rozsnyóra.¹⁰⁵ 1738. november 5-én Spangár helyettesítette a gyengélkedő („qui male habens ex angina”) jezsuita superior a rozsnyói bíró megválasztásakor. Egészsége ekkor kifogástalan lehetett, mivel ő vezette a liturgiát, és a mise után pluvialéba öltözve, a nagy oltár előtt ülve ő eskette fel a városbírót.¹⁰⁶ Ítéleteiben, véleményalkotásában megbízható, társai által kedvelt személynek tarthatták. Nem lehet véletlen, hogy a superior többször választotta útítársának, így például a nevezetes szádalmási szőlők megtekintésekor (1739. szeptember 10.).¹⁰⁷

Egészségi állapota azonban folyamatosan ingadozott. 1739. április 9-én eret vágtak rajta, 1739. november második felétől pedig hosszabban gyengélkedett.¹⁰⁸ Betegsége ellenére igyekezett kivenni a részét a rozsnyói rezidencia életéből, közös feladataiból.

99 *Uo.*, 112r, 122r, 141r.

100 Az Andrassy családdal folyamatosan jó kapcsolata volt a rezidenciának. Így például az 1739. máj. 14-i rekreációs napon a rezidencia superiora három másik paterral, köztük Spangárral, a krasznahorkai várban meglátogatták Andrassy Ferenc bárót, és vele étkeztek. Egy másik alkalommal (1739. nov. 5.) Spangár a superiorral együtt részt vett Krasznahorkaváralján az Andrassy Ferenc báró által építtetett új plébánosi lakóépület felszentelésén, ahol a kegyúr, Andrassy Ferenc gondoskodott az étkezésről. *Uo.*, 140v.

101 Így például 1739-ben ezen a napon Gress operarius fraterral Csetnekre igyekezve útba ejtette a Magdolna-forrás melletti kápolnát. Csetnekre érve Spangár ezen a napon misét mondott, majd vásárlási céllal ugyanitt bort kóstoltak, és estére visszaértek Rozsnyóra. *Diarium, i. m.* (89. jegyzet), 137v. Egy évvel később az ünnep vigiliáján a superiorral és egy másik jezsuita atyával a ferencesek meghívására vett részt a „sacellum S. Marie Magdalenae”-nél a szent ünnepén. *Uo.*, 146r.

102 *Uo.*, 114v.

103 *Uo.*, 144v.

104 Egy másik helybéli családot 1739. febr. 17-én látogatott meg, ahonnan visszatérve a rendházba állítólag kijelentette, hogy Nagyböjtben egyszer sem kíván húst enni. *Uo.*, 115v, 130v.

105 Így 1738. jún. 24-én két társával együtt meghívták a generális születésnapjára, 1739. ápr. 6-án pedig részt vett egy viszály elhárításában. *Uo.*, 119v, 133v, 140v.

106 *Uo.*, 125r.

107 *Uo.*, 139r.

108 *Uo.*, 115r, 140v–141v.

1740. szeptember 15-étől két farsával együtt lelkigyakorlatot tartott.¹⁰⁹ Nekrológja szerint szívesen gyóntatott, látogatta a betegeket és haldoklókat, rendszeresen foglalkozott a diáksággal és tanáraikkal, oktatta őket a helyes Mária-tiszteletre.¹¹⁰ Halálát a nekrológ istenes halálként örökítette meg; eszerint alázattal adta vissza lelkét 1744. március 13-án.¹¹¹

Spangár nekrológja – a jezsuita halotti jelentés követelményeinek megfelelően – röviden összefoglalta írói tevékenységét. Ennek hitelességében nem kételkedhetünk, mivel a nekrológ pontosan, más forrásokkal megegyezően követi az életút állomásait. A nekrológ szerzője két részletben foglalkozik Spangár írói munkásságával. Először a rendi tanulmányai befejezését követő első huszonhárom év összefoglalásából értesülünk arról, hogy kisebb könyveket („libellos”) szerkesztett („edidit”), melyekkel táplálta a kegyességet („pietas nutrireitur”), és általuk „kiszorítottak” az „eretnek tanok” („haereses everterentur”).¹¹² Az „edidit” kifejezés – tekintettel a szövegkörnyezetre – itt valószínűleg nem a művek önálló megjelentetésére, hanem azok elkészítésére, összeállítására vonatkozik. Ezt látszik bizonyítani, hogy a nyomtatott megjelenésre a nekrológ egy másik kifejezést használt: „typis edidit”. A munkák megírására és a magyar nyelvre fordításra Spangár feltehetően Hevenesi Gábortól kapta az ösztönzést, amikor rektorsága alatt novícius volt Bécsben.

A nekrológ Spangár élete utolsó tíz évének bemutatását követően röviden összefoglalja írói munkásságának további szakaszát. Először egy nyomtatott munkáját méltatja: „Notum illud Dictionarium magno labore, conquisitis unde unde [!] sumptibus typis edidit, quo laudes Matris Dei diversos per Auctores sparsae accurato indice annotantur, quo facilius seu oratores Laudes Virginis anuncient, seu Cultores Ejusdem in venerationem accendantur.”¹¹³ Ez a mű nagy biztonsággal azonosítható az 1721-ben Nagyszombatban latin nyelven megjelent *Concordantiae Marianaе*-val. Spangár éjszaka írta műveit – folytatja a nekrológ –, s ezek között előkelő hely illeti meg a „*Cronica Ungariae*”-t,¹¹⁴ azaz a Pethő-féle krónika „tovább írásá”-t és kibővítését. A nekrológ nem tért ki Spangár egyéb írói vállalkozására. Mindebből nyilvánvaló, hogy ezirányú tevékenységét nem rendi megbízatásból, professzionális szerzőként végezte, hanem elhivatottságból és magánszorgalomból folytatta. Másfelől az életművel kapcsolatos bizonytalanságokat a nekrológ alapján csak részben tudjuk kiküszöbölni, mivel a szöveg a művek egy részéről egyáltalán nem tesz említést.

109 *Uo.*, 147v.

110 *Uo.*, 137.

111 *Uo.*, 137.

112 „[...] edidit libellos, quibus et pietas nutrireitur et haereses everterentur.” *Historia, i. m.* (39. jegyzet), 136.

113 *Uo.*, 137.

114 „[...] scribendis libris in pendit; quos inter Cronica Ungariae praelo subjecit, quibus veterum Ungarorum acta, a nullo in lucem data vulgavit idioma Ungarico, legerent ut posteri qua Religione priores Ungari in Deum Sanctosque fuerint, quid pro Deo Religione Patria ac Regibus egerint, ac recte factorum memoria ad virtutum sutanda vestigia stimulantur; quod opus a multis volvitur et Auctor laudatur.” *Uo.*, 137.

1. *Concordantiae Marianaе* (Tyrnaviae, 1721). A historiográfiai áttekintésben számba vett szerzők egy része szerint Spangár több *Concordantia* című művet készített, melyek egyaránt 1721-ben, Nagyszombatban jelentek meg. Az említett címváltozatok a *Concordantiae novae universales*, a *Concordantiae Marianaе* és a *Concordantiae concionatoriae*. Másutt számba vettek tőle egy *Concordantias Marianas* című, 1741-ben Nagyszombatban megjelent nyomtatványt is,¹¹⁵ továbbá ezek egyikének címvariánsát, a *Bibliothecae SS. Patrum concionatoriae Synopsis*t.¹¹⁶

A műfajra, a megformálási módra és a tartalomra egyaránt utaló *concordantia* kifejezés Spangár munkásságának egyik kulcsfogalma, ami további műveinek címében is megjelenik az idézett bibliográfiák szerint. Így például: *Splendores SS. Ordinum et Institutorum religiosorum utriusque sexus tam in communi quam particulari, in forma Concordantium propositi* vagy *Societas Jesu Concordantiis illustrata, sive litteraria eorum Autorum et Scriptorum concordia [...]*.¹¹⁷ Az esetenként nyomtatványként, máskor forrásjelölés nélküli kéziratként leírt Spangár-féle concordantiák további címváltozata a szakirodalomban az a két *Concordantiae novae universales tripartitae*, melyekhez a vonatkozó bibliográfiában egyaránt az 1721-es nagyszombati impresszum tartozik, noha a könyvészeti leírás két eltérő formátumot és terjedelmet rögzít.¹¹⁸

Kérdéses, vajon hány egymástól különböző tartalmú *Concordantia* jelent meg nyomtatásban, hány maradhatott kéziratban és összesen hányat tervezett a szerző. Jelenlegi tudásunk szerint 1721-ben Nagyszombatban mindössze egyetlen *Concordantiae [...]* jelent meg negyedréti formátumban, lapszámozás nélkül 46 levél, azaz 92 számozatlan lap terjedelemben.¹¹⁹ A nemzeti könyvtárban vezetett lelőhelylista szerint e nyomtatványból 16 őrzőhelyen összesen 21 példányt őriznek, így nem tekinthető ritka kiadványnak.¹²⁰ A példányok kivétel nélkül egyetlen kiadáshoz tartoznak, azzal a különbséggel, hogy némelyikben a []_v levél alján az „Orbi” őrszót nyomdai úton besötétítéssel eltakarták, s az őrszó helyén fekete fekvő téglalap látható.¹²¹ A törölt őrszó ráirányítja a figyelmet arra, hogy 1721-ben nem a teljes mű jelent meg, hanem csupán annak egy része; de az is lehetséges, hogy a nyomtatás közben módosult a kézirat tartalma. Az A jelzésű nyomdai ív előtti szövegrészek vizsgálatából remélhető válasz arra, mi történt valójában. A szennycímlapon a rövidített cím,¹²² a címlapon a teljes cím,¹²³ a szenny-

115 L. 10. jegyzet.

116 L. 36. jegyzet.

117 L. 12., 14. jegyzet.

118 L. 22. jegyzet.

119 []², A⁴-L⁴ – L. 14. jegyzet.

120 2012. szeptemberi állapot. A lelőhelylista ismeretét V. Ecsedy Juditnak köszönöm.

121 Az őrszó törlés nélkül pl.: BEK Gc4r128 jelzetű példányban. Törölt őrszó pl. Országos Széchényi Könyvtár RMK II, 2272a. jelzetű műhöz kolligált példányban.

122 []_{tr} „Concordantiae novae universales”.

123 []_{tr} „Concordantiae novae universales tripartitae sive Nomina, et Vocabula communi Mortalium usu recepta, Resque iisdem significatae a Praestantissimis quibusque orbis literati scriptoribus, et authoribus, tum sacris, tum profanis, Integris editis Voluminibus enucleatae, Eruditus [...] nova nunc

címlap hátoldalán ([]_{1v}) öt motto, s végül a címlap hátoldalán a *Partitio Operis* ([]_{2v}) szövege egybehangzóan bizonyítja, hogy az eredetileg háromrészésre (pars) tervezett munkából csupán az első rész egyetlen alfejezete¹²⁴ látott nyomdafestéket 1721-ben *Concordantiae Marianae* belső kezdőcímen (A_{1r}). Az említett „Partitio Operis” a mű egészének tervezete. Ennek részletes elemzése, az életművel történő összevetése, valamint irodalom- és tudománytörténeti elhelyezése egy másik tanulmánynak a feladata.

A Spangár által tervezett nagyszabású tematikus „bibliográfiai” együttesből – melyről jelenleg nem lehet tudni, hány „téma” feldolgozása készült el és maradt fenn kéziratban – a nyomtatásban megjelent Szűz Mária-concordantia tartalmilag önálló, lezárt egységnek tekinthető. Arra, hogy ez egy nagyobb mű koncepciójának csupán egyik része, a *Partitio Operis* en és az eltörölt órszón kívül a szokásos keretszövegek hiánya hívja fel a figyelmet. A címlapon feltüntetett „cum facultate superiorum” megjegyzésnek megfelelő rendi engedélyen kívül hiányzik a dedikáció és az olvasói előszó, s index(ek) sem kíséri(k) a nyomtatványt. A mű részleges megjelenésének és a kézirat feltételezett torzóban maradásának oka az lehetett, hogy az elkészült kézirat-rész ki-nyomtatása után Spangárt Nagyszombathból Komáromba (1722), majd Egerbe (1723) és további állomáshelyekre irányították, ahol bőségesen ellátták feladatokkal, s nem tudta folytatni a megkezdett munkát. Közrejátszhatott az a körülmény is, hogy a tervezett munka elkészült részéhez Spangár nagy könyvtárak állományát használhatta (1720: Bécs, 1721: Nagyszombat), amelyek később nem álltak rendelkezésére.

A *Concordantiae Marianae* műfaja – mai fogalmakkal – tematikus analitikus bibliográfia; azaz egyetlen téma, jelen esetben Szűz Mária, minél részletezőbb megköze-lítésre különböző al-témák kijelölésével, s ezek bemutatása rendezett bibliográfiai hi-vatkozások segítségével. A mű alapvető segédletként szolgálhat mindazoknak, akik az adott téma minél teljesebb, a kor színvonalán álló, átfogó megismerésére törekcsenek. A betűrendbe sorolt mariológiai fogalmak után következnek a kor hivatkozási szo-kásainak megfelelő nyomtatvány-leírások és a tartalmat tovább részletező bibliográ-fiai utalások. Spangár nekrológja a kötet betűrendes beosztása miatt említhette ezt a

methodo ad majorem Quaerentium praxim Ordine Alphabetico Tripartito digestae, et concordatae In Universae quidem Reipublicae Literariae [...] concinnatae”. A retrospektív nemzeti bibliográfia helyesen a címlap alapján közli a munkát a következő formában: „Spangár, Andr. Concordantiae novae universales tripartitae, sive nomina et vocabula communi mortalium usu recepta, resque iisdem significatae a praestantissimis quibusque orbis literati scriptoribus et authoribus tum sacris tum profanis etc. enucleatae de nova nunc methodo ad maiorem quaerentium praxim ordine alphabetico tripartito digestae et concordatae. (4-r. 92 l.) Tyrnaviae, 1721. Typis academicis S. J., per Frid. Gall. M.” PETRIK, *i. m.* (14. jegyzet), 417.

124 „Pars I. Exhibit Concordantias Extravagantes et Mixtas Vocum scilicet Rerum et Nominum eorum, quae ob dignitatis praerogativam, et Materiae amplitudinem peculiariem sibi locum jure vindicare videbantur. Quales sunt: Deus in communi et particulari, ut SS. Trinitas, Pater, Filius, et Spiritus Sanctus, eorumque per Annum Festivitates, quas Ecclesia Festive recolit, ut: Nativitas, Circumcisio, Passio, Ascensio, Epiphania. Accedunt **Concordantiae** Eucharisticae, **Marianae**, Angelicae [...]” *Concordantiae novae universales tripartitae* [...], Tyrnaviae, Typ. Academicis S. J. per Frid. Gall, 1721, []_{2v} (kiemelés tőlem).

munkát „dictionarium”-ként. Az al-témák (fogalmak, kifejezések) száma az „abyssus Marianá”-tól a „Zorobabel Marianus”-ig összesen 256, a hivatkozott és analitikusan feldolgozott művek száma ennek a sokszorosa. Így van ez annak ellenére, hogy egy munkára Spangár annyiszor hivatkozik, ahányszor azt az adott mű tartalma és a betűrendben soron következő fogalom szükségessé tette. A hivatkozott szerzők között magyarok is találhatók, a feldolgozott művek azonban túlnyomórészt latin nyelvűek.¹²⁶

Spangár mariológiai kompendiuma változatos: fogalmak, tulajdonságok, ideák és irodalmi műfajok éppúgy beletartoznak, mint különböző teológiai és aszketikai kifejezések. A *T* betűvel kezdődő al-témák például a következők (K_{1v} - L_{1r}): Tabella Mariana – Templum Marianum – Theatrum Marianum – Theologia Mariana – Thesaurus Marianus – Thronus Marianus – Tituli Mariani – Traditio Mariana – Triumphus Mariani – Turcarum ruina Maria – Turtures Mariani. A felsorolt címszavak közül Spangár a „Tituli Mariani”-val (Szűz Máriára vonatkozó szimbolikus megnevezésekkel) foglalkozott a leghosszabb terjedelemben. Itt a témával kapcsolatos összegző műveket betűrendben követik a különféle Mária-titulusok, a rájuk vonatkozó bibliográfiai hivatkozásokkal együtt. Spangár összesen 186 Mária-titulusot sorolt fel (K_{2r} - L_{1r}). Ezek között éppúgy találhatók máig közismert és használt megnevezések (például „animarum medicina”, „domus aurea”, „lilium inter spinas”, „mare gratiarum”), mint speciális, ma már ismeretlen megszemélyesítések, metaforák és szimbólumok (például „Ariadne coelestis”, „Lucifer clarissimus”, „Microcosmus ecclesiae”, „Rachel ovium custos”), valamint tetszés szerint bővíthető, variálható kifejezések („Rosa variis titulis”).

Némely címszónál – ha a hivatkozások bősége vagy a téma teológiai-történeti összetettsége úgy kívánta – a munka további részében is folyamatos a differenciálás, mint például az „Assumptio Mariana” (B_{1r} - B_{2v}), a „Conceptio Immaculata Mariana” (B_{4v} - C_{3v}), a „Cultores. Cultus. Devotio. Pietas Mariana” (D_{1r} - D_{2v}), a „Dolores Mariani” (D_{2v} - D_{3r}) vagy az „Icones. Imagines Mariana” (E_{4r} - F_{1r}) fogalmaknál. Több esetben azonban csupán utalás található más témákra (például „Historiae Marianaе [...] vide supra verb. Festivitates. [...] Vide infra Lit. V. verb. Vita Mariana” E_{3r}), vagy utalás is tarkítja a bibliográfiai hivatkozásokat (például „Honor Marianus” E_{3r} , „Imitatio Mariana” F_{1r}). Ezzel a megoldással Spangár igyekezett elkerülni, illetve kizárni az ismétlődéseket.

A *Concordantiae Marianaе* nem csupán ma, hanem már megjelenésekor is némileg különleges, a 17. századi jezsuita hagyományt felelevenítő, illetve folytató vállalkozásnak számított. Jóval közelebb áll ezekhez a jezsuiták által még a 18. század utolsó harmadában is használt és kedvelt,¹²⁷ többek között Jeremias Drexel *Aurifodinájában*¹²⁸ leírt művekhez és az általa oktattott alkotói módszerhez, mint a 18. században általánossá váló, az egyházi szemlélettől elszakadt írói bibliográfiákhoz, lexikonokhoz.¹²⁹ Nem véletlen, hogy a *Magyarok bibliotékája* kapcsán Rotarides Mihály már 1745-ben Szentiványi

125 Historia, i. m. (39. jegyzet), 137.

126 Nyelvtudásának megfelelően Spangár a latin nyelvű munkákon kívül magyar és német művekkel dolgozott.

127 Vö. pl. Ignatius WEITENAUER, *De modo legendi et excerptendi libri duo*, Augustae Vindelicorum, 1775.

128 Jeremias DREXEL, *Aurifodina artium et scientiarum omnium*, Antverpiae, 1636.

129 CZVITTINGER, i. m. (1. jegyzet).

Márton munkáit asszociálta Spangár vállalkozásához.¹³⁰ A nékológ megjegyzése szerint elsősorban a prédikátorok és a Mária-kultusszal foglalkozó szerzők forgathatták haszonnal az összeállítást.¹³¹ Az archaikus koncepció ellenére azonban a *Concordantiae Marianae* a mai napig használható bibliográfiai segédlet. A korábban Faludi Ferencnek tulajdonított *Történetek az Szüz Máriáról* forrásainak azonosításában¹³² például optimális kiindulást jelentettek a következő címszavakhoz tartozó hivatkozások, amelyek végül elvezettek a szerzőség problémájának korábinál differenciáltabb tárgyalásához: „Asylum Marianum” (B_{2v}), „Bellidux Maria” (B_{3r}), „Bibliotheca Mariana” (B_{3v}), „Miscellanea Mariana” (F_{4v}–G_{1r}), „Potentia. Potestas Mariana” (H_{1v}), „Praesidium Marianum” (H_{3r}), „Triumphus Mariani” (L_{1r}), „Turcarum ruina Maria” (L_{1r}), „Victoriae Marianae” (L_{1v}).

2. A Pethő Gergely-féle *Rövid magyar krónika* bővítése és a *Toldalékok* (Kassa, 1734, 1753²). A Spangár által kibővített, toldalékokkal, supplementum-kötettel, tudósításokkal és úgynevezett „kis krónikák”-kal „ellátott” Pethő Gergely-féle magyar krónika (*Rövid magyar krónika*) irodalomtörténeti és történeti¹³³ értékelése korántsem tekinthető lezártnak. A Kálnoki Sámuel által az 1626–1629 évekre vonatkozóan tovább írt¹³⁴ művet Spangár – Kálnoki szövegét mellőzve – 1626-tól 1732-ig folytatta és kiegészítésekkel látta el.¹³⁵

A bővítésben igyekezett változatosan fogalmazni, s többször saját költeményeivel kommentálta az eseményeket (így például verssel köszöntötte az 1700-as évet, 64–65). Valószínű, hogy ezen a munkán dolgozott Ungváron is,¹³⁶ majd amikor Sárospatakon (1734) megbetegedett és Kassára vitték gyógyulni (1734. augusztus 29.–október 8.), helyben ellenőrizhette a nyomdai munkálatokat, és lapszámokkal egészíthette ki a kötet mutatóit (a VI. és az utolsó toldalék). Az 1734-ben Kassán megjelent bővített kiadáshoz összesen nyolc, többnyire önállóan tekinthető *Toldalék* tartozik. Ezek a következők: I. A Szilveszter-bulla magyar fordítása, kibővítve egy négysoros magyar nyelvű verssel (110–113).¹³⁷ II. „Sz. István Királynak Dicsősséges Életének Kronikás

130 L. 6. jegyzet.

131 111. jegyzet.

132 KNAPP Éva, *Történetek az Szüz Máriáról* (Szövegkritika, szerzőség, műfaj, források), ItK, 114(2010), 487–519.

133 Vö. MORVAI István, *Gersei Pethő Gergely élete és krónikája*, Bp., 1912; BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, Bp., 1975, 404–414; NAGY Levente, *Pethő Gergely Rövid magyar krónikája és a költő Zrínyi Miklós*, ItK, 102(1998), 285–300; SZABADOS György, *A krónikáktól a gestáig: Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a 15–18. században*, ItK, 102(1998), 615–641, itt: 623–624.

134 Megjelent: Bécs, 1702.

135 Megjelent: Kassa, 1734 – *A' magyar kronikának a' mellyet elsőben meg-irt, s' ki bocsátott nemzetes Pethő Gergely 373. esztendőtil fogva 1626. esztendeig Nyomtatattott Bécsben 1660. esztendőben. Az után pedig. Azon Historiát continuálván ujonnan ki nyomtatattotta, és szüntelen történt dolgokkal szaporitatta groff. Kálnoki Sámuel, [...] a' magyar nemzetnek tanuságára. Nyomtatattott Bécsben Sirchovics Arvainál 1702. esztendőben Tovább való Terjlesztése avagy negyedik, ötödik, és hatodik része Foglalván magában száz és hat esztendőt 1627. esztendőtil fogva 1732. esztendeig. Irattott, és szép toldalékkal szaporitattott. Spangár Andras jesuita által, Cassán, 1734, Academiai betöklkel P. Jesuitáknál.*

136 A Pethő-krónika az 1734-es kassai kiadás előtt 1729-ben jelent meg utoljára, ugyancsak Kassán. Spangár 1729–1733 között élt Ungváron.

137 „Itt tündöklk igaz Hitnek fényessége, / Itt Magyar Nemzetnek van nagy dicsőssége, / Az Eretnekségnek van itt mit tanulni. / S-Hit dolgában hová kellessék fordulni.”

sommája” (113–118).¹³⁸ III. Az *Intelmek* magyar nyelvű fordítása (118–128). IV. A Szent István által alapított érsekségek és püspökségek „Kronikás száma, és Laistroma”, a hivatalviselők megnevezésével, rendszerint 1732-ig (128–133).¹³⁹ V. A magyar korona „Kronikája”, „Privilegiomi” és a koronaörök felsorolása (133–141).¹⁴⁰ VI. A *Magyar krónikában* említett magyar, horvát, dalmát és erdélyi családok, személyek felsorolása „Alphabetom szerént”, azaz személynévmutató (index) az 1732-ig kibővített krónikához (141–150). VII. *Magyar, és Erdély Országi Eretnekek, és Eretnekségek Kronikája* a szentistváni *Intelme*től 1732-ig (150–169). VIII. Híradás három további, valószínűleg még el nem készült, tervezett toldalékról – Spangár talányos kifejezésével: „Még a’ Kronikához való három dolgot találok” (169). E három, a kézirat vélhető befejezésekor (1732) és megjelenésekor (1734) rendelkezésre még nem álló „toldalék” közül¹⁴¹ az első a magyarok által készített „sok szép könyvek, és irások”,¹⁴² a második a Magyarországon honos „religiók, és szerzetesek”, a harmadik a magyarországi várak és városok bemutatása, történetükkel együtt. A számozás nélküli utolsó toldalék a tartalommutató (index, Y_{1r-3v}). A toldalékok közül minden valószínűség szerint az I–III. azonosítható azokkal a nekrológban említett kisebb munkákkal (libellos), amelyeket Spangár jezsuita életrészeinek első huszonhárom évében készített. A többi toldalék – amint arra tartalmukból következtethetünk – a Pethő-féle krónika bővítési munkálatai során készülhetett.

Spangár halála után kilenc évvel, 1753-ban Kassán sajátos nyomdai kiszerelésben újra megjelent az általa bővített Pethő-krónika.¹⁴³ A nyomtatványban Pethő szövegén kívül ([¹], A⁴–Z⁴, Aa⁴–Cc⁴, [²]_{1r-v}) megtalálható Spangár 1734-es bővítése ([²]_{2r-v}, A⁴–N⁴, O⁴_{1r-3r}) és az ugyanekkor megjelent toldalékok (O⁴_{3v-4r}, P⁴–Y⁴ – utolsó levél üres). E kiadásba – bár ugyancsak a kassai jezsuita nyomdában látott napvilágot – nem dolgozták be Spangár 1738-ban megjelent, alább tárgyalandó kiegészítéseit (supplementum).¹⁴⁴ Felhasználták viszont az 1734-es kiadás megmaradt példányait – annak címlapját változatlanul megtartva és azzal egybeszerkesztve –, a *Magyarok bibliotékája* azonban ebben sem található. Spangár eredeti terve, a kiegészítésekkel egybeszerkesztett „egész Kronika”¹⁴⁵ kiadása nem valósult meg. Az ismert példányokban a munkához hozzákötötték az 1738-as mű anyagát is.

138 A 985–1241 közötti vonatkozó eseményekről.

139 A 130. lapon Szentiványi Mártonra történik hivatkozás, azaz adatainak egy részét Spangár Szentiványi *Curiosioráiból* vehette át.

140 A 999–1714 közötti vonatkozó eseményekről.

141 Ezek készültségi fokáról itt homályosan nyilatkozott Spangár e szavakkal: „Mind ezek a’ Kronikában nem helyeztettek, mert alkalmassan nem lehetett” (169).

142 Ugyanitt egy későbbi mondatban először említi a *Magyarok bibliotékája* című munkáját.

143 *Rövid magyar kronika* sok rend-béli fő historiás Könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedett és irattatott PETHŐ Gergelytől, Kassán, 1753, Nyomt. az Akadémiai betűkkel.

144 *Az Amor Librorum* sorozatban megjelent hasonló kiadás (Bp., Kossuth, 2003) a három kassai kiadványt (1734, 1738, 1753) egy kötetben jelentette meg. A címlapon szereplő „Kassa, 1738” jelzés félreérthető. Vö. 25. jegyzet.

145 *Magyar krónika Diszessen* [...], Kassa, 1738, 9. tudósítás, 21.

3. *Magyar krónika Diszessen a Tudositásokkal és a „kis krónikák”-kal* (Kassa, 1738). 1738-ban *Magyar krónika Diszessen [...]* címmel a Pethő-krónika által ihletett új, önálló mű jelent meg Kassán a krónika és a korábbi, 1734-es Spangár-féle bővítés 1732-ig terjedő kiegészítésével, ajánlásokkal, *Tudositasokkal* és újabb *Toldalékokkal*.¹⁴⁶ Ez a supplementum teljes terjedelmében Spangár tollából származik. Nem tartalmazza sem Pethő Gergely eredeti szövegét, sem annak korábbi bővítéseit.¹⁴⁷ Erre a körülményre Spangár külön felhívta olvasói figyelmét, s e munkáját a tartalommutató címében „Maradékos Magyar Kroniká”-nak nevezte.¹⁴⁸ A kiadvány megjelenése egyben bizonyítja, hogy Spangár 1734 után tovább dolgozott, megírta az ajánlásokat, s elkészítette a tizenhárom új tudositást, a két kiegészítő „kis krónikát” és a teljes krónika bővítését, ismét 1732-ig. A feladatról maga így vallott: „Isteni rendelésnek tulajdonitom, hogy a’ sor [ti. a magyar történet megírásának sora] reám szállott”.¹⁴⁹ Ezt a munkát minden valószínűség szerint Pécsen (1735–1737) és Lőcsén (1737) készítette, a bizonyíthatóan már 1734-ben Sárospatakon elkezdett feljegyzései felhasználásával.¹⁵⁰

A kinyomtatás évéből sem a rozsnyói annuae-ban, sem a diariumban nincs arra adat, hogy Spangár Kassán járt volna, a kiadvány tehát valószínűleg távollétében látott nyomdafestéket. Ezt látszik bizonyítani, hogy egyrészt a III. „mutató táblá”-ban a krónikában szereplő személynevekhez nem tartoznak lapszámok, mert a szöveg kinyomtatása után ezeket nem pótolták.¹⁵¹ Másrészt ugyanez lehet az oka annak, hogy a tartalmat

146 A krónika végén az utolsó évszám 1711, azonban a kiadásban közölt tudositások és toldalékok 1732-ig tartalmaznak adatokat.

147 *Magyar krónika Diszessen, és rövideden elő adván Magyar országnak Kezdetét, régi, és mostani Osztását, részeit, tartományit, vármegyeit, városit, királyit, Tiszt-Viselőit, mivoltát; ugy a’ magyar nemzetnek Eredetét, Scythiából való ki-jövetelét, Terjedését, szaporodását, előmenetelét, hadakozását, a’ régi és mostani magyaroknak maga viselését, Törvényit, más Nemzetek előtt való tekintetét, és mind Magyar, mind más Országokban esztendőnként történt emlékezetre méltó dolgait, kinek-is három első Fő Részeit, azokba foglalván 373-tól fogva 1626. esztendeig folyó időt, sok rendbéli Fő Historiás Könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedte, és elsőben írta néhai Nemzetes PETHŐ Gergely, Nyomtatott leg-elsőször Bécsben 1660. és ismét Kassán az Academiai bötükkal 1729. esztendőben, A’ három utolsó Fő Részeivel peniglen, abba foglalván 106. esztendőt, úgy mint 1627-től fogva 1732. esztendeig ajánló Levéllel, sok szép Tudositásokkal, Toldalékokkal, ’s más a’ Magyar Kronikához tartozandó, és annak nagyobb értésére hasznos, és szükséges dolgoknak fel-jedzésével, De leg-főképpen a’ magyarok bibliotekájával, Az-az: A’ Magyar, avagy a’ Magyar Sz. Korona alatt lévő Országokból származandó Iróktól szerzett, és irt Könyveknek Laistromával azon krónikát terjesztette, szaporította és a Magyarok tanúságára kibocsátotta P. SPANGAR András Jesuvita, Kassán, 1738, Academiai bötükkal PP. Jesuitáknál.*

148 „I. Mutató Tábla. Előadván ezen Tudosító, és Maradékos Magyar Kronikának Titulussit, és annak némelly Főbb, ’s-jelesbb dolgait.” A „maradékos” kifejezés használatával Spangár ismét felhívta a figyelmet arra, hogy a munka kizárólag kiegészítéseket, azaz „maradékokat” tartalmaz. *Magyar krónika Diszessen, i. m.* (147. jegyzet), 317.

149 *Uo.*, (3).

150 Ezt bizonyítja több olyan részlet, melynek forráshivatkozása a sárospataki *Litterae annuae*, melyet kizárólag helyben forgathattott. *Uo.*, 77.

151 *Uo.*, 319–322. E mutató végén (322) Spangár hivatkozik az 1734-es kiadásban közölt „egész Magyar Kronika” „Alphabetum szerént” közölt személynév-mutatójára („Laistromát lásd a’ Kronika végén a’ VI. Toldalékban Pag. 141.”), amelyből viszont ott nem hiányoznak a lapszámok. *A’ magyar kronikának, i. m.* (135. jegyzet), 141–150.

részletező címben eggyel több részcsím olvasható a címlapon, mint amennyi megvan a nyomtatványban. A címlapon ígért ajánlólevél,¹⁵² tudósítások¹⁵³ és toldalékok¹⁵⁴ ugyanis rendre megtalálhatók, de az ugyanott említett *Magyarok bibliotékája* hiányzik belőle.

Spangár az olvasói ajánlásban vallott történetírói elhivatottsága gyökereiről és történetírói példaképéről. Itt emlékezett meg – nevét elhallgatva – „ama tudós Szerzetes személy”-ről, aki „ott futtatván leg-fő képpen elméjét, hogy a’ mely dolgokat más sok Historicusok el hadtak, ő szorgalmatosan öszve szedvén ki terjeszsze [...] tudós munkájának homlokára ilyen czégeres titulust irt: *Imago antiquae Hungariae, repraesentans Terras, adventus: et res gestas Gentis Hunnicae*. És ismét: *Imago novae Hungariae repraesentans: Regna [...] Historiae genere strictim perscripta*”. Ez a személy nem más, mint Timon Sámuel, a jezsuita történetírói iskola tagja.¹⁵⁵ Spangár 1734 kora őszén, kassai gyógykezelésekor ismerkedhetett meg az 1728-tól haláláig (1736) Kassán élő Timonnal, és tőle kaphatott indíttatást további munkájához.

Ezt a – saját kifejezésével – „Maradékos Magyar Kroniká”-t (81–316) Spangár folyamatosan bővítette, „díszítette” versekkel, versrészletekkel. A költői betétek egy része tematikusan összetartozik, folyamatosan is olvasható, s a neolatin jezsuita történeti eposz műfajának ismeretét tükrözi. A magyar nyelvű versezetek főszereplője „*Hunna* (az-az *Hungaria* Magyar Ország)”, aki például „látván” „a’ koporsóban dicsőséges első Szent Királyját nem engedte a’ Kronika Irónak [ti. Spangárnak], hogy pennájával tovább mennyen, hanem parancsolta, hogy az egész Magyar Nemzet halgatná az ő keserves verseit [...]. Parancsolta továbbá: hogy azon keserves verseket a’ Magyar Kronikába foglallyam. Illendőképpen fogadtam én Hunnának szavát, ki-is [...] ekképpen siránkozott [...]” – s itt a krónika-kiegészítés szövege három lapon át a Szent

152 Ajánlás Szent István első magyar királynak, ajánlás az olvasónak, (2)₁–A₂.

153 A tizenkét soros magyar nyelvű verssel bevezetett tudósítások sorozata (3–64) a következő: 1. „A’ Magyar Historiákról, Kronikákról, Könyvekről, Irásokrol, és Irókról”; 2. Magyarország területéről a vízözön utáni időtől a 6. századig; 3. a hunokról, azaz a magyarok eredetéről és a honfoglalásról; 4. a Magyar Szent Koronáról – utalással az 1734. évi kiadás V. toldalékára, melyet ez a tudósítás kiegészít; 5. Magyarország és a hozzá tartozó országok és tartományok „statusiról magistratusiról”; 6. Magyarország régi és „mostani Tzimeréről”; 7. a magyarok vallásáról; 8. a magyarok ruházata, fegyverei, nyelve és az országban beszélt többi nyelv; 9. magyarok törvénye; 10. „A’ Magyar, és Erdély Országi Epületekről”; 11. Magyarország gazdagságáról, kincseiről; 12. a magyarországi pénzről; 13. „A’ Magyaroknak, Nagy Urak, Fő Fő személyek, más Nemzetek, és Népek előtt való jeles Tekintetiről, és böcsületiről.” A tudósítások végén Spangár saját, huszonnyolc soros magyar nyelvű versét közölte.

154 A címlapon jelzett „Toldalékok” nem azonosak az 1734. évi kiadás toldalékaival. Itt a tizenhárom tudósítást követően két ilyen jellegű, valószínűleg a félreértések elkerülése miatt itt – a címlaptól eltérően – toldaléknak már nem nevezett (vö. az 1734-es kiadás toldalékait) rész található: „Bibliás és mas historias Kronika” Jézus Krisztus születéséig (64–68); „Máriás Kronika. Azaz A’ Magyarok Nagy Aszszonyának Szüz Marianak Ötet, és Országunkat illető dolgainak Rövid avagy Kis Kronikája” (68–80). Ezt a toldalékot nyolcsoros magyar vers vezet be, maga a toldalék Szüz Mária makula nélkül való fogantatásától 1732-ig tartalmaz adatokat.

155 TIMON SAMUEL, *Imago antiquae Hungariae, repraesentans terras, adventus, et res gestas gentis hunnicae: Historico genere strictim perscripta*, Cassoviae, 1733, Typis academicis soc. Jesu, per Joan. Henr. Frauenheim; Uő, *Imago novae Hungariae, repraesentans regna, provincias, banatus, et comitatus ditionis hungaricae: Historico genere strictim perscripta*, Cassoviae, 1734.

Istvánt sirató Hunna verses monológjával folytatódik (137–139). Az 1386. évnél a török veszély leírásában is találunk hosszabb verset a megszemélyesített Magyarországról. Az indoklás szerint azért, mert ezeket az eseményeket „[...] nem akarta a’ Kronika Író az ő pennájával csak gyarlón írva hadni, hanem *Hunnának* (Magyar Országnak) és a’ nevezetes *Famának* verseiben a’ Magyarok tanúságára elő adni.”¹⁵⁶ Az epikus versezetben Hunna – a megszemélyesített Fama közreműködésével – az eljövendő török igáról álmodik („Majd Magyar Országból Török Ország leszén [...] A’ Török síp szerént fog Erdély tánczolni / ’S-annak kedve szerént Várokat sánczolni!” 192). Amikor felébred, nem ijed meg az álomtól, hanem az eljövendő korok törökverő hőseinek felsorolásával válaszol Famának (193): „Lesznek, kik engemet kezeken hordoznak, / És a’ Török ellen bátran óltalmaznak. [...] *Hunyadi János* meg tarttya Várait, / És *Corvinus Mátyás* ékes Városimat. / A’ *Báthori István*, és nagy *Kinisi Pál*, / Dobó, és Zrini Gróff mellett elő áll, [...] Nagy Leopoldusom erős fegyverével, / ’S-harmadik Karolom fegyveres kezével, / Vesztett Városimat mind vissza foglallya, / Mind kettő Hunnát ismét megvigasztallya”.

A *Magyar krónika Diszessen* lapjain rendszeresen találunk nyomdászat-¹⁵⁷ és irodalomtörténeti adatokat, megjegyzéseket, azaz Spangár – mai fogalmaink szerint – igyekezett együtt tárgyalni a történeti, irodalom- és művelődéstörténeti eseményeket.

A historia litteraria-adatok gyűjtése és beépítése Spangár részéről tudatosságot mutat. Könyv- és eszmetörténeti érdeklődése folyamatos volt. Így például az 1560. évnél a történeti események mellett beszámolt a következőkről: „*Frankovich Mátyás*, avagy *Flaccius Illyricus*, és a’ Társai Magdeburgumban az idén kezdik előadni ama Historiás könyveket, kiket *Centuriáknak* neveztek, és a’ kik magoknak a’ Lutheristáknak sem tetczenek igen.”¹⁵⁸ Egy másik, forráshivatkozás nélküli magyar vonatkozású példa a 16. század második felének egyik legjelentősebb egyháztörténeti eseményéhez, a tridenti zsinat bemutatásához kapcsolódik. „An. C. 1562. A’ Magyar Országi követek Tridentomba érkeznek, a’ leg első-is Draskovich György a’ Pécsi Püspök vala, harmad napra Kolosvári János, és Dudich (!) András. Draskovichnak igen nagy tekintete vólt; honnét is szármozott, hogy arra rendeltetett, és azok közibe számláltatotta a’ kik a’ meg tiltott könyveknek laistromát szerzenék. Azon Draskovichal a’ Lusitaniai követ vetekedni kezdett azon, hogy ő előbb akarta a’ reá bizott parancsolatokat elő adni, hogy sem azt Draskovich cselekedné. De itt is Draskovich győzedelmes vólt, az egész Concilium iteletiből. Dudics (!) András itt magának mind viselésével, mind ékes szóllásával nagy hirt szerzett vólna, ha a’ Papoknak ilyen helyben feleségeket nem akart vólna szerezni.”¹⁵⁹

156 A háromlappos versezet (191–193) a „Hunna Lajos Király birodalma alatt / Meg-örült; mert minden galibája szaladt. / Vesztett bődogsága ismét vissza fordúlt, / És állopottyában egészen bődögült” sorokkal kezdődik. A magyarországi latin nyelvű jezsuita költészetben Hunna mint a megszemélyesített Hungaria jelen van Schez Péter (1691–1756) és Beneken Antal (1700 k.–1735) költeményeiben. SZÖRÉNYI László, *Hunok és jezsuiták*, Bp., Amfipressz, 1993, 71–74, 83–86.

157 Például „An. C. 1440 [...] A’ könyv-nyomtatás mesterség Német Országban az idén gondoltatik ki.” *Magyar krónika Diszessen*, i. m. (147. jegyzet), 203.

158 Uo., 264.

159 Uo., 265–266.

Spangárnak ez a munkája egyben iskolatörténeti adatok tárháza. Részletesen leírja például a jezsuiták nagyszombati megtelepedését és oktatói tevékenységük kezdetét. „An. C. 1561. Uj esztendő napján Ferdinand Császár Bécsben a' Széplaki Apáturságot, és Beenyi Praepostságot a' Világiak kezéből ki-facsarván adgya a' Nagy-Szombati PP: Jesuiták jövendő Collegiomának [...] a' PP. Jesuiták gondviselését, és oltalmát bizza Oláh Miklósrá az Ersekre [...]. Az Ersek ugyan Gyülést tartván magához hivatá P. Victoria Jánost a' PP. Jesuiták Provincialissát; ez Flander Antallal Nagyszombatba jö, két Mise mondó Papot rendel, a' ki fogadott házban lakván, az egyik ugyan Isten igéjét hirdeté, a' Másik az iffiuságot tanitaná [...]. Mind Szent nap után már meg-szaporodván a' PP. Jesuiták az Oskolákat el-kezdék. P. Sclavus, avagy Tót Tamás tanítá a' Rhetorikát, Hero Gelérd Flander a' Poësis; Canisius Theoderek a' kis Oskolákat, ez ugyan a' Város Oskolájában, ama kettő penig a' Város Plebánussa házában. Az Oskoláknak kezdetin Disputatio, avagy vetekedés indittatott Theológiából, és Philosophiából. Itt jelen akart lenni az Ersek, az Erdélyi, és Scopiai Püspök a' Kanonokokkal.”¹⁶⁰

Az 1566-os szigeti ostrom kapcsán a költő Zrínyiről és az eposzról Spangár így írt: „Most nevezett iffiabb Gróff Zrini Miklós száz esztendővel Sziget-Vár megvétele után írt illyen titulust viselő könyvet: *Adriai Tengernek Sirenaja Gróff Zrini Miklós* etc. Nyomtattatta Bécsben a' Kolonai Udvarban Kosmerovi Máté Császár ö Felsege könyv nyomtatója által An. 1651. Ebben a' könyvben már ez az iffjabbi Zrini Miklós Szulimán Császárnak halálát ama Zrini Miklós Gróffnak, a' Szigeti Vár Fő Kapitányának, és annak kezének tulajdoníttya; mint ha ez ölte vólna meg Szulimánt, és az után holt vólna meg maga Zrini. Hallyuk itten iffiabb Gróff Zrini Miklósnak szavait azon könyvnek Praefatiójából: *Zrini Miklós kezének*, úgy mond, *tulajdonítottam Szultán Szulimán halálát: Horvát, és Olasz Kronikából tanultam, a' Törökök maguk így beszélik, és vallyák, Hogy Istvánfi, és Sambucus másképpen írja oka az, hogy nem úgy tekéntették az magános való dolgoknak keresését, mint az Országos dolgoknak Historia folyását.* Eddig Gróff Zrini szavai. De hallyuk verseit-is Adriai Tenger Sirenaia' könyvének Part. 15. n. 97. Szulimán jó lóra ülni igen siet, [...] Atkozodván lelkét Császár ki inditá, / Melly testét élteben oly kevélyen tartá.”¹⁶¹ A prózai és három strófányi versidézet a 18. századi Zrínyi-recepció figyelemre méltó dokumentuma.

Az 1626. év után Spangár megjegyezte: „Eddig Nemzetes Pettő Gergely által írt Magyar Kronikának Első, Második, és Harmadik Részében el-hagyott dolgok. Ennek utána már következnek ama Dolgok, a' kik azon Magyar Kronikának Negyedik, Ötödik, és Hatodik Részeiben el maradtak.”¹⁶² A kötetet Spangár verssel fejezte be, melyben fellemegette „el-kopott” és „el-fáradott” pennáját, továbbá munkája várható eredményét: „A' kegyes Olvasó ezeket olvasván, [...] Fogja tapasztalni, hogy mi Kronikánknak / Már más formája lesz mi Historiánknak. [...] Már diszessebb leszen Hazánk Kronikája, / 'S-Magyar Országunknak e' Historiája” (316). A kiadvány használatát három mutató

160 *Uo.*, 264–265.

161 *Uo.*, 280–281. A versidézet első és utolsó két sorát közlöm.

162 Ezzel Spangár hangsúlyozta, hogy a Pethő-krónika általa készített, 1734-ben Kassán megjelent részét is kiegészíti. *Uo.*, 299–300.

intlek [...] midőn a' Magyar Krónikát az edgyik kezzeddel le teszed, a' másik kezdeddel fel vegyed a' Magyarok Bibliotékáit, mellyben Magyar Ország felől többet fogsz olvasni” (169).

Eszerint tehát a *Magyarok bibliotékájáról* 1734-ből csupán a következő ismeretek állnak rendelkezésre: magyar nyelvű munka a magyar írók műveiről és Magyarországról, melynek van, vagy inkább csak lesz¹⁶⁷ olvasói ajánlása. Szerzője Spangár András, aki ezt a munkát éppúgy kinyomtatásra szánta, mint a magyar krónikát. Ezek a szűkös adatok – a tartalomra vonatkozó bővebb ismeretek nélkül¹⁶⁸ – egyrészt a majdani olvasó figyelmének felkeltését és ébren tartását szolgálták. Másrészt sajátos szerzői önreflexiók, amelyek egy betegségével küzdő ember önmegerősítéseként értékelhetők. A nyomtatásban közzétett megnyilatkozás és benne a múlt idő használatának („szerzettem”) valós alapja az lehetett, hogy Spangár ekkorra már összegyűjtött valamennyi adatot a témában.

Négy évvel később, 1738-ban a *Magyarok bibliotékája* még mindig nem jelent meg, s valószínűleg kéziratban sem készült el, mivel a rá vonatkozó hivatkozások ekkor a korábbtól eltérően rendkívül vegyesek és ellentmondóak. A második, bővebb említés egy tartalmi körülírás a *Magyar krónika Diszessen* címlapján, mely szerint a műben a kiegészítő részek között megtalálható a *Magyarok bibliotékája* is, ami nem más, mint „A' Magyar, avagy a' Magyar Sz. Korona alatt lévő Országokból származandó Iróktúl szerzett, és irt Könyveknek Laistroma.” Tehát nem önálló munka, s a tartalmára vonatkozó megjegyzés az eltelt négy évben kibővült azoknak az íróknak a teljesítményével, akik a Magyar Korona alatti területekről származnak. Maga az összeállítás tehát nem az írókról szól, hanem a műveikről.

Ugyanitt az olvasónak címzett ajánlásban – s ez a harmadik említés – Spangár jelzi, hogy e műbe beolvastva kíván írni a könyvírókról: „[...] a' Kronikának mind kezdője, mind Terjesztője [ti. bővítője, azaz Spangár] Téged Kedves Olvasó, mint kedves vendéget a' Kronikába [...] bé vezet olly szándékkal, hogy néked Magyar országot [...] és annak Fő Királyit [...] más személyekkel, ugy mint: Iróival, Könyv szerzőivel, Oltalmazóival edgyütt [...] meg mutassa” (2). Azaz a *Magyarok bibliotékája* itt nem önálló mű; szövege tudósítás vagy „kis krónika” terjedelmű, és – eltérően a címlaptól – az ország íróiról, könyvszerzőiről szól.

A fenti szövegrészek megfogalmazása után tovább módosult a feltehetően továbbra sem elkészült munka koncepciója. *A' Magyar Historiákról, Kronikákról, Könyvekről, Irásokról, és Irókról* című I. tudósításban (3–6) újabb, negyedik említéssel szembesülünk. Spangár ebben előadja, hogy ismeri Molnár Albert, Révay Péter és Cwittinger [?] Dávid e témáról szóló véleményét, „az idegen Irók közül peniglen Reinmannus Friderik Jakabot, és Behamb Jánost, Ferdinandot.” Egy oldallal később a német „Ferdinandus Neoburgus” (Ferdinand Neuburger) magyar írókról vallott, az előbbiekenél kedvezőbb véleményére utal. Leghosszabban Cwittinger „ennek előtte

167 A „többet szóllok” olyan jelen idejű kifejezés, mely jövőbeli ígéretként is érthető.

168 Nem tudjuk meg például, hogy milyen lesz egy-egy magyar író bemutatása vagy milyen rend szerint – téma, kronológia stb. – következnek az egyes szövegrészek.

26 esztendővel” megjelent munkájánál időző. A hűszónát év említéséből arra következtethetünk, hogy Spangár 1737-ben írta e sorokat, melyekkel egyszerre bírálta és dicsérte Czvittingert: egyrészt, mert nem magyarul készítette el munkáját és sok írórt kihagyott belőle, másrészt viszont 300 íróról és műveikről írt. A *Magyarok bibliotékájával* Spangár elsősorban Czvittinger munkájának nem magyar nyelvűségét kívánta orvosolni. Erről itt így vall: „Czvittingert követvén edgy *Magyarok Bibliotékája* névü könyvet szereztem, mellyben Magyar szóval elő adom amaz Irókat, a’ kik vagy Magyarok voltak, avagy olly Nemzetből, és Tartományból szármoztak, a’ kik a’ Magyar Korona alatt vannak”. Eszerint tehát a *Magyarok bibliotékája* – az előbbiektől eltérően – önálló, magyar nyelvű könyv és olyan írókról szól, akik a Magyar Korona alatt születtek.

Ugyanitt Spangár – immár ötödik alkalommal, a második és harmadik említéssel ellentétben – így ír művéről: „E’ Magyarok Bibliotékája ugyan a’ Magyar Kronikának mint edgy edgyik része, mivel abban sok dolgok vannak, mellyek a’ Magyar Kronikához tartozandók, és szükségesek annak nagyobb értésére, azért is arrúl mindenek előtt tudositanom kellet az én kegyes Olvasómat, kinek-is azon Bibliotékát nagyon ajánlom. Tudom meg-nem fogja bánni olvasását, mivel abban olly dolgok foglaltatnak, kiknek alkalmas, és illendő helyek nem lehet a’ Kronikában” (6). Tehát az 1738-as *Magyar krónika Diszessen* mégsem tartalmazhatja a *Magyarok bibliotékáját*, mert – bár tartalma érintkezik azzal – az éppúgy önálló mű, mint a krónika, és a benne lévő „dolgok”-nak „alkalmas, és illendő helyek nem lehet a’ Kronikában”.

A témával foglalkozó kutatók közül – amint a historiográfiában részleteztem – csak kevesen olvasták el figyelmesen az eddig számba vett említéseket. A most következő három további szövegrészt pedig teljesen figyelmen kívül hagyta a kutatás. A hatodik említés így szól:¹⁶⁹ „Magyar Ország, a’ kedves Hazánk, kegyes Olvasó, ebben a’ Kronikában, és a’ Magyarok Bibliotekájában többször, más, és más képpen HUNNA neve alatt elő fog állani, és szóllani.” Hunna – mint arról már esett szó – költött nőalak, a megszemélyesített Hungaria, akit Spangár 1738-ban kiadott munkájában időről időre versekben szólaltatott meg.¹⁷⁰ Ha Hunna a *Magyarok bibliotékájában* is meg fog szólalni, feltételezhetjük, hogy azt versben „fogja tenni”, pontosan úgy, ahogy a krónikában. Mindez egyben azt jelenti, hogy a *Magyarok bibliotékája* még mindig csupán a tervezés állapotában van.

A hetedik említés *A’ Magyarok törvényéről* című kilencedik tudósításban olvasható.¹⁷¹ Az 1552-ben Bécsben I. Ferdinándnak bemutatott új magyar törvénykönyv, a *Quadripartitum opus* kézírata kapcsán – mely „világosságra nem jöhetett” – írja Spangár: „Ezen dologban többet szólllok, és adok elé a’ Magyarok Bibliotekájában, holott ez egész Materianak [ti. a magyarok törvényeinek] fundamentomát látni.” Ez az első alkalom, amikor egy, a *Magyarok bibliotékájában* bemutatandó konkrét példáról olvashatunk.

169 *Magyar krónika Diszessen*, i. m. (147. jegyzet), 5. tudósítás, 21.

170 Így például *uo.*, 5. tudósítás, 49.

171 *Uo.*, 9. tudósítás, 49.

Az utolsó említés (8.) a tizedik tudósításban (*A Magyar, és Erdély Országi Epületekről*) így szól:¹⁷² „Nem számlálom itt elő ama [...] épületeket, mellyeket avagy magok tet-
tek, avagy böv kezekkel, és fundatiókkal tétettek Cardinal Pazmány Péter, Lippai,
Szelepcsényi, Szécsényi; Györgyök, mind Esztergami Ersekek, mivel ezeket, és effélé-
ket az egész Kronikában, és Magyarok Bibliotekájában több helyeken, és bővebben elő
adom, avagy mások más alkalmatossággal illendőképpen elő adnak.”

Itt már végképp elbizonytalanodunk: mi az, amit biztosan tudunk a *Magyarok bibli-
otekájáról*? Eszerint nem csupán szerzőknek és műveknek van/lesz benne helye, hanem
verseket éppúgy tartalmazhat, mint építkezésekről és alapítványokról szóló adatokat?
Az utolsó idézet végén Spangár arra vonatkozóan is elbizonytalanít, vajon ő lesz-e az a
szerző, aki megírja az ugyancsak tervezett „egész Kronika”-t és a *Magyarok biblioteká-
ját*, „avagy mások más alkalmatossággal illendőképpen” adják azt elő.

A *Magyarok bibliotekájának* koncepciója tehát 1737–1738-ban továbbra is a folya-
matosan változó tervezés állapotában volt. E munkafázisban jelentős hatást gyakorolt
Spangárra Czvittinger *Specimenjének* megismerése. Biztosra vehető, hogy a tervezett
mű nem azonosítható Szentiványi munkája valamely részletének fordításával, mint
azt Rotarides közvetlenül Spangár halála után (1745) vélte. Ugyanakkor megkérdője-
lezhetetlen, hogy Spangár gyűjtötte a *Magyarok bibliotekájának* nyersanyagát. Ezt az
előmunkálatot azonban valószínűleg soha nem öntötte formába, nem szerkesztette kö-
tetté, s mai ismereteink szerint ilyen kézirat-együttes nem maradt fenn.

Áttételesen ezt bizonyítja az is, hogy jelenleg mindössze egyetlen teljes, autográf
Spangár-kézirat ismert, melynek alsó margóján a szerző időnként rögzítette a munka
előrehaladásának dátumait. S bár a kézirat elkészült, és Kaprinai István révén máig
fennmaradt, a kinyomtatásra szánt kötet több részletében hiányos, befejezetlen. A kéz-
iratban bejegyzett utolsó dátum 1738. augusztus 20. Ezt követően Spangár még tovább
dolgozott az ekkor kétharmad részben elkészült munkán, az utolsó kiegészítések azon-
ban már hiányoznak belőle. Valószínű, hogy az életmű e kézirrattal lényegében lezárult-
nak tekinthető.¹⁷³

Feltételezhető, ha a *Magyarok bibliotekájának* kézirata elkészült volna, Kaprinai
kezdeményezi e rendtársától származó kiadatlan munka megszerzését. Ennek azon-
ban nincs jele sem collectiójában, sem könyvtára katalógusának fennmaradt töredéké-
ben.¹⁷⁴ Az utóbbiban „Analecta A” és „Analecta B” jelzéssel Kaprinai rendszeresen hi-
vatkozik a könyvtárából a kéziratgyűjteményébe áthelyezett teljes kéziratot munkák-
ra, de ezek között nem tűnik fel *Magyarok bibliotekája* című kézirat.¹⁷⁵ Ez a körülmény

172 Uo., 10. tudósítás, 51.

173 Bemutatását és elemzését lásd a következő részben.

174 Mindkettőt a BEK őrzi. A könyvtárkatalógus Kaprinai autográf kézírásával készült 1780 körül, az F-Z
betűs tételeket tartalmazza. Jelzete: BEK J 235.

175 A könyvtárkatalógusban a „Spangár Andreae Soc Jesu Magyar kronika. Cassovia in 4, 1738. Com-
pactura in corio” bejegyzéshez tartozó, bőrbbe kötött példányt (címlapján Kaprinai István autográf
exlibris-bejegyzésével) a Bp.-i Egyetemi Könyvtár őrzi, a Gb4r302:1 jelzeten. A kötet az 1738-ban meg-
jelent munkán kívül tartalmazza az 1734-es kassai Pethő–Spangár-krónikát is. A tanulmány készíté-
sekor ezt a teljes példányt használtam.

azért is érdemel figyelmet, mert Spangár történetírói példaképének, Timon Sámuelnek a kéziratai, az úgynevezett Timon-collectio több kötete, illetve része beépült Kaprinai collectiójába.¹⁷⁶ Ismeretes az is, hogy Kaprinai több, Spangár tervezett munkájához hasonlítható historia litteraria-kéziratot készített latin nyelven.¹⁷⁷ Ezek egyikének alcímében a következő megjegyzés olvasható: „decerptus ex scriptoribus Provinciae Austriae S. J.” Amennyiben Kaprinai részben vagy egészben mégis hozzájutott volna a *Magyarok bibliotékájaként* emlegetett adatgyűjtéshez, lehetséges, hogy annak tartalmát beépítette említett kézírataiba.¹⁷⁸ Ennek eldöntése további kutatás feladata.

2. Spangár András *Splendores* címkezetű, latin nyelvű, folió formátumú, 376 lap terjedelmű kézírata ma Kaprinai István ívrét alakú collectiójában található.¹⁷⁹ Előzékklapján Kaprinai kézírásával a következő bejegyzés olvasható: „Stephani Kaprinai Collectaneorum MSc A Tomus LII. Complectens P. Andreae Spangár Soc. Jesu Splendores Sanctissimorum Ordinum, statuum, et Religiosorum tam virorum, quam foeminarum etc. Est ipsum originale.”¹⁸⁰ A rendtörténeti tárgyú kézirat autográf jellegét megerősítette az összevetés a Spangár által 1738–1740 között vezetett rozsnyói historia domus megfelelő részének írásképeivel.¹⁸¹

A kézirat Spangár halála (1744. március 13.) után huszonegy évvel jutott Kaprinai tulajdonába, amikor Kassán a szentírás professzora volt.¹⁸² Ezt a tényét saját kézírá-

176 L. BEK, Kaprinai Collectio, (A), tom. XXXVII–XLV, L.

177 Catalogus librorum ad res Hungaricas pertinentium, Viennae Austriae, 1764, BEK Coll. Kapr. (B) tom. LXXXVIII, nr. 3., 209–290; Catalogus scriptorum Societatis Jesu in Hungaria, excerptus ex scriptoribus Provinciae Austriae S. J., BEK Coll. Kapr. (B) tom. LXXXIX, nr. 2., 9–267. További historia litteraria-kéziratok és feljegyzések Kaprinai Collectiójában, BEK Coll. Kapr. (B) tom. XCIX, nr. 33, nr. 34, nr. 35, nr. 36; ezekben a 18. század második felében kinyomtatott munkák is szerepelnek, így nem lehetnek azonosak Spangár *Magyarok bibliotékája* adatgyűjtésével. Vö. 33. jegyzet.

178 Lehetséges az is, hogy Kaprinai használta a historiográfiában több szerző által említett, ma ismeretlen Spangár-művet, a *Societas Jesu Concordantiis illustrata, sive litteraria eorum Autorum et Scriptorum concordia [...]* címűt. A jezsuitáknál nem volt szokásos a nyomtatásban megjelent munkák kézíratainak megőrzése. El nem készült, be nem fejezett kéziratok előmunkálatai is csak a legritkább esetben maradtak fenn. Vö. Tüskés, *i. m.* (42. jegyzet), 155–178.

179 Splendores Sanctissimorum Ordinum, Statuum, Institutuum quoquo modo, et in utroque sexu Regularium, et Religiosorum tum in Communi, tum in Particulari In Forma et Norma Concordantiarum propositi In quibus Eorundem SS. Ordinum Conditores, et Conditrices Origenes, Incrementa, Propagationes, Vaticinia, Figura, Antiquitates, Approbationes, Encomia, De iisdem Scriptoribus, Lucubrationes, Volumina, Conceptus Panegyrici, Rerum gestarum Synopses, Denique Posteaquam Anno 1725 Norimbergae Sancti, et illustres Viri Eremitae Primi, Anachoretiae, Ordinum Regularium Institutores, Propagatores, Reformatores sub titulo Columnae Militantis Ecclesiae Aeneis, Figuris excusi, Elogijs dilaudati ingeniose sunt exhibiti, hisce etiam Sanctae et Illustres Viragines, Eremicolae Primi Anachoretiae Ordinum, Regularium Femineorum Institutrices, Propagatrices, Reformatrices Aeneis Figuris excusae, Elogijs dilaudatae succincte exhibentur Opera, et Studio P. Andreae Spangar Societ. Jesu Sacerdotes Annexo in Lestorum gratiam Indice Quadruplici cum Superiorum Facultate, BEK Coll. Kapr. (A) tom. LII, 7.

180 Splendores, *i. m.* (179. jegyzet), 1.

181 Historia, *i. m.* (39. jegyzet), 1738–1740 között.

182 Kaprinai István 1755–1765 között Kassán élt. Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu (1551–1773)*, Pars II, Romae, Institutum Historicum S. I., 1988, 684.

sával örökítette meg a gondosan keretbe foglalt előzéklapon.¹⁸³ „Obtigit P. Stephano Kaprinai Soc. Jesu 1765”. Az *obtigit* (oltalmaz, véd, elrejt) kifejezés használatából egyrészt a kézirat ismeretlen okból veszélyeztetett állapotára következtethetünk. Másrészt lehetséges, hogy bejegyzésével Kaprinai a kézirat értékére kívánta felhívni az utókor figyelmét. Korábbi tulajdonosi bejegyzés nincs a kéziratban.

A hosszú, körülményes és indokolatlanul bőbeszédű címet rögzítő lap előtti levél rektóján egy feltehetően Spangár által tervezett, tollal megrajzolt díszcímlap-vázlat található. A kép négy sarkában egy-egy ovális keretben köriratos mottóval a szerzetes-rendekre utaló embléma,¹⁸⁴ továbbá felhők között a Szentháromság személyei és Szűz Mária alakja láthatók a rájuk vonatkozó al-, illetve felirattal. A négy mennyei alakot írásszalagok kötik össze, alattuk két csoportban felhőn térdelnek különféle rendi öltözékekben a férfi és a női szerzetesek. A két csoport között a feliratos földgömb¹⁸⁵ alatt két puttó nyitott könyvet tart, melyben a mű rövidített címe és a szerzőségi adat olvasható: „Splendores SS Ordinum Religiosorum utriusque sexus / Exhibiti a Patre Andrea Spangar Soc. Jesu Sac.” A gondosan megtervezett és egyszerűen megrajzolt díszcímlap minden bizonnyal előképek készült egy rézmetszethez. A díszcímlap és a címlap hátoldala üres, a kötet mottói a keretbe foglalt rövid címet tartalmazó előzék hátoldalán olvashatók.¹⁸⁶ A hosszú címet egy, a szentéletű szerzetesekhez szóló, *Gratulatio* című vers követi (9–10), majd maga a mű következik.

A címben említett, Spangárt a mű elkészítésére ösztönző, Nürnbergben 1725-ben megjelent munka szerzője az ugyancsak az Osztrák–Magyar Provinciához tartozó Karl Pfeiffersberg jezsuita (Graz, 1671. X. 15.–Traunkirchen, 1741. VII. 2).¹⁸⁷ Pfeiffersberg 1697–1700 között teológiát tanult Grácban, ahol csaknem ugyanekkor (1699–1701) Spangár filozófiai stúdiumait végezte, tehát minden valószínűség szerint személyesen ismerték egymást.¹⁸⁸ Bár Pfeiffersberg munkája címének némely nyelvi elemei beépültek a Spangár-kézirat címébe, a két mű alapvetően különbözik egymástól. Pfeiffersberg az általa kiválasztott szentéletű férfi szerzeteseket – akik nála a küzdő egyház oszlopai (*columnae militantis ecclesiae*) – verselte meg, s önmagát „elogiographus”-nak nevezi.

183 „Splendores SSAnctorum Ordinum ac Institutorum Religiosorum”, *Splendores*, i. m. (179. jegyzet), 3.

184 Égi csillagok, mottó: „fulgent ut stelle” / Nap az égen, mottó: „splendent ut sol” / Három fáklya, mottó: „Lucent ut faces” / Csillár égő gyertyákkal, mottó: „Ardent ut candelae”. *Uo.*, 5.

185 Atyaisten fölött: „Deus ostendet splendorem Baruch 5. v. 3”, Jézus Krisztus alakja alatt: „Primitiae Christus deinde qui sunt Christi I Cor. 15. v. 23.” Szűz Mária alatt: „Mater omnium Gen. 3.”, az Atyát és a Fiút összekötő írásszalagon: „In splendoribus Sanctorum genuite”, a Fiútól a szerzetesekre mutató írásszalagon: „Ego elegi vos et posui Johann. 15”, a Szentlélektől a szerzetesekre mutató írásszalagon: „Ego vos docui omnia Johann. 14.”, Szűz Máriától a szerzetesekre mutató írásszalagon: „Ego vos genui I Cor. 4.” Feliratok a földgömbön: „In omnem terram – in fines orbis terrae / oriens – meridies – occidents – septentrio / Africa – America – Asia – Europa”. *Uo.*, 5.

186 *Uo.*, 4.

187 Karl PFEIFFERSBERG, *Columnae militantis ecclesiae, sive Sancti, et illustres viri, Eremitae primi anachoretiae, ordinum regularium institutores, propagatores, reformatores, aeneis figuris excusi, elogiis dilaudati, Norimbergae, Sumptibus Viduae Christophori Weigelii, 1725.* (Terjedelme 178 levél, 88 rézmetszet, 1 rézmetszetes díszcímlap.)

188 Vö. LUKÁCS, i. m. (182. jegyzet), 1209; UŐ, i. m. (12. jegyzet), 1573.

Könyve egyetlen kiadásban fatott napvilágot, benne az egy-egy szentet ábrázoló rézmetszetekhez általában kétlappos elégia tartozik. A kötetet a szentek rendi hovatarozását bemutató index egészíti ki.¹⁸⁹

Jóllehet munkája ösztönzőjeként Spangár Pfeiffersberg művére hivatkozott, vállalkozásának előzetes terve egyszerűbb formában megtalálható az általa kibővített Pethőkrónika 1734-es kiadásának VIII. toldaléka II. pontjában, mint „a’ Kronikához való” további „dolog”: „II. A’ sok szép tündöklő Religiók, és szerzetesek, mellyek Magyar Országban avagy ennek előtte tündöklöttek, avagy most szépen el terjedve tündöklenek”.¹⁹⁰ A tervre később – ellentétben a *Magyarok bibliotékájának* említéseivel – nem tért ki, valószínűleg azért, mert megvalósításán folyamatosan dolgozott. A koncepció az 1734-es említéshez képest kibővült, mivel minden szerzetesrend helyet kapott benne, így azok is, amelyek Magyarországon nem voltak honosak. Ebben a koncepcióban – ugyanúgy, mint a *Concordantiae Marianaе*-ban – Spangár polihisztóriai igénye és egyháztörténeti érdeklődése öltött testet. A latin cím meghatározó eleme maradt az 1734-ben hírül adott „terv”-ben háromszor megismételt „tündöklés” (splendor) kifejezés.

Kérdés: mikor és hol készült a kézirat? Feltételezhető, hogy Spangár terve legkorábban Pfeiffersberg könyvének megjelenése (1725) után fogalmazódott meg. A kérdés pontosabb megválaszolásához segítséget ad a kézirat alsó margóján rögzített, a munkában történő előrehaladásra vagy a munka időleges megszakítására vonatkozó bejegyzések sorozata. Az első ilyen dátum a 28. lap alján a „26 Junii 1728”, a következő a 172. lapon „15 Febr. 1730”, majd a 186. lap alján „28 Febr. 1730”. Végül az utolsó, a kézirat be-
kötésekor megcsonkított, de rekonstruálható időpont a „20 Aug. 1738” a 258. lap alján. Eszerint tehát az 1738-ban már több mint kétharmad részben kész kézirat szakaszosan készülhetett. Valószínű, hogy Spangár 1728-ban kezdhette el a megírását, 1730-ban már csaknem a felével készen volt, majd a magyar krónikával kapcsolatos munkái miatt egy időre félretette a kéziratot. Ezt követően, ha a korábbi intenzitással tudott volna dolgozni, még mintegy két év volt szükséges a befejezéshez. Többször kiújuló betegsége miatt azonban valószínűleg ennél jobban elhúzódott a munka, s a korábban nem pótolta, végső kiegészítésekre már nem futotta erejéből. Az időpontokat és Spangár állomáshelyeit figyelembe véve a *Splendores* megírása Győrben kezdődött, Ungváron folytatódott, majd több év kihagyásával Rozsnyón fejeződött be.

Míg Pfeiffersberg elégiái a neolatin költészetet gyarapították, Spangár egy egészen más koncepciót megvalósító, tematikus analitikus rendtörténeti bibliográfiát állított össze, latin elégiákkal kiegészítve. Nem csupán a címében szereplő „concordantia” kifejezés használata miatt, hanem koncepciójában is közel áll a *Splendores* az 1721-ben megjelent *Concordantiae Marianaе*-hoz, bár a megvalósítás módja itt összetettebb és bonyolultabb. A hivatkozásokkal teli, terjedelmes teológiai-egyháztörténeti bevezető (proemium, 11–46) után a különböző szerzetesrendek bemutatása a vélt vagy valós rendalapítók életének kronológiája szerint követi egymást. A férfi rendek sorát a kar-

189 Használt példány: BEK 902703; e példány a tihanyi bencés apátságából származik, ahol 1768-ban írtak a kötetbe tulajdonosi bejegyzést.

190 *A’ magyar kronikának*, i. m. (135. jegyzet), 169.

meliták nyitják, mivel rendalapítójuknak illes prófétát tartották (48–54). A férfi rende-
ket követik a női szerzetesrendek. A bibliográfia csoportosítása általában a következő.
1. A rend nevének etimológiája a rá vonatkozó hivatkozásokkal, másutt a rendre vo-
natkozó összegző irodalom a „scriptores” megjelöléssel. 2. A rendalapítóról szóló iro-
dalom, a vonatkozó prédikációk és panegyrisek könyvészeti felsorolása. 3. A rendről
szóló művek, ha azok az 1. pontban nem találhatóak meg. 4. A rend különféle ágaira vo-
natkozó ismeretek és azok irodalma. 5. A rendi „erények” irodalma. 6. A rend kiemel-
kedő személyiségei, jótevői, jelentős földrajzi helyei (például búcsújáróhelyek) és ezek
irodalma. Ez a rendszer esetenként variálódott, rövidült vagy bővült aszerint, ahogy
azt az összegyűjtött adatok lehetővé tették.

Spangár törekedett minden szerzetesrendhez egy-egy rézmetszetet is beragasztani a kéziratba a rendalapítóról, általában a 2. ponthoz. Ez az elképzelés feltehetően Pfeiffersberg könyvére megy vissza. Ezt az igényt azonban Spangár nem tudta önálló rézmetszetekkel (például szentképekkel) megvalósítani, ezért más művekből kiemelt, kivágott metszetekkel „dolgozott”. Míg a férfi rendeknél csak szórványosan fordulnak elő képek (például Remete Szent Pál és Remete Szent Antal találkozásáról, 50), a női rendeknél többé-kevésbé rendszeresek. Több esetben található üres képkeretek a hozzájuk tartozó felirattal, a keret fölött a beragasztandó kép forrásának rövid megjelölésével. A hiányzó képek „forrásaként” Spangár leggyakrabban Philippus Bonani és Ludovicus Beurrier rézmetszetekkel illusztrált munkájára hivatkozott az „effigies ejus [ti. a rendalapító, itt: „Ven. Joanna Francisca Fremiot”] desumenda ex P. Philip. Bonani SJ. De Person. Ordin. Pars. II. Num. 99. pag. 103”¹⁹¹ vagy „Effigies ejus [itt: „S. Marcellina Virgo”] desumenda ex P. Ludovic. Beurrier Catalog. Num. 19. vel P. Philipp Bononi SJ. De Person. Ordin. Part. II. Num. 4. pag. 5.”¹⁹² formában.

A keresést a kötetben – amint erre a cím külön felhívja a figyelmet – négy különböző index segíti. Az első a tartalommutató, a második a szerzetesrendek, a harmadik a rendalapítók, a rendek működését előmozdító és megreformáló személyek jegyzéke, míg a negyedik a kiemelkedő személyekre vonatkozó elégiákat tartalmazza. (A második és harmadik mutatón belül a betűrend kétszer újra kezdődik, mert a férfinevek sohasem keverednek a nőkével, s a férfiaké mindkettőben megelőzi a női névsort.) A negyedik mutatóban mindössze 18 női név olvasható. A nevek után a rájuk vonatkozó elégia rövid címe vagy témájának megjelölése kapott helyet, mint például: „B. Angela Brixiana. Nova Ursula” vagy „S. Francisca Romana. Mulier in Proverbijs Salomonicis adumbata”.¹⁹³ A kézirat végére gondosan kivágott és beragasztott záródísz került az „O. A. M. D. G.” rövidítéssel.¹⁹⁴

191 Splendores, i. m. (179. jegyzet), 357.

192 Uo., 275. A hivatkozott munkák: Philippo BONNANI (Filippo Buonnani), *Ordinum religiosorum in Ecclesia Militanti catalogus, eorumque indumenta in iconibus impressa [...] Pars I, complectens virorum ordines; Pars II, continens virgines Deo dicatus; Pars III, complectens aliquos in prima editione omissos, diversa etiam alumnorum Collegia et foeminarum Congregationes [...]*, Romae, 1706–1710; Ludovicus BEURRIER, *Catalogus Virginum*, Paris, 1611.

193 Splendores, i. m. (179. jegyzet), 375–376.

194 Az úgynevezett jezsuita jelmondat rövidítése: Omnia Ad Majorem Dei Gloriam.

A *Splendores* – Spangár mariológiai bibliográfiájához hasonlóan – ma is használható bibliográfiai segédlet. Különösen hasznos kiindulást jelenthet a kevésbé ismert, rövid életű szerzetesrendek kutatásában. Egyháztörténeti „felfedezése” valószínűleg már nem sokáig várat magára.

Összegzés

Áttekintve Spangár András kronológiába rendezett életművét, egy korábban gyakran, szinte köteleességszerűen emlegetett, ugyanakkor csaknem teljesen ismeretlen magyar egyházi író nem lebecsülendő teljesítménye áll előttünk. Munkássága eddig lényegében elkerülte az irodalom- és a történettudomány figyelmét. Egyetlen önálló tanulmány sem foglalkozott vele – annak ellenére, hogy elkészítette Pethő Gergely sajátos kiegészítéseit és évszázadokon át nevéhez kapcsolódott Czvittinger *Specimenjének* magyar nyelvű „folytatása”.

Mivel Spangár esetében az életút és az életmű szorosan összefonódott, módszerként kínálkozott a két területet együtt, előfeltevésektől mentesen kezelni és elkülöníteni a tévedésekkel teli historiográfiától. Erre ösztönzött egyrészt Kosáry Domokos és Tarnai Andor Spangárral kapcsolatos jelentőségeltjes tartózkodása. Másrészt kihívást jelentett Holl Béla és Szilas László „sejtés”-e, mely szerint a *Magyarok bibliotékáját* érdemes „csupán” tervezetként értelmezni.

Az elérhető források aprólékos vizsgálata, valamint az életutat és az életművet egymásra vetítő történeti-kritikai módszer eredményeként jelentős részben kiküszöbölhetővé váltak a bizonytalanságok. Igazolódott, hogy Spangár, akit többen Czvittinger *Specimenje* magyar nyelvre fordítójának és e munka egyházi, történeti írókkal kibővített átdolgozójának vélték, önálló tervek alapján dolgozott. Munkásságát olyan tudósok ösztönözték, mint Hevenesi Gábor és Timon Sámuel, akiket Spangár személyesen ismert, s az utóbbit történetírói példaképeként emlegette.

Az életmű ugyanakkor – eltekintve a *Magyarok bibliotékájára* vonatkozó tervektől – magán viseli a Szentiványi Mártonéra emlékeztető, a 18. században már némileg anakronisztikus polihisztor-gondolkodás jegyeit. Erre utal például a kéziratban fennmaradt *Splendores* 1734-es előtervezése és a megvalósult mű közötti különbség: a magyarországi szerzetesrendek tematikus bibliográfiájának terve a megvalósulás során a valamikor létezett összes szerzetesi közösséget számba venni igyekvő, monumentális analitikus kompendiummá nőtte ki magát. Spangár történetírói munkássága egy másik, az előbbivel érintkező sajátosságra hívja fel a figyelmet. Miután megtapasztalta, hogy a történelem nehezen kezelhető „önmagában”, nem csupán újabb és újabb eseményekkel, adatokkal bővítette folyamatosan a magyar krónikát, hanem historia litteraria-vonatkozásokat éppúgy beleszótt, mint nevezetes személyekhez, eseményekhez kapcsolódó epikus költeményeket.

Spangár alapvetően egyházi, rendi keretek között mozgó gondolkodása erőteljes Hungarus elkötelezettséggel párosult. Bár alkotásmódja gyökeresen különbözik, szem-

lélete több hasonlóságot mutat a pálos Orosz Ferenc legnagyobb részét Bonfinira támaszkodó nemzeti-történelmi nézőpontjával.¹⁹⁵ Mindkettőjük munkásságát jellemzi a történelmi érdeklődés és a kegyességi célkitűzés sajátos keveredése a nemzettudat alakítása érdekében.

A vizsgálat tanúsága szerint Spangár polihisztóriai beállítottsága erőteljesebb volt, mint a *Magyarok bibliotékája* tervezése során felismert hiány, egy magyar nyelvű írói bibliográfia megvalósítása. Másrészt a *Magyarok bibliotékájának* a tervezés fázisában maradása nem kisebbíti Spangár érdemét a magyarországi historia litteraria történetében. Ő volt az, aki felismerte és megfogalmazta az igényt, melyet Bod Péter valósított meg a *Magyar Athenasban*. Magyar nyelven ő írta körül elsőként a mai napig élő *bibliotheca hungarica*-gondolat alapjait.¹⁹⁶

195 KNAPP Éva, *Historia – oratio – exegesis: A 18. századi Bonfini- és Istvánffy-recepció történetéhez*, ItK, 112(2008), 3–36.

196 A példák sorolása helyett Cornides Dániel Koppi Károly által posztumusz kiadott munkájának címét idézem: CORNIDES DANIEL, *Bibliotheca hungarica, sive catalogus scriptorum de rebus omnis generis Hungariae adnexarum provinciarum gentiumque finitimarum, tam typis publice editorum, quam manu exaratorum*, Pestini, 1792.

DONCSE CZ ETELKA

Szkíta Horatius és bécsi Sappho¹

Előtanulmány Batsányi János levelezésének készülő kritikai kiadásához

Batsányi János levelezésének kritikai kiadása az ELTE BTK XVIII–XIX. Századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének és az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoportjának együttműködésében készül. A szándék, amely a szerző életművének közzétételét célozza, nem előzmények nélküli. Tarnai Andor és Keresztury Dezső szerkesztésében, Zsindely Endre közreműködésével 1953 és 1967 között a kritikai kiadás négy terjedelmes kötete közzétett verseket és prózai munkákat.² A szövegek közreadásával és minden részletre kiterjedő jegyzetanyagával ez a vállalkozás szilárd és megkerülhetetlen kiindulópontja a további vizsgálódásoknak, így ennek a dolgozatnak is. A kezdeményezés azonban nem terjedt ki a levelezés kiadására, jóllehet szavakkal és tettekkel is jelezte ennek szükségességét.³ E hiányt – miként ezt a szerkesztők maguk is sejtetik⁴ – magyarázza, hogy a kéziratanyag nem egységes tömbökben, jól feltérké-

- 1 A tanulmány az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport keretében készült. A dolgozat a Vetésforgó vándorkonferencia 2012 őszi ülésén került megvitatásra. – Baumberg Gabriella, akit kortársai bécsi Sappho néven emlegettek, egy levelében szkíta Horatiusnak nevezi Batsányi Jánost. Baumberg Gabriella levele Batsányi Jánoshoz, keltezés nélküli töredék. OSZK Kt, Fol. Hung. 1315, I, 56–63.
- 2 BATSÁNYI János *Összes művei: Versek*, s. a. r. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, I, Bp., Akadémiai, 1953 (a továbbiakban: BJÖM I); BATSÁNYI János *Összes művei: Prózai művek: Első kötet*, s. a. r. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, II, Bp., Akadémiai, 1960 (a továbbiakban: BJÖM II); BATSÁNYI János *Összes művei: Prózai művek: Második kötet*, s. a. r. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, III, Bp., Akadémiai, 1961 (a továbbiakban: BJÖM III); BATSÁNYI János *Összes művei: Der Kampf (A viaskodás)*, szerk. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, s. a. r. ZSINDELY Endre, IV, Bp., Akadémiai, 1967 (a továbbiakban: BJÖM IV).
- 3 Az első kötet előszava példaként említi a sajtó alá rendezők törekvését a Batsányival élénk levelezést folytató Juranits László hagyatékának fellelésére, amely azonban nem járt sikerrel (BJÖM I, 245). A jegyzetekhez valamennyi kötet felhasználja a kiadás születése idején ismert kiadott és a kiadatlan leveleket. A negyedik kötet függelékben közli Batsányi János Johann Friedrich Cottához írt leveleit (BJÖM IV, 171–201). A levelezés összegyűjtését az a körülmény is hátráltatta, hogy – miként az utóbbi példa is mutatja – a levelek egy része külföldi levéltárakban keresendő. A nem magyarországi intézmények gyűjteményeinek vizsgálatára a kötetek készülte idején aligha gondolhattak a szerkesztők. Hogy Batsányi Cottához írt levelei napvilágra kerültek, a véletlennek köszönhető: Zsindely Endre Svájcban töltötte ösztöndíjas éveit, majd később immár munkatársként a schaffhauseni városi levéltár kéziratának rendezését kapta feladatul. Itt végzett munkája során nemcsak a Johann Georg Müllerral váltott leveleket és a *Der Kampf*-ot találta meg, hanem eljutott a Cottának írt, Marbachban őrzött levelekhez is. Erről: KERESZTURY Dezső, *Viaskodás: Batsányi János egy elvesztett s megkerült művéről = A kassai Batsányi-kör évkönyve 1965–1968*, szerk. TURCZEL Lajos, Bratislava, Madách, 1969, 38.
- 4 BJÖM I, 243–274.

pezhető lelőhelyeken maradt fenn, s a hagyatékok utjának rekonstruálása során számos ponton gyaníthatók lappangó források.

A kézirat hagyatékok sorsáról szólván a szakirodalom elsősorban arról az iratanyagról számol be, amely Batsányi halála után Kantz Zsigmondnak köszönhetően a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárába került.⁵ Ezenkívül tudomásunk van még a Horánszky Lajos készíttette levélmásolatokról, amelyeket utóbb az OSZK Kézirattárában helyeztek el, s amelyek eredeti példányait a 20. század elején a bécsi „cs. kir. osztrák belügyminisztérium levéltárában” őrizték.⁶ A témához kapcsolódó kisebb közlemények,⁷ a BJÖM kötetei körül végzett munkálatok, főként Zsindely Endre kutatásai,⁸ a későbbi évek eredményei,⁹ a szlovákiai gyűjtemények anyagában eligazító új segédletek,¹⁰ továbbá az utóbbi években zajló, 18. századhoz kapcsolódó osztrák szövegkiadó vállalkozások¹¹ mindazonáltal arra utalnak, hogy a magyar kutatók által eddig

5 Vö. BJÖM I, 243.

6 A másolatokat Balogh Piroska azonosította. Jelzetük: OSZK Kt, Fol. Hung. 1315.

7 AJKAY Alinka, *Dessewffy József köszöntő levele Batsányi Jánoshoz*, MKsz, 118(1998), 407–409; BÁNYAI Elemér, *Magyar írók levelei a bécsi. cs. kir. udvari könyvtárban*, ItK, 17(1907), 118–120; BERDE Juliánna Mária, *Bacsányiné Baumberg Gabriella élete és költészete*, Kolozsvár, Stief Jenő és Társa, 1912 (Különlenyomat az ErdMúz 1912. évi folyamából); CROUY-CHANEL Katalin, *Johannes von Müller magyar barátai*, Bp.–Pécs, 1941; EÖTVÖS Lajos, *Bacsányi Jánosnak egy levele*, Figyelő, 1(1871), 403–404; GÁLOS Magda, *Juranits László levele Batsányi Jánoshoz*, ItK, 43(1933), 314–333; GÉFIN Gyula, *Batsányi János és Bitnitz Lajos levelezése*, ItK, 42(1932), 67–83; KEMÉNY Lajos, *Batsányi János Kassa város tanácsához a Magyar [Museum] Múzsza [!] elkobzása ügyében*, MKsz, 22(1914), 72–73; KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, *Batsányi és Baróti Szabó*, It, 40(1952), 69–93; MOLNÁR János, *Batsányi János levelei id. báró Ráday Gedeonhoz*, ItK, 17(1907), 83–93 (I), 206–215 (II); NEMES Éva Margit, *Batsányi Párizsban: Találkozás Gabriellával 1810–1811*, Bp., 1942 (Minerva Könyvtár, 153); NÉMETH Balázs, *Batsányi három levele Ráday Gedeonhoz*, ItK, 60(1956), 197–201; PÁL Margit, *Batsányi Párizsban*, Bp., 1943 (Minerva Könyvtár, 154); SZILÁGYI István, *Bacsányi János levelei báró Orczy Lőrinczhez*, Figyelő, 4(1879), 314–319; SZILÁGYI Márton, *Batsányi János mint konfidens? Adalék Batsányi fogság utáni hivatalvállalásához*, It, 89(2008), 102–110; THIENEMANN Tivadar, *Herder és Batsányi*, EPhK, 38(1914), 146–148; VAJDA Ilona, *Batsányi János és Baumberg Gabriella*, I, 1799–1809, Bp., 1938 (Minerva Könyvtár, 128); VISZOTA Gyula, *Bacsányi János akadémiai tagsága*, Akadémiai Értesítő, 22(1911), 169–171; WALLASZKY Dezső, *Baróti Szabó Dávid búcsúlevele Batsányi Jánoshoz*, It, 67(1987–1988), 318–328; ZADÁNYI Éva, *Batsányi és Johannes von Müller*, Bp., 1941 (Minerva Könyvtár, 137).

8 ZSINDELY Endre, *Batsányi János párizsi levelei Johann Georg Müllerhez*, ItK, 68(1964), 65–81 (I), 216–229 (II); Andreas ZSINDELY, *Funde und Aspekte bei Ordnen des Johann-Georg-Müller-Nachlasses*, Separatdruck aus Heft 41/1964 der „Schaffhauser Beiträge zur vaterländischen Geschichte“, 89–109 (Gekürzte Fassung eines im Historischen Vereins des Kantons Schaffhausen am 19. März 1963 gehaltenen Vortrags); *Briefe des ungarischen Dichters János Batsányi an Johann Georg Müller*, bearbeitet von Endre ZSINDELY, Separatdruck aus Heft 42/1965 der „Schaffhauser Beiträge zur vaterländischen Geschichte“, [1965], 18–59; Endre ZSINDELY, *Johannes von Müller und Ungarn*, Separatdruck aus Festschrift Karl Schib Heft 45/1968 der „Schaffhauser zur vaterländischen Geschichte“, 361–381.

9 REISINGER János, *Batsányi János ismeretlen verskéziratai*, ItK, 88(1984), 480–498; UŐ, *A Batsányi-kéziratok megtalálásáról*, Kortárs, 28(1984), 1010–1011.

10 A Szlovák Nemzeti Könyvtár gyűjteményébe került a jászóvári premontrei apátság kéziratos anyaga, amely számos Batsányi Jánoshoz és Baumberg Gabriellához kapcsolódó forrást tartalmaz. Az iratanyag részletes jellemzését lásd alább. A kéziratok jegyzéke: <http://www.snk.sk/?rhks-iv-jasov>.

11 Ernst Freiherr von Feuchtersleben an János Batsányi 12. 6. 1842. = Ernst Freiherr von FEUCHTERSLEBEN, *Sämtliche Werke und Briefe: Kritische Ausgabe*, 6/1, Hrsg. Hedwig HEGGER, bearb. Barbara OTTO, Wien,

ismert leveleken kívül szórványosan több magyar és külföldi levéltár, kéziratár további leveleket őriz, őrizhet. Mindemellett Batsányi János és Baumberg Gabriella a levelek és életrajzok alapján kirajzolódni látszó (magyar és nem magyar) kapcsolathálója újabb, eddig figyelmen kívül maradt személyek levelezésének vizsgálatát indokolja.

Jelen dolgozat arra tesz kísérletet, hogy összefoglalja, mi tudható Batsányi levelezésének, kézirat hagyatékának a szerző halála utáni történetéről, azok darabjai hol lelhetők fel ma, illetve: milyen lappangó források sejthetők.

Az MTAK Kézirattárában őrzött iratanyag

Magyarországon született, s pályája első szakaszában itt is működő, s később is leginkább Magyarországon és magyar nyelven publikáló szerzőről lévén szó, a szöveg-hagyaték összegyűjtését is magyar kutatók szorgalmazták elsőként a szerző halála után. Az eddig ismert leveleket összefoglaló táblázat¹² adatait elemezve kitűnik, hogy az Ilosvay Krisztinával, Kisfaludy Sándorral és Baróti Szabó Dáviddal váltott néhány levélen kívül Párizsba távozása után Batsányi majd csak Linzből (s innen sem rögtön odaköltözését követően, hanem néhány év elteltével, az 1820-as évek elején) kezd levelezést folytatni magyarországi levelezőpartnerekkel.¹³ Pontosabban ettől az időtől kezdve tudunk neki címzett levelekről. A válaszok a legtöbb esetben nem ismertek, így nehéz arról nyilatkozni, ki kezdeményezte a kapcsolatfelvételt. Az Akadémia 1843-ban kereste meg levélben Batsányit, amelyben értesítette levelező taggá jelöléséről. Batsányi nem válaszolt a megkeresésre, bár jelezte, hogy elért hozzá a levél. Visszajelzése nélkül fogadta tehát tagjai közé az Akadémia 1844 decemberében.¹⁴

Batsányi 1845. május 12-én, Linzben halt meg. Magyarországra csak két évvel később¹⁵ jutott el halálhíre a költőt meglátogatni szándékozó, ám immár későn érkező

Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2002 (Veröffentlichungen der Kommission für Literaturwissenschaft, 21), 178–179.

12 A leveleket összegyűjtő táblázat: <http://irodalom.arts.unideb.hu/kutatas/textologia/docs/Batsanyi.xlsx> (táblázat); http://irodalom.arts.unideb.hu/kutatas/textologia/docs/Batsanyi_lev.pdf (levéljegyzék).

13 Köröztetésének és elfogatásának hírére mindenki igyekezett megszakítani a kapcsolatot a „bélyeges emberrel.” BJÖM I, 243.

14 VISZOTA, i. m., 170. Az Akadémia jelöléséről értesítő levelei: MTAK Kt, M. Ir. Lev. 4^r 142. A levél kézhezvételéről: „Nachfrage-Schreiben” (Főtítkári iratok 1843. év. 57. sz.).

15 A leveleket összegyűjtő jegyzék adatai árulkodnak Batsányi magyarországi kapcsolati hálójának változásairól. Az egyes személyekkel váltott levelek évköreit vizsgálva feltűnik, hogy a levélváltások nagy része megszakadt a Batsányi életében nagy váltásokat hozó fordulóknak (a Martinovics-összeesküvés, Batsányi Párizsba távozása, majd Linzbe internálása) után. A jelenleg ismert levelek legalábbis erre utalnak. Magyarországi levelezőpartnerei közül ezek szerint Juranits Lászlóval levelezett a legtávolabbi; az utolsó ismert levél 1840-ből való. Mindebből úgy tűnik, a többi kapcsolat vagy egy-egy ügyhöz, például kötetek kiadásához kötődött, vagy idővel lassan elhamvadt, esetleg a másik fél korábbi halála miatt szakadt meg. A magyarországi szerzőktől érkező levelek utolsó hulláma 1843–1844 tájára tehető, Batsányi akadémiai taggá választása kapcsán. Úgy tűnik tehát, utolsó éveire, noha idehaza számon tartották, megszűntek levelező kapcsolatai Magyarországgal. Lásd a levelekről készített táblázatot: <http://irodalom.arts.unideb.hu/kutatas/textologia/aktualitasok.php>.

A következő néhány év köztörténeti-politikatörténeti eseményei nem kínáltak kedvező hátteret a korábban politikai okokból internált szerző hagyatékának felderítéséhez. A már említett 1865-ös kötet megjelenéséig mindössze egy Batsányihoz kötődő közleményt említenek a bibliográfiák.¹⁸ Toldy egy rövid életrajzon és verseken kívül magyar nyelvű leveleket közöl, többségüket Batsányi írta Aranka Györgyhöz.¹⁹ A levelek felderítéséhez nyújtott segítségéért gróf Mikó Imrének mond köszönetet az előszóban,²⁰ aki mint az Erdélyi Múzeum Egyesület és a sepsiszentgyörgyi református kollégium megalapítója vélhetően Aranka leveleinek felkutatásában volt segítségére.²¹ Semmi jel nem utal arra, hogy Toldy ismerte volna Batsányi hagyatékát: a közölt levelek Batsányitól valók, s vélhetően a címzettek archívumából közölte azokat. Kötetével mindenestre ő hívta fel elsőként a figyelmet Batsányira, a Habsburg kormányzattal szembekerült költőre, húsz évvel annak halála után, a történetírásban „az önkényuralom korának”²² nevezett időszak utolsó éveiben. Talán nem minden alap nélkül való a feltételezés, hogy az éra első felében ilyen tárgyú könyvet provokatív vállalkozás lett volna megjelentetni.

A linzi iratanyagról beszámoló első híradások

Toldy kötete után újabb négy év telik el, míg a Századok²³ és a Vasárnapi Ujság hasábjain publikációk jelennek meg Batsányiról. A Vasárnapi Ujság 1869-ben életrajzi összefoglalóval nyitja a témával foglalkozó írásai sorát.²⁴ 1872 januárjában ugyanitt Szász Károly számol be az Akadémia január 2-ai üléséről, amelynek egyik témája Batsányi János Linzben maradt kézirat-hagyatéka volt.²⁵ A cikk szerint Stessel József 1871

16 BACSÁNYI János *Költevényei válogatott prózai írásaival egyetemben*, kiad. TOLDY Ferencz, Pest, 1865, 6.

17 TOLDY Ferenc, *Életrajzi toldalék: Bacsányi János*, Az MTA Évkönyvei, 1845/1847, VIII, Első oszt., 90–91; Uő, *Gyászbeszéd Bacsányi János felett*, Magyar Académiai Értesítő, 1847/8, 226–232; Uő *Irodalmi beszédei*, Pozsony, 1847, 291–302.

18 KAZINCZY Gábor, *Batsányi János: Nyílt levél Toldy Ferenchez*, Új Magyar Múzeum, 2(1851/1852), I, 438–453.

19 Lásd a levelek jegyzékét: <http://irodalom.arts.unideb.hu/kutatas/textologia/aktualitasok.php>.

20 „A nagyobb részt (III–XV) gróf Mikó Imre úr Ő Excellentiája kegyességének köszönöm.” BACSÁNYI *Költevényei*, i. m., VI.

21 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, VIII, Bp., Hornyánszky Viktor, 1902, 1347–1357; RAJKA László, *A Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Szakosztály története: 1860–1934 = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése 1859–1934*, szerk. GYÖRGY Lajos, Cluj-Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1937.

22 1849–1867. *Magyarország története a 19. században*, szerk. GERGELY András, Bp., Osiris, 2005, 279.

23 *Batsányi János könyvtára*, Száz, 3(1869), 278.

24 [Szász Károly], *Bacsányi János (1763–1845.)*, Vasárnapi Ujság, 16(1869)/51, 697–698.

25 [Szász Károly], *Bacsányi János hátrahagyott kéziratai (Az akadémia január 2-iki üléséből)*, Vasárnapi Ujság, 19(1872)/2, 18–19.

novemberében Bécsből levélben arról értesítette az Akadémiát, miszerint tudomására jutott, hogy a kézirat hagyaték vagy annak egy része Linzben van. Nem tartja kizártnak, hogy Batsányi adósságai fejében, mintegy zálogként kerültek a dokumentumok jelenlegi megőrzőjükhöz, s azt is megjegyzi, hogy az iratok másik részét Batsányi halála után a rendőrhatalóság lefoglalta, „s maig is a hatóság levéltárában lappang”.²⁶ E levele végén Stessel arról érdeklődik, kutasson-e tovább a szövegek után, s a megerősítő választ követően 1871. december 1-jén újabb beszámolót küld, amelyben már a hagyaték rendezéséről tudósít:

Linzben lakó honfitársunk, Káncz Zsigmond cs. kir. főbánya- és erdész-tanácsos ur, elhunyt nővére számára sirkeresztet rendelvén meg egy ottani kőfaragónál, ez alkalommal a Hafner nevű kőfaragó, ki Bacsányit személyesen ismerte volt s neki nagy tiszteleje és a szóban forgó egész iratcsomagnak tulajdonosa, Káncz urnak a gyűjteményről említést tevén, midőn ez érdekelve látszott lenni iránta, neki följánlotta, hogy az iratokat átnézés és rendezés végett átadni kész. Káncz ur ez ajánlatot örömmel fogadta s az iratokat tényleg magához vette s azok rendezését – tárgy és idősor szerint – meg is kezdette.²⁷

Stesseltől 1871. december 9-én érkezik a harmadik levél: arról ad hírt, hogyan jutottak az iratok Hafner birtokába:

Bacsányi halála után az elhunyt költő könyvei s iratai közül mind az, mit a rendőrség le nem foglalt (s mit foglalt le, ma még nem tudatik, csak annyi áll, hogy terjedelmes és sajtó alá készített kéziratok a most föltaláltak között nincsenek, holott hogy ilyenek is léteztek, mint alább látandjuk, bizonyosnak mondható) – bizonyos Haferl nevű boltos kezeibe jutott, valószínűleg némi követelések fejében, melyeket ő, az örökösök nélkül elhalt Bacsányi hagyatéka ellen támasztott, mely hagyaték azonban sokkal szegényesebb volt, mintsem hánytvetett rosz iratoknál értékesebb holmikkal elégithette volna ki magát belőle. Haferl az így örökölt könyveket, sőt az iratok egy részét is, olcsó áron elpredálta; úgy látszik, nem viseltetett Bacsányi iránt kellő kegyelettel, vagy nem volt sejtelve az örökség értékéről. Hafner kőfaragó Haferlrel ismeretségben levén s Bacsányi iránt nagyobb tisztelettel viseltetvén, a boltossal sajtáságos csere-szerződésre lépett. Sirkövet faragott s állított Bacsányinak, s fizetésül érette Bacsányiné miniatúr-arczképét és Bacsányi iratai s levelei egy részét nyerte. A többiekét később, valószínűleg pénzért szerezte meg, hadd forduljon rajtok valami a boltosnak is.²⁸

Stessel – bár saját bevallása szerint nem volt módja a teljes anyagot áttekinteni – a levél hátralévő részében ismerteti a hagyaték általa látott részét. Eszerint itt található Batsányi János és Baumberg Gabriella egymással váltott levelei, Baumberg Gabriella

26 Uo., 18.

27 Uo., 19.

28 Uo.

feljegyzései, egy nyolcsoros vers Batsányi kézírásával, Trattner egy levele, valamint egy hírlapokból álló gyűjtemény, a lapok szélén Batsányi megjegyzéseivel.²⁹

A Linzben meglett kéziratok léteéről és megőrződésük történetéről ez a közlemény tudósít nyomtatásban először, s válik majd egyszersmind a későbbi – elemeikben olykor egymásnak ellentmondó – ismertetőik alapjává. Stessel József személyéről nem tudunk meg többet a Vasárnapi Ujságból,³⁰ mint hogy „Bécsben lakó hazánkfia”,³¹ s személyesen ismerhette Kantz Zsigmondot, hiszen eredetiben látta a kéziratokat. Szerepe (e közleményből úgy tűnik) az Akadémia számára készített első értesítőik megírásában, illetve az iratok eddigi s majdani őrzői közti közvetlen kapcsolat megteremtésében merül ki; a továbbiakban háttérbe vonul, nem találkozunk többé a nevével. A levelei alapján készített beszámolóból megismerhetjük a linzi hagyaték általa bemutatott történetének főszereplőit: Hafferlt, „a boltost”, Batsányi örökösét; Hafnert, a „köfaragót”, Batsányi barátját, akinek voltaképpen az iratok megőrződése köszönhető; s végül Kantz Zsigmondot, a hagyaték rendezőjét.

Tény, hogy az Akadémia Stessel ajánlatát elfogadva felvette a kapcsolatot Hafnerral és Kantz Zsigmonddal, amint az is, hogy 1872-ben kéziratok kerültek a Linzben megőrzött anyagból a Magyar Tudományos Akadémia gyűjteményébe. A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője 1872-es és 1873-as évfolyamaiban a hagyaték rendezőitől három vonatkozó levelet közölve ad hírt az eseményről.³²

Kantz Zsigmond azonban nemcsak Batsányi szövegeit küldte el, hanem saját feljegyzéseit, jegyzeteit is, amelyeket munkája során készített, továbbá azokat a magánleveleit, amelyeket ebben az időben írt. Az MTAK Kt RAL katalógusa utal a témában az Akadémiával váltott levelekre is. A linzi hagyaték vonatkozásában ezek a szövegek tekinthetők autentikus forrásnak. A bennük foglaltakat szembeesítve a későbbi írásokkal, mind az iratanyag összetételére, mind megőrzőik szerepére nézve torzításokra, tévedésekre bukkanhatunk, amelyek később, a hagyaték további részeinek felkutatása során is tévutakra vezethetnek.

A kéziratári anyagokat is átvizsgálva jóval nagyobb és gazdagabb forráscsoport tűnik elő, mint amilyenre a nyomtatott közlemények utalnak. 1871 novembere és 1875 szeptembere között összesen huszonnégy vonatkozó levél gyűjthető össze, amelyek az alábbi időrendben követik egymást:

29 Uo.

30 Szinnyei szerint főpénztárnok a kismartoni Eszterházy-uradalomban. Egyéb életrajzi adatokat nem közöl. Történeti, helytörténeti dolgozatok köthetők a nevéhez. SZINNYEI József, *i. m.*, XIII, Bp., 1909, 37–38.

31 [Szász], *Bacsányi János hátrahagyott...*, *i. m.*, 18.

32 Josef Hafner levele az MTA-nak (Linz, 1872. febr. 7.), MTA Értesítője, 6(1872)/4, 73–78; Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1872. szept. 4.), MTA Értesítője, 7(1873), 66–69, eredetije: MTAK Kt, RAL 1287/1872; Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1872. nov. 28.), MTA Értesítője, 7(1873), 69–71, eredetije: MTAK Kt, RAL 1287/1872.

16. 1872. november 12. Carl Freytag levele Kantz Zsigmondnak⁴⁸
17. 1872. november 28. Kantz Zsigmond levele a Magyar Tudományos Akadémiának⁴⁹
18. 1872. november 28. Kantz Zsigmond levele Pulszky Ferencnek⁵⁰
19. 1872. december 5. Kantz Zsigmond levele Knauz Nándornak⁵¹
20. 1873. április 21. levélfogalmazvány az Akadémia I. osztályának titkára számára⁵²
21. 1873. május 6. a Magyar Tudományos Akadémia levele Kantz Zsigmondnak⁵³
22. 1873. június 24. Kantz Zsigmond levele a Magyar Tudományos Akadémiának⁵⁴
23. 1874. december 30. Balogh Antal levele Kantz Zsigmondnak⁵⁵
24. 1875. szeptember 22. Josef Hafner levele a Magyar Tudományos Akadémiának⁵⁶

Annak a történetnek a kereteit, amely Batsányi János Linzben maradt kéziratainak sorsát mondja el, e levelek adják.

„Die Briefe dieser beiden edlen Seelen bleiben mir unvergeßlich.”⁵⁷
Kantz Zsigmond és Batsányi János

Batsányi János és Baumberg Gabriella Linzben maradt iratait Kantz Zsigmond rendezte, s küldte több részletben Pestre. Nevével nem találkozunk lexikonokban, csupán levelei és az Akadémiára került jegyzetei árulkodnak róla. A Kantz család Magyarországról származik,⁵⁸ nemességet az 1770-es években szerzett.⁵⁹ Rokonságban állt a Batthyány család pinkafői grófi ágával.⁶⁰ Kantz Zsigmond édesapja, Kantz József 1784-től a Magyar Királyi Helytartótanács szolgálatában állt, előbb mint iktatótiszt, utóbb

48 Carl Freytag levele Kantz Zsigmondnak (München, 1872. nov. 12.), MTAK Kt, K751/60.

49 Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1872. nov. 28.), MTA Értesítője, 7(1873), 69–71, eredetije: MTAK Kt, RAL 1287/1872.

50 Kantz Zsigmond levele Pulszky Ferencnek (Salzburg, 1872. nov. 28.), MTAK Kt, RAL 1391/1872.

51 Kantz Zsigmond levele Knauz Nándornak (Salzburg, 1872. dec. 5.), MTAK Kt, Ms 363/174. A levél borítója szerint a címzett „egy főpap”. A levél tartalmi utalásai alapján a címzett Knauz Nándor.

52 Levélfogalmazvány a Magyar Tudományos Akadémia I. osztálya titkárának (Pest, 1873. ápr. 21.), MTAK Kt, RAL 1276/1873.

53 A Magyar Tudományos Akadémia levele Kantz Zsigmondnak (Pest, 1873. máj. 6.), eredeti példány: MTAK Kt, Ms 363/182, fogalmazvány: MTAK Kt, RAL 427/1873.

54 Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1873. jún. 24.), MTAK Kt, RAL 592/1873.

55 Balogh Antal levele Kantz Zsigmondnak (Bp., 1874. dec. 30.), MTAK Kt, Ms 363/178.

56 Josef Hafner levele az MTA-nak (Linz, 1875. szept. 22.), MTAK Kt, RAL 873/1875.

57 „E két nemes lélek levelei feledhetetlenek maradnak számomra.” Kantz Zsigmond levele Knauz Nándornak (Salzburg, 1872. dec. 5.), MTAK Kt, Ms 363/174.

58 A családnév több változatban bukkan fel: Kancz, Káncz, Kantz, Kántz, Kautz, Kanz. A dolgozat a Kantz írásmódot követi.

59 NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, Pest, 1860, VI, 62; KEMPELEN Béla, *Magyar nemes családok*, Bp., 1913, V, 342.

60 *Verzeichniss der in dem Stammbaume der fürstlichen und gräflichen Familie v. Batthyány vorkommenden Familienmitglieder (sammt biographischen Daten)*, Wien, 1896, 34.

mint fogalmazó, végül mint titkár.⁶¹ 1837-ben halt meg Budán.⁶² Kantz életrajzi adataira nézvést kevés támpont akad: 1872. szeptember 4-én kelt levelében említi életkorát – 75 éves –, tehát 1797 körül születethetett;⁶³ halálának éve 1875.⁶⁴ Budáról 1842 táján kerülhetett Bécsbe,⁶⁵ távozásának okát lényegében homályban hagyja: „végzetes családi viszonyok miatt, saját döntésből száműztem a hazámból”.⁶⁶ Az 1870-es években Salzburgban élt nyugalmazott máramarosi bánya- és erdészeti főtanácsosként. Írásából kiderül, hogy mind magyar barátaival, mind családtagjaival kapcsolatban maradt, mi több: a magyar politikai helyzet alakulását is nyomon követte.⁶⁷ Két testvéréről lelhető fel adatok,⁶⁸ s valamiképpen mindketten hozzájárultak Batsányi kézírathagyatékának ismertté válásához. Öccse, Kantz Lázár esztergomi kanonok.⁶⁹ Húga⁷⁰ a királyi helytartótanácsi titkár, rákosi Boros János⁷¹ özvegye, Boros (született Kantz) Mária,⁷² akinek gyógyíttatása miatt 1871 júniusában Linzbe érkezett.⁷³ A kezelés nem hozott gyógyulást, Kantz 1871 novemberében a sírkő elkészíttetését intézve ismerkedik meg Josef Hafnerral, aki ez idő tájt kőfaragóként működött. Hafner megtudván, hogy Kantz magyar, felfedte előtte, hogy egy magyar költő, Batsányi János iratait őrzi. Kantz elkérte a kéziratokat, átnézte, rendszerezte, majd több részletben elküldte az Akadémiának. Véltetően rögtön tisztában volt a felfedezés jelentőségével, amely nem

- 61 EMBER Győző, *A M. Kir. Helytartótanács ügyintézésének története 1724–1848*, Bp., M. Kir. Országos Levéltár, 1940, 206, 210, 218; FALLENBÜCHL Zoltán, *A hivatalnokság története 1790–1815: Adattár 2: Magyar Királyi Helytartótanács: Consilium Regium Locumtenentiale: 1790–1815*, [Bp.], OSZK, 1987–1994, 183–184.
- 62 Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1872. szept. 4.), MTA Értesítője, 7(1873), 66, eredetije: MTAK Kt, RAL 1287/1872.
- 63 Uo.; MTA Értesítője, 7(1873), 66–69.
- 64 Josef Hafner levele az MTA-nak (Linz, 1875. szept. 22.), MTAK Kt, RAL 873/1875.
- 65 Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1872. szept. 4.), i. m.
- 66 „[...] ich sei wegen fatalen Familien-Verhältnissen durch eigenen Entschluss aus meiner Heimat verbannt”. Uo., MTA Értesítője, 7(1873), 66.
- 67 Uo., ill. Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1872. nov. 28.), MTA Értesítője, 7(1873), 69–71, eredetije: MTAK Kt, RAL 1287/1872.
- 68 Kantz Zsigmond számos családjára vonatkozó forrást mellékelte Batsányi beküldött szövegeihez. Ezek között található néhány családtagoktól származó magánlevelet, valamint olyan Kantz Zsigmond készítette vázlatos feljegyzéseket, amelyek a rokonok neveit és születési, olykor halálozási dátumaikat is tartalmazzák. Véltetően saját használatra készíthette az összefoglalókat, hiszen a rokonsági fokokat nem tüntette fel. A források Batsányi János kézíratos hagyatékának anyagai között, a következő jelzeten találhatók: MTAK Kt, Ms 362; MTAK Kt, Ms 363.
- 69 *Kantz Lázár* (Buda, 1811. jan. 25.–Esztergom, 1881. márc. 14.) = *Magyar katolikus lexikon*, szerk. VICZIÁN János, Bp., Szent István Társulat, 2001, VI, 137; KOLLÁNYI Ferenc, *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, Esztergom, 1900, 473–474.
- 70 Egy Boros Jánostól fennmaradt feljegyzés szerint Kantz Mária 1802. jan. 5-én született. Lásd: *Zum angenehmen Nutzen der Nachkommenschaft*, MTAK Kt, Ms 362/211.
- 71 NAGY Iván, i. m., Pótlék-kötet, Pest, 1868, 153–154; KEMPELEN Béla, *Magyar nemes családok*, Bp., 1911, II, 368–370.
- 72 Boros János gyászjelentése: MTAK Kt, Ms 363/162. A Boros János és Kantz Mária gyermekeire vonatkozó adatokat lásd: *Zum angenehmen Nutzen der Nachkommenschaft*, MTAK Kt, Ms 362/211.
- 73 Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1872. szept. 4.), MTA Értesítője, 7(1873), 67, eredetije: MTAK Kt, RAL 1287/1872.

is maradt sokáig titokban. A Bécsben élő Stessel Józsefhez gyakorlatilag azonnal eljutott az információ, s először ő továbbította a hírt az Akadémiának: a Vasárnap Ujság közlése szerint még ugyanabban a hónapban, 1871. november 21-én tette meg írásban a bejelentést,⁷⁴ december elején pedig már Linzben volt, s a helyszínről tudósított személyes benyomásai és Kantz beszámolóai alapján.⁷⁵ Kantz Zsigmond Akadémiára eljuttatott feljegyzései között található egy dokumentum, amely fényt derít a körülményre, amely e gyorsaságot magyarázza. Stessel József Bécsben, 1871. november 28-án kelt leveléről van szó.⁷⁶ A levélen két kéz írása olvasható. A rectón Stessel József aláírással ellátott, tintával írt szövege látható. A megszólítás – „Eu[er] Wohlgeboren!” – nem tartalmazza a címzett nevét. A szöveg beszámol arról, hogy a levél írója választ kapott az Akadémiától: „Kanz úr” nagy szolgálatot tenne a magyar irodalom javára, ha átengedné az iratokat az Akadémiának.⁷⁷ Érdeklődik azok minőségéről és megjelöljük további szándékairól is. A lap versóján ceruzával írt, sietősen⁷⁸ papírra vetett sorok indulnak, amelyek a recto felső harmadában, Stessel írása fölött fejeződnek be. A keltezés Stessel levelével megegyező.⁷⁹ A megszólítás – „Lieber Bruder!” – ebben az esetben sem tartalmaz nevet. A levél írója megkéri a címzettet, hogy írjon egy levelet Stesselnek – amit majd ő továbbít neki –, amelyben kifejezi szándékát: hajlandó átadni Batsányi kéziratait az Akadémiának. Szóvá teszi Stessel túlzott igyekezetét: „Nem tudom, helyesled-e [Stessel] érdeklődését az Akadémia legfontosabb tagjainak asszonyainál. De hát már megesett. Látod, mennyire ünnepezt Bacsányi még halála után is.”⁸⁰ Aggodalmának utóiratban is hangot ad: „Ne légy dühös, ha a dolog nincs inyedre, csak közvetve vagyok hibás benne.”⁸¹

E két levél tartalmi összefüggései arra utalnak, hogy Stessel levelének címzettje Kantz Lázár, Zsigmond öccse. Írásában utal arra, hogy jól ismeri Stesselt. A kéziratok felbukkanásának híre tehát e két személy közvetítésével ért el Magyarországra. Kantz Lázár a háttérben a későbbiekben is figyelemmel kíséri a kéziratok sorsának alakulását, s vélhetően neki köszönhetően két másik esztergomi kanonoknak, Schirgl Andrásnak és Knauz Nándornak ugyancsak közeli ismeretei lehettek arról.⁸²

Ilyen módon teremtődött meg az összeköttetés Linz és Pest között 1871 végén. A Magyar Tudományos Akadémia I. osztályának 1872. február 19-i ülésén elhangzott, Pest-

74 [Szász], *Bacsányi János hátrahagyott... i. m.*, 18–19. A levél jelzete: MTAK Kt, RAL 1089/1871.

75 *Uo.*

76 MTAK Kt, Ms 363/191.

77 „H. v. Kanz würde der ung. Literatur einen grossen Dienst und eine besondere Gefälligkeit erweisen, falls er geneigt wäre die Schriften der Academie zu überlassen.” MTAK Kt, Ms 363/191.

78 „[...] nur eile”, *Uo.*

79 „W[ien]. den 28/71.” *Uo.*

80 „Ich weiß nicht, ob Dir seine Anfrage der Frauen der gewichtigsten Mitglieder der Academie recht ist?” *Uo.*

81 „Sei nicht bö, wen[n] Dir die Sache nicht recht ist, ich bin nur indirect daran Schuld.” *Uo.* Lásd A „bélyeges ember” című alfejezetet.

82 Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1872. szept. 4.), MTA Értesítője, 7(1873), 69, eredetije: MTAK Kt, RAL 1287/1872; KOLLÁNYI, *i. m.*, 469–470, 500–502; Kantz Zsigmond levele Knauz Nándornak (Salzburg, 1872. dec. 5.), MTAK Kt, Ms 363/174.

ről „a Bacsányi-féle irodalmi hagyatékok felfedezése tárgyában” köszönő levelet intéztek Kantzhoz, amelyre maga 1872. február 7-én válaszolt egyelőre röviden, mellékelvén a hagyatékok eddigi megőrzőjének, Josef Hafnernak levelét, ez meg is jelent a Magyar Tudományos Akadémia Értesítőjében.⁸³ Értékes forrás került ilyen módon nyilvánosságra, amely nemcsak arról nyilatkozik, hogyan jutott Hafner birtokába az iratanyag, hanem arról is vall, mit látott a szemtanú, a Batsányihoz tudomásunk szerint – feleségén kívül – ekkoriban legközelebb álló személy a Linzben töltött napokból. A Batsányitól megtudott (vagy amint később kiderül: általa elhallgatott) részletek pedig jelzik, milyen magatartási stratégiát választott a kormányzattal élete folyamán többször összeütközésbe került, végül politikai okokból internált literátor.

Josef Hafner 1818-ban ismerkedett meg Batsányi Jánossal és Baumberg Gabriellával a házaspár régi ismerőse, a levelezésben is gyakran említett Vinzenz Georg Kininger közvetítésével.⁸⁴ Hafner a bécsi képzőművészeti akadémián Kininger tanítványa volt,⁸⁵ s a költővel egészen annak haláláig szoros kapcsolatban állt. Megtudjuk, hogy Batsányi – talán a maga, talán Hafner védelmében – szűkszavú volt múltját illetően. Hafner tud arról, hogy barátja számúzott, ennek okairól azonban Kantz világosítja fel.⁸⁶ Nemcsak a múltbeli megpróbáltatásokról nem volt fogalma, hanem saját bevallása szerint az a körülmény is rejtve maradt előtte, hogy – amint maga fogalmaz – Batsányinak „Linzben is el kellett tűrnie a nyomozás kínjait”.⁸⁷ A házaspár linzi kapcsolatairól röviden, mindössze egy mondatban szól: „Mindkét hitvest szívesen látták az akkori Lamberg hercegek házában, ha Batsányi a sétán mutatkozott, mindig körülvette az itteni elit.”⁸⁸

83 Josef Hafner levele az MTA-nak (Linz, 1872. febr. 7.), MTA Értesítője, 6(1872)/4, 73–78.

84 *Uo.*

85 „Josef Hafner (1799–1891) valójában miniatürfestő, rézmetsző és litográfus volt, a bécsi képzőművészeti akadémián Kininger tanítványa. Ha szobrász lett volna, ahogy eddig állították, ez utóbbi adat nehezen lett volna megmagyarázható, mivel Kininger a mezzotinto technikát tanította, ezt pedig szobrászoknak nem kellett tanulniuk. Vö.: Thieme–Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. XV. köt. Lpz. 1922. 499.” Rózsa György, *Batsányi János képmásai* = BJÖM II, 634.

86 Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1872. szept. 4.), MTA Értesítője, 7(1873), 66–69, eredetije: MTAK Kt, RAL 1287/1872.

87 „[...] dass er zu Linz auch Untersuchungs-Qualen erdulden musste”. *Uo.*, MTA Értesítője, 6(1872)/4, 76.

88 „Beide Gatten waren im Hause des derzeit lebenden Fürsten Lamberg gerne gesehen, wenn Batsányi sich auf der Promenade zeigte, war er immer von der hiesigen Elite der Bewohner umgeben.” *Uo.*, MTA Értesítője, 6(1872)/4, 76–77. Batsányi János és Baumberg Gabriella linzi kapcsolathálója vonatkozóan egyelőre kevés forrás ismert. Mindazonáltal Kantz Zsigmond feljegyzései érdekes adalékokra hívják fel a figyelmet, ő ugyanis – felhasználva a források ismeretéből adódó tudását – életrajzi összefoglalókat készített Batsányiról (MTAK Kt, Ms 363/164–168; MTAK Kt, Ms 10. 218/7; MTAK Kt, Ms 10. 218/8) és Baumberg Gabrielláról (MTAK Kt, Ms 362/113; MTAK Kt, Ms 362/114; MTAK Kt, Ms 362/115). Utóbbit választja tárgyául az *Eine deutsche Dichterin im ungarischen Pantheon* (Német költőnő a magyar panteonban) címet viselő szöveg is, amely négy nyomtatott (MTAK Kt, Ms 362/111–112; K 751/2/59; MTAK Kt, M. Ir. Lev. 4^r 142) és egy kéziratoss példányban maradt fenn (MTAK Kt, Ms 10. 218/6). A nyomtatott szöveget rövid terjedelme miatt nem kötötték be, zöld borító fedi. Létrejöttének történetét maga Kantz meséli el *Zum grünen Heft gehörig* (‘A zöld füzethez tartozik’) című írásában. Ez a szöveg három változatban maradt fenn a következő jelzeteken: MTAK Kt Ms 363/169/1, MTAK Kt, Ms 363/170/1, MTAK Kt, 363/171/1. Az elsőként említett, s az utóbb felsorolt másik két írás között komoly eltérés mutatkozik. Mindhárom szöveg azzal indokolja a „zöld füzet” megszületését,

Hafner leírásában a linzi életkörülmények bemutatása során igen hangsúlyos szerepet kapnak a szűkös anyagi lehetőségek, amelyek végül a kéziratok hagyományozódását is érintik. Batsányi fő bevételi forrása, a Párizsból kapott nyugdíj az utolsó években vélhetően a Batsányi pénzügyeit kezelő Hafferlhoz érkezett,⁸⁹ aki ezen a tevékenységén túl esetenként hitelezett is a költőnek, aki (adósságait törlesztendő) őt teszi meg általános örökösévé.⁹⁰ Ő volt a haldokló Batsányi mellett, s az örököst is ő értesítette a halálesetről. Az események következő epizódja több tekintetben is lényeges. Egyfelől megtudjuk, hogyan került a hagyaték kéziratokból álló része Hafnerhoz; másfelől Hafner leírásából közvetve értesülünk a linzi évek másik egykorú szemtanújának az internált Batsányihoz fűződő attitűdjéről.

Hafferl – nagyon félnék ember lévén – felemelt kezekkel kért engem: vegye csak gyorsan a papírokat, kéziratokat, a leveleket: mindent, ami az íróasztal körül hever, mindent kutasson át, hogy semmi ne maradjon hátra, Isten tudja, mit írt. Nem akarom, hogy bármit is találjanak itt, ha jön a zárolás⁹¹ a rendőrséggel, és hogy [úgy higgyék]

hogyan miután fény derült a kéziratok létezésére, számos újság félévezető mendemondákat közölt Batsányiról fogsága, Bécsből való távozása és felesége hátrahagyása kapcsán. A szóban forgó füzet vállalja magára, hogy ezeket a tévedéseket tisztázza. Az első szövegváltozat szerint Josef Hafner hívta fel a figyelmet erre a körülményre, s ő ösztönözte a munka létrejöttét. A másik két változatban más név bukkan fel: Anton Tuczek, linzi helytartótanácsi tanácsos, aki ebben az időben a Linzer Zeitung szerkesztője. E variánsok szerint ő kéri fel Kantzot lapja számára a cikk megírására. Tuczek személyes motivációja is érthetővé válik; kiderül ugyanis, hogy személyesen ismerte Batsányit, aki édesapja barátja volt. Tuczek és nem Hafner nevét említi Kantz Stesselnek szóló levélfogalmazványja is: MTAK Kt, Ms 362/212. Tuczek személyéről Batsányi vonatkozásában nem találni adatot a Magyarországon elérhető szakirodalomban. Annyi azonban tény, hogy a Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereins 1856-os kötete a címben említett felső-ausztriai egyesület tagjai között mind Josef Hafner, mind Anton Tuczek nevét felsorolja. Ha hihetünk Hafner leírásának, miszerint Batsányi Linzben beilleszkedett a helyi szellemi elit körébe, a linzi kapcsolatháló tekintetében indokoltnak tűnik a fenti évkönyv évfolyamainak és a tagok listájának további tüzetes vizsgálata. Az évkönyv egyes évfolyamai online elérhetők: <http://www.landesmuseum.at/datenbanken/digilit/?litnr=28485>, http://www.landesmuseum.at/pdf_frei_remote/JOM_16_0030-0031.pdf. Batsányi linzi köréhez adalékokkal szolgál továbbá: Freidrich BERGER, *János und Gabriele Batsányi: Ein Dichterpaaar im linzer Exil*, Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereins, 1995/1, 205–245.

89 Anton Karl Hafferl Batsányi halála után lépéseket tett annak érdekében, hogy örököseként felvehesse a Batsányi Jánost állítása szerint megillető hátramaradt nyugdíját. Apponyi György levelet vált ez ügyben a francia hatóságokkal, s 1847. ápr. 20-án értesíti Hafferlt, hogy kezdeményezését elutasították. A levelek jelzete: MTAK Kt, M. Ir. Lev. 4° 142. Hafferl követeléseiről szól Kantz Zsigmond is egyik jegyzetében: *Die Lebens-Ereignisse des Batsányi*, MTAK Kt, Ms 10. 218/8.

90 Josef Hafner levele az MTA-nak (Linz, 1872. febr. 7.), MTA Értesítője, 6(1872)/4, 73–78. Vö. *Batsányi János végrendelete*, MTAK Kt, M. Ir. Lev. 4° 142.

91 Speer; vélhetően a *Sperre* 'zárolás, lezárás' szó elírása. A gyakorlatra utal, amelynek során a hatóságok az elhunyt hagyatékát hivatalos pecséttel látják el, és törvényes védelem alá helyezik. „Die Sperre ist jene gerichtliche Handlung, wodurch die Verlassenschaft eines Verstorbenen mittelst Aufdrückung des Amtsigels unter besonderen gerichtlichen Schutz gesetzt wird.” Joachim FÜGER, *Das adeliche Richteramt, oder das gerichtliche Verfahren außer Streitfachen in den deutschen Staaten der österreichischen Monarchie*, Erster Teil, Vierte Auflage, Wien, 1830, 50.

egy olyan emberrel állok kapcsolatban, akit az államra veszélyesnek tartanak; hátha mégis kormányellenes írományokat tartott itt.

Hazafutottam, hoztam az embereimet, összepakoltam olyan gyorsan, ahogy az lehetséges mindent, ami írást és teleírt könyvet az íróasztalnál találtam, minden újságot is, ahol néhány jegyzést láttam, némelyeket vörös ceruzával jelölve; sok száz darab levelet és kis cédulát a fiókból, mindent magamhoz vettem, az írásokból semmi nem maradt hátra. Kosarakba pakolva két óra leforgása alatt mindent a lakásomba vittem, és Hafferl kereskedő, mint örökös, ezután megnyugodva megtette a bejelentést, hogy a számomra felejthetetlen, jó, nemes Batsányi meghalt.⁹²

A vizsgált forrás a levelezés tekintetében további alapvető tudnivalókról, így a hagyatéék összetételéről is faggatható. A linzi hagyatéékot eszerint egyrészt a Hafferlhoz került, majd általa az adósságot törlesztendő elárverezett ingóságok, másrészt Batsányi könyvtára, harmadrészt Batsányi János és Baumberg Gabriella kézíratai, valamint a fellelt újságok példányai alkották. Az örökség elemeiről szólván kézenfekvőnek látszik a végrendeletet is szemügyre venni,⁹³ amely ebben a tekintetben kontrollforrásnak tekinthető. Az összevetésből kitűnik, hogy Hafnernek voltak ugyan ismeretei a végrendelet tartalmáról, értesülései azonban pontatlanok. Rögtön szembeötlik, hogy a könyvtárról emlékeztén arról tájékoztat, hogy az a végakarát szerint az Akadémiára szállt. Batsányi azonban egyértelműen rendelkezik: „Könyvtáramat tehát a gróf Széchenyi Ferenc alapította pesti Nemzeti Múzeumra hagyományozom.”⁹⁴ A költő könyvtáráról szólván úgy tűnik, a kritikai kiadás is átveszi Hafner verzióját, s tévesen jelöli meg az új lelőhelyet.⁹⁵ Úgy tűnik, hiszen az első kötet két egymást követő bekezdésében egymásnak ellentmondó információkat közöl: előbb arról ír, hogy az Akadémia I. osztályának 1872. június 3-i jegyzéke szerint „az Akadémia átveszi B. és neje hátrahagyott iratait, könyveit, hírlapjait, pontos jegyzék mellett”, majd alább az OSZK-ban őrzött források ismertetése során állítja, hogy „Ide került a költő linzi könyvtára, amelynek köteteiből több kézírattó-

92 „Hafferl, ein sehr furchtsammer Mensch, bat mich mit aufgehobenen Händen: nehmen Sie nur schnell alle Papiere, Manuscripte, die Briefe, alles was beim Schreibtisch herumliegt, suchen Sie alles durch, dass nichts zurückbleibt, weiss Gott was er geschrieben hat, ich möchte nicht wenn die Speer mit Polizei kommt, dass man etwas findet, und dass ich, mit einem Menschen, welchen man staatsgefährlich halt, in Verband stehe; wenn er doch Regierungsfeindliche Aufsätze liegen hätte. Ich lief nach Hause, holte meine Leute, packte so schnell als möglich alles, was ich an Schriften und beschriebenen Büchern beim Schreibtisch fand, sogar alle Zeitungen wo ich einige Marquen sah, manche mint Röthel bezeichnet, viele hundert Stücke Briefe und kleine Zetteln aus der Schublade, alles nahm ich, nichts blieb an Schriften zurück, gepackt in Körbe habe ich alles binnen 2 Stunden in meine Wohnung gebracht, und Kaufmann Hafferl, als Erbe, hat dann beruhigt die Anzeige gemacht, dass der mir unvergessliche gute edle Batsányi gestorben sei.” Josef Hafner levele az MTA-nak (Linz, 1872. febr. 7.), MTA Értesítője, 6(1872)/4, 75–76.

93 *Batsányi János végrendelete*, MTAK Kt, M. Ir. Lev. 4^r 142.

94 „Mein Bibliothek vermache ich denn vom Grafen Franz Széchenyi gestifteter ungarischer National Museum in Pesth”. *Uo.* (A példányok ma is fellelhetők az OSZK állományában.)

95 A hagyatéékot említő újabb tanulmányok a kritikai kiadás közlésére támaszkodnak. F. CSANAK Dóra, *Kézíratos hagyatékok az Akadémiai Könyvtárban*, MKsz, 116(2000), 331–333.

redék s számos igen értékes bejegyzés került elő.⁹⁶ A Batsányi János' Poétai Munkái 1980-as facsimile kiadáshoz írt bevezető tanulmányba már csupán az első – Hafner verziójával megegyező – adat kerül át.⁹⁷ E következetlenség aztán továbbgyűrűzik, s nyoma még Wolfram Seidler 1994-es tanulmányában is felbukkan: „Összes iratát hitelezőjére, egy Hafferl nevű férfirra hagyta (a könyvtár kivételével, amelyet a Magyar Tudományos Akadémiának szánt) [...]”.⁹⁸

Kantz tudósításaiból derül ki az a körülmény is, hogy Hafnerhoz nemcsak kéziratok kerültek, hanem Baumberg Gabriella portréja is.⁹⁹ Akkor szól erről, amikor leírja, hogy a festményről fotográfiákat készíttetett, s ezeket eljuttatta az Akadémiának. Arra a kérdésre viszont nem ad választ, hogy a mű visszakerült-e Hafnerhoz, vagy Kantznál maradt.¹⁰⁰

Nemcsak a portré említése utal arra, hogy valójában nem tudni, pontosan milyen anyag került Hafnerhoz Batsányi halála után, sőt: mi az, amit 26 év múltán Kantz ebből látott, hanem Stessel korábban már idézett megjegyzése is. Azaz: Hafferl a kéziratok és könyvek egy részét „elprédálta”, mielőtt még azok Hafnerhoz kerültek volna.¹⁰¹ Stessel nem hivatkozik, így nem ellenőrizhető.¹⁰² Utalása viszont annak ellenére is kérdéseket ébreszt, hogy a hagyaték rendszerezői az általa említett körülményről nem szólnak.

A fenti példák jól mutatják, hogy már az autentikusnak tekintett források is egymásnak ellentmondó állításokat örökítenek meg a linzi anyag kapcsán, demonstrálják továbbá, hogy a recepció esetenként nem érzékeli az eltéréseket, s így téves adatokat vesz át. A tetten ért bizonytalanságokat újabbakkal gyarapítja Kantz közreműködése. Az 1872 tavaszára rendszerezett anyagot ugyanis nem egyszerre küldte be. Batsányi irataiból az első küldeményt 1872. április 20-án indította útnak Linzből.¹⁰³ Az első csomagból elkülönített 623 darab feljegyzést – Batsányi néhány soros mottóit, idézeteit,

96 BJÖM I, 244–245.

97 KERESZTURY Dezső, *Batsányi János költői munkáinak kiadástörténete*, Bp., Akadémiai–Magyar Helikon, 1980, 2.

98 „Er hinterließ seinem Gläubiger, einem Mann Namens Hafferl, seine sämtlichen Papiere (mit Ausnahme der Bibliothek, die für die Ungarische Akademie der Wissenschaften bestimmt war)”. Wolfram SEIDLER, *Gabriele Baumberg (1766–1839), ihr Nachlaß in der Ungarischen Akademie der Wissenschaften = Ex libris manuscriptis: Quellen, Editionen, Untersuchungen zur österreichischen und ungarischen Geistesgeschichte*, Hrsgg. István NÉMETH, András VIZKELETY, Bp.–Wien, Akadémiai–Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1994, 79.

99 Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1872. szept. 4.), MTA Értesítője, 7(1873), 66–69, eredetije: MTAK Kt, RAL 1287/1872; Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1872. nov. 28.), MTA Értesítője, 7(1873), 69–71, eredetije: MTAK Kt, RAL 1287/1872.

100 Vö. Horváth Balázs utalásaival.

101 [Szász], *Bacsányi János hátrahagyott... i. m.*, 18.

102 Stessel József Vasárnapi Ujság említette három levele közül az MTAK Kt RAL anyagai között ma már csak egy hozzáférhető: Stessel József levele az MTA-nak (Bécs, 1871. nov. 21.), MTAK Kt, RAL 1089/1871. A katalóguscédulák két másik – ma már nem elérhető – levél léte és tartalmára utalnak: MTAK Kt, RAL 1507/1871. „Stessel József egy Bacsányi arcképről”; MTAK Kt, RAL 1271/1872. „Stessel József írja Bécsből, hogy Hafferl kőfaragó nehéz helyzetet támaszt a Bacsányi iratok átadása körül”.

103 Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1872. szept. 4.), *i. m.*, MTA Értesítője, 7(1873), 66–69.

búcsúzását a szülőföldtől –, hogy szándéka szerint részben sokszorosítsa, részben egy díszes albumba helyezze el őket.¹⁰⁴ Ezen kívül elkérte a Hafner tulajdonában lévő, már említett olajfestményt is, restauráltatta, majd az erről készített másolatokat is elküldte. A második küldeményhez mellékelte 1872. november 28-i levelét.¹⁰⁵ Nem szól azonban arról, hogy maradtak-e még nála források.

Ahogy a hagyaték napvilágra kerüléséről, úgy három további lapszámában annak Magyarországra küldéséről is beszámol a Vasárnapi Ujság. A korábbi tudósítások szerzője, Szász Károly *Bacsányi Jánosné (1766–1839)* címmel az 1872. június 23-i szám címlapján közölt cikket Baumberg Gabrielláról.¹⁰⁶ A Füger festette portré után készített illusztrációról szólván említi a cikkíró:

Bacsányi Jánosné, született Baumberg Gabriela bécsi költőnő ez, kinek arczképét, irodalmi hagyományait, levelezéseit közelebből Kancz és Hafner urak nemes fáradozásából s szíves áldozatkészségéből nyerte meg az összes Bacsányi-iratokkal együtt akademiánk. Ez iratok mellett az említett ajándékozó urak, kik a rég elhunyt költő pár levelezéseit s egész hagyatékát át meg át tanulmányozták, két életrajzi vázlatot is adtak, egy terjedelmesebbet Bacsányiról s egy kisebbet nejének férjhez menetele előtti életéről, midőn aztán saját életfolyama férjébe olvadt.¹⁰⁷

Ugyanebben a számban a 304. lapon még egy írást közöl Szász Károly „-á – r” monogrammal szignózva *A Bacsányi-pár sirja Linzben* címmel. Beszámol Toldy 1847-es látogatásáról, majd ismerteti a sírfeliratokat.¹⁰⁸

A Vasárnapi Ujság két további számában foglalkozik a Linzben talált forrásokkal, pontosabban fogalmazva: a Linzben talált, és Kantz Zsigmond által látott, majd Magyarországra eljuttatott forrásokkal (!). 1873. február 23-án rövid híradás tudatja az olvasókkal: megérkezett az Akadémiára a hagyaték utolsó részlete is.¹⁰⁹ 1873. május 4-én a Batsányi-hagyaték sorsáról szóló tudósítások zárásaként az Akadémia haláljáról kapunk hírt: „Kantz Zsigmond urnak, a Bacsányi hátrahagyott munkái ernyedetlen buzgalmu összegyűjtőjének az akadémia emlékül Márk krónikájának egy diszkötésű példányát fogja ajándékba küldeni.”¹¹⁰

Ezek a cikkek tehát már Batsányi János és Baumberg Gabriella teljes kézírathagyatékának és portréik megküldéséről szólnak. Úgy tűnik, a Batsányi-recepció e híradásokból tájékozódik, s úgy tartja, 1872-ben valamennyi anyag megérkezett Linzből, illetve Salzburgból. Ennél tovább a kritikai kiadás sem megy, a linzi anyag mellett viszont megemlíti a Batsányi-kéziratok két másik csoportját: a Kazinczy Ferenc iratai

104 MTAK Kt, K 751/1–2.

105 Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1872. nov. 28.), MTA Értesítője, 7(1873), 69–71, eredetije: MTAK Kt, RAL 1287/1872.

106 [Szász Károly], *Bacsányi Jánosné (1766–1839)*, Vasárnapi Ujság, 19(1872)/25, 301–302.

107 *Uo.*, 301.

108 [Szász Károly], *A Bacsányi-pár sirja Linzben*, Vasárnapi Ujság, 19(1872)/25, 304.

109 *(Ajándék az akadémia részére)*, Vasárnapi Ujság, 20(1873)/8, 98.

110 Vasárnapi Ujság, 20(1873)/18, 217. Vö. Kantz levele: MTAK Kt, Ms 362/122–128.

között találhatókat, valamint azokat, amelyek a Kisfaludy Társaság Erekiyetárával a kéziratárba került Kisfaludy-iratok között lelhetők fel.¹¹¹

1872-ben azonban nem az utolsó Batsányira vonatkozó küldemény érkezett az Akadémia címére. A Magyar Könyvszemle 1883-ban és 1891-ben a kéziratár gyarapodásairól szólván arról számol be, hogy Kantz Zsigmond az 1872-ben átadott anyagokon túl 1882 és 1883 folyamán újabbakat küldött be.¹¹² Ez az adat két vonatkozásban is elgondolkodtató: egyfelől cáfolja, hogy 1872-ben valamennyi kéziratot beküldte volna, másfelől az újabb közleményekben emlegetett Kantz Zsigmond nem lehet azonos a hagyaték rendezőjével, hiszen ő 1875-ben meghalt.¹¹³ Ezek a közlemények csupán az újabb küldemények létét rögzítik, s nem biztosítanak arról, hogy Salzburgból immár valamennyi forrás ideért.

Összegezve a linzi iratanyagról eddig elmondottakat: a hagyaték őrzőjének és rendezőjének leveleit, valamint az iratok felfedezésével egy időben született tudósításokat elemezve világosan látszik, hogy pontosan nem tudható, milyen szövegek maradtak fenn Linzben Batsányi János és Baumberg Gabriella halála után, ahogy az sem, hogy a korpusznak végül mekkora hányada jutott el Magyarországra. Batsányi halálának pillanatától kezdve a hagyaték útjának gyakorlatilag minden állomásán feltételezhetőek lappangó források. A Batsányi-recepció már eddig érintett, s majd ezután tárgyalandó darabjai mindemellett arra is utalnak, hogy a szakirodalom a linzi hagyatékot teljes egységében fennmaradt tömbnek tekinti, s mivel nem számol lappangó forrásokkal, nem is keresi azokat.

A „bélyeges ember”¹¹⁴

A további, levelezést is rejtő forráscsoportok ismertetése előtt Batsányi Linzben maradt szövegeinek tekintetében fontos kitérünk Kantz Zsigmond már felhasznált leveleinek egyes, eddig nem említett vonatkozásaira. Ez a kitérő Batsányi már említett politikai szerepvállalásával kapcsolatos. Hafferl magatartása¹¹⁵ a költő halála idején sejteti, hogy a linzi kortársak tudtak arról, hogy Batsányi személyében inkriminált, elítélt szerzőről van szó, akiről nem tartották elképzelhetetlennek, hogy nem hagyott fel a közelebről ugyan nem meghatározott, de mindenképpen veszélyesnek vélt, államellenes iratok létrehozásával. A kortársak beszámolója szerint az ismerősök előtt nem volt titok az

111 BJÖM I, 243.

112 H. A., *A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának állapota, gyarapodása és használata 1883-ban*, MKsz, 8(1883), 357–358; ЯКAВ Elek, *Jelentés a M. Tud Akadémiai Kéziratár bevezérett rendezéséről*, MKsz, 16(1891), 315–323.

113 Josef Hafner levele az MTA-nak (Linz, 1875. szept. 22.), MTAK Kt, RAL 873/1875. Vélhetően Kantz Zsigmond azonos nevet viselő leszármazottjáról van szó. A családról rendelkezésre álló adatok nem igazítanak el ebben a kérdésben. Kantz Zsigmond *Meine Erlebnisse von November 1871 – bis März 1873* című jegyzetében utal arra, hogy voltak gyermekei: MTAK Kt, Ms 363/172.

114 Vö. BJÖM I, 243.

115 Josef Hafner levele az MTA-nak (Linz, 1872. febr. 7.), MTA Értesítője, 6(1872)/4, 73–78.

sem, hogy nyugdíjat kap Párizsból. E levelek tájékoztatnak arról is, hogy a házaspár a felső-ausztriai városban – a fentieket tekintve vélhetően nemcsak az anyagi lehetőségek korlátai miatt – visszafogottan, a feltűnést kerülve, múltjáról a lehető legkevesebbet közölve töltötte az időt. Személyük tehát gyanús egyfelől a rájuk vonatkozó információk hiánya, másfelől éppen a kevés tudott tény terhelő volta miatt. Mindezek azonban csak az egyik fél, az osztrák kormányzat, illetve az osztrák kormányzattól tartó alattvalók oldaláról magyarázzák a bizalmatlanságot.

Gyanakvás azonban magyar oldalról is létezett, ám épp ellentétes tartalommal. Batsányi Kufsteinből túl gyorsan szabadult, s rövid időn belül állást kapott a „bankó hivatalban”. Ez szemet szűrt a kortársaknak, s ezt a véleményt Kazinczy is rögzítette.¹¹⁶ A magyarázat nem más, mint hogy Batsányi az osztrák kormányzat, pontosabban a titkosrendőrség szolgálatába lépett. Batsányi és Baumberg Gabriella leveleiből pedig kiderül, hogy Metternichel és Saurauval Batsányi párizsi éveiben is összeköttetésben áll a házaspár, sőt egy időben Metternich emberein keresztül váltottak leveleket. Baumberg Gabriella emellett linzi tartózkodásuk kezdetén eléri, hogy az udvartól évi 500 forint kegydíjat kapjanak.¹¹⁷ Minderről a magyar közvélemény aligha tudhatott, a Kazinczy rögzítette álláspont viszont elterjedt lehetett.¹¹⁸

Akár magyarként, akár osztrákként lehetett tehát indokot találni arra, miért érdemes óvakodni Batsányi(ék) társaságától, vagy ha már megtörtént a baj: miért ildomos leplezni a kapcsolatot.

Hafner beszámolójából kiderül: Hafferl magatartása egyértelmű. Hafner esetében összetettebb a helyzet. A Batsányi-recepció egybehangzóan azt állítja, hogy miután Hafner 26 évig őrizte az iratokat, ahogy a kritikai kiadás fogalmaz: „1871 novemberében megismerkedett Kantz Zsigmonddal s mikor kiderült, hogy ez magyar és B. tisztelője, átnézte vele az iratokat.”¹¹⁹ Kantz és Hafner beszámolóiban azonban nem ezt mondják. Ezek a szövegek nem utalnak arra, hogy Hafnernak a megőrzésen túl szándéka lett volna a szövegeket átnézetni vagy ismertté tenni. Amennyiben így lett volna, az eltelt 26 év kínált volna alkalmat is, lehetőséget is erre. Ha nem találkozik Kantz Zsigmonddal, a magyar tudományosság vélhetően sosem szerez tudomást a fennmaradt hagyatékáról. Kantz és Hafner egymással összhangban állítják, hogy az előbbi nyomtatékos kérésére történt meg az iratok rendezése. Kantz részletesen ismerteti érvelésének fázisait:

1. A kérésnek – hogy ezeket az iratokat engedje át nekem – ez a nemes jó ember nem könnyen tett eleget [mindaddig], míg biztosítottam, hogy ez lelkiismereti ügy, vétek elhunyt pártfogójával szemben ezt a hagyatékot a tudományos nyilvánosság előtt visszatartani, ahol bizonyos volt, hogy [Batsányi] halála után mindent elégtettek.¹²⁰

116 SZILÁGYI Márton, *i. m.*, 103.

117 HORVÁTH Balázs, *Bacsányiné*, felolvasztott a kassai kath. autonom-kör 1908. évi november 25-iki irodalmi estélyén, Kassa, 1908.

118 KAZINCZY Gábor, *i. m.*

119 BJÖM I, 244. Kiemelés tőlem – D. E.

120 „[...] die Bitte, mir diese Acten zu überlassen, war bei dem guten alten Mann nicht leicht gewährt, bis ich ihm bewiesen habe, dass es eine Gewissens-Sache, ein Verbrechen gegen seinen verstorbenen

2. Minderre jó alapokkal nyújthattam neki megnyugtatóst. Megígértem, hogy mindent egészen pontosan kiválogatok, ha netalán ilyen jegyzetek előkerülhetnek. Amikor felhívtam a figyelmét Magyarország jelenlegi kormányzatára, és a szeme elé tártam a szükséges összevetést az 1848–51-es évekkal, és később, amikor feltételeztem, hogy éppen Batsányi irataiban találhatnánk olyan dolgozatokat és feljegyzéseket, amelyek a magyar kormánynak – irodalmi értéktől eltekintve – kívánatosak lehetnek alapként néhány üdvös rendelet számára, egyébként ne feledje, hogy a szomszédos országok minden jó és törvényes gyönyört¹²¹ Magyarországnak köszönhetnek.¹²²

Az idézett részletek igazolják tehát, hogy Hafner részéről nem a hagyaték ismertté tételének lehetősége, hanem annak szándéka hiányzott. Hogy miért hiányzott e szándék, azt Hafner nem mondja ki,¹²³ a meggyőzést célzó érvek hordják magukban a választ. Hafner ezek szerint tartott attól, hogy a kormányzatot támadó, terhelő írások kerülnek elő. Az iratok birtokában sem lehetett biztos abban, hogy léteznek-e ilyenek vagy sem: noha a szövegek túlnyomó része német nyelvű, szép számmal találhatók magyar, latin és francia nyelven írt szövegek. Hafner ezek szerint nem bírhatta mind egyik nyelvet, ezért nem tudott megbizonyosodni. Beszédés Kantz mondata, „hogy mindent egészen pontosan kiválogat” arra gondolván, „ha netalán ilyen jegyzetek előkerülhetnek.”¹²⁴ Kantz nem szól arról, talált-e veszélyesnek minősített szövegeket, s ha igen, a „kiválogatás” után mi lett ezek sorsa. Hafner viszont – az Akadémiának írt levelében – szükségesnek tartja megjegyezni: „nagyon örültem, amikor időnként látogatásaim során hallottam, hogy ez a sok magyar, latin és francia irat és jegyzet semmi kormányelleneset, hanem csak tudományosat tartalmaz.”¹²⁵ Hogy a német nyelvű szövegeket nem említi, jelezheti, hogy ezek tartalmáról korábban már maga meggyőződhetett.

Gönnér sei, diesen Nachlass der wissenschaftlichen Öffentlichkeit vorzuenthalten, wo es bestimmt war, nach seinem Tode alles zu verbrennen.” Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1872. szept. 4.), MTA Értesítője, 7(1873), 66, eredetije: MTAK Kt, RAL 1287/1872.

121 Wohlbehagen.

122 „Auf alles dieses konnte ich mit guten Gründen ihm Beruhigung gewähren, versprach, dass ich alles ganz genau ausscheiden wolle, wenn dergleichen Notate sich allenfalls vorfinden sollten, – als ich ihn auf die gegenwärtige Regierung Ungarns aufmerksam machte, die nöthigen Vergleiche vor Augen hielt, von den Zeiten 1848–51-ger Jahren, und später, als ich voraussetzte, dass eben in den Batsányischen Schriften solche Aufsätze und Vormerkungen sich befinden könnten, welche der ungarischen Regierung, abgesehen von dem litterarischen Werthe, noch erwünscht sein dürften als Grundlage für manche heilsame Anordnungen, er möge übrigens nicht vergessen, dass alles gute und gesetzliche Wohlbehagen die Nebenländer den Ungarn zu danken haben; [...]” Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1872. szept. 4.), MTA Értesítője, 7(1873), 67, eredetije: MTAK Kt, RAL 1287/1872.

123 Ahogy azt sem, hogy e szándék hiányában mi vezette arra, hogy évtizedeken át megőrizze a kéziratokat.

124 Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1872. szept. 4.), MTA Értesítője, 7(1873), 66–69, eredetije: MTAK Kt, RAL 1287/1872.

125 „[...] ich war dann sehr erfreut als ich bei meinen zeitweisen Besuchen hörte, dass diese vielen ungarischen, lateinischen und französischen Schriften und Notaten, nichts Regierungsfeindliches, sondern nur wissenschaftliches enthalten.” Josef Hafner levele az MTA-nak (Linz, 1872. febr. 7.), MTA Értesítője, 6(1872)/4, 77.

Egyedül tehát Hafner állítására hagyatkozhatunk, úgy tűnik, nincs mód valóság-tartalmának ellenőrzésére. A hagyaték megőrzője hangot ad annak is, hogy elsősorban az osztrák hatóságoktól tart:

Mivel azonban ezen akták létezése már idő előtt ismert volt, és előbújhatna az aggodalom, hogy kifogások adódtak, amelyek a beküldést késleltethetik és nem teszik lehetővé a segítőkkal való megegyezését: úgy megnyugtatóan még szükségesnek hiszem hozzáfűzni, hogy tegnap alkalmam volt meggyőződni, hogy ama nagy sietségben átvett, összekeveredett iratok, teljesen összefüggésükben helyre lettek állítva Batsányi 1796 óta tartó szenvedéstörténetének megítéléséhez; úgy, hogy ez a teljesen irodalmi hagyaték legkésőbb 7-8 hét múlva, minden csomaghoz a kért mutatóval rendezve, s a méltóságos királyi magyar tudományos akadémiának elküldhető lesz.¹²⁶

Annak említése, hogy az „akták létezése már idő előtt ismert volt” csak megerősíti a korábbi sejtést: Hafner, mivel nem volt tisztában a teljes anyag tartalmával, nem akarta nyilvánosságra hozni a hagyatékot – legalábbis addig nem, míg saját sértetlenségét nem látja biztosítva. Jó alappal állítható, hogy Kantz Zsigmond fenti érvei annak garantálásával győzik meg őt. Stessel József már említett ügybuzgalma vélhetően a nyilvánosságra hozatal óvatos lépéseinek tervét húzta át. Kantz Lázár mentetegetőzése tehát e körülmények ismeretében értelmezhető.¹²⁷

Hafner 26 év elteltével is attól tart, hogy kitudódván a titok, a hatóságok megakadályozhatják az iratok beküldését. Saját személyének védelmében szükséges tehát hangsúlyozni: nem voltak ismeretei arról, pontosan mit őriz. Leírásából pedig az is kiderül, hogy nem saját kérésére került hozzá a kézirat-hagyaték, hanem mintegy kényszerűségből: a halálesetet közvetlenül követő első zavarodottság; Hafferl ijedelmé; a kötelezettség, miszerint nem halaszthatják sokáig a halál tényének bejelentését a hatóságoknak, amely rendőri megfigyelés alatt álló személyről lévén szó az írások lefoglalásával járhat; s a lehetőség, hogy az elhunyttal közeli kapcsolatban állóként terhelő dokumentumok előkerülése esetén számonkérhetőek, mind-mind diszkréciót és gyors cselekvést kívántak.

Hafner aggodalma ennyi esztendő múltán sem csökkent. Az említettekén túl törekvésében – azaz, hogy írásában a maga védelmében saját maga nyomatékosítja: nem-hogy szándéka nem volt semmiféle, az udvarnak ártó tevékenység részesévé válni,

126 „Weil aber das Vorhandensein dieser Acten schon frühzeitig bekannt geworden ist, und die Besorgniss aufkeimen dürfte, dass sich Anstände ergeben haben, welche die Absendung verzögern und bei den Behelfen kein Verband abgefunden werden kann: so glaube ich zur Beruhigung noch beifügen zu sollen, dass ich mich gestern zu überzeugen Gelegenheit hatte, es sei aus diesen in der Eile übernommen, vermengten Acten, ein vollständiger Zusammenhang zur Beurtheilung der Leidensgeschichte des Batsányi seit dem Jahre 1796 hergestellt; so dass dieser ganz litterarische Nachlass, längstens bis 7-8 Wochen, zur Absendung an eine hohe königl. ungarische wissenschaftliche Academie mit dem erforderlichen Verzeichnisse eines jeden Paquetes geordnet sein werde.” Josef Hafner levele az MTA-nak (Linz, 1872. febr. 7.), MTA Értesítője, 6(1872)/4, 77.

127 Kantz Lázár levele Kantz Zsigmondhoz (Bécs, 1871. nov. 28.), MTAK Kt, Ms 363/191.

nem is tudott ilyesmiről, gyanakodott csupán -, úgy tűnik, Kantz is támogatja saját levelével. 1872. szeptember 4-én kelt írásában Hafnert úgy mutatja be, mint sírkőfaragással foglalkozó tisztes linzi polgárt, aki mellesleg ismeretségben állt Batsányi Jánossal, az ismert magyar költővel, s kézirat hagyatékát is ő őrzi. Batsányiról csak annyit tud, hogy korábban Párizsban élt, hogy Linzbe internálták, ahol rendőri megfigyelés alatt állt, sejtése szerint ártatlanul üldözhatték. Hafner mindenestre óvatos: kerülné, hogy bármiféle vádba keverje az iratok közzétételével rég elhunyt ismerősét, vagy magát. Tájékozatlanságának bizonyítékaként megemlíti, hogy lelkes közönsége a Kantz által összeállított életrajznak.

Szembesítve azonban Hafner nyilatkozatát Kantz leírásával feltűnő az ellentmondás köztük abban a tekintetben, tudta-e Hafner, hogy Batsányit Linzben megfigyelik a hatóságok. Saját bevallása szerint nem: „csak néhány nappal ezelőtt hallottam Kántz császári-királyi bánya- és erdészeti főtanácsos úrtól, hogy Linzben is el kellett tűrnie a nyomozás kínjait”.¹²⁸ Kantz mást állít: „mert [ezekről] ő semmit nem tudott egyáltalán, ahogy a Conversations-Lexicon adatairól sem, csak annyit tudott, hogy Párizsban élt, s Linzbe internálva rendőri megfigyelés alatt állt”.¹²⁹

A két kijelentés közül az egyik szükségképpen nem igaz. Nem ismerünk más, erre vonatkozó forrást, a hamis nyilatkozat azonosításához ezért csak e levelek nyújthatnak segítséget. Az eltérés – jellegéből adódóan – nem fakadhat tévedésből vagy figyelmetlenségből, csak szándékos változtatás eredménye lehet. Amennyiben ezt elfogadjuk, a módosítás motivációja sem érdektelen. Mindkét megszólaló szövegének azon a pontján tér ki a vizsgált körülményre, amikor amellet sorakoztat fel érveket, hogy Hafner valójában mennyire keveset tudott Batsányiról. Teljes bizonyossággal nem dönthető el, melyikük torzít. Következtetni ellenben lehet abból, ha sorra vesszük, milyen forrásokból származhatnak Batsányira vonatkozó ismereteik, s melyiküknek miért állhatott érdekében igazítani a valóságon.

Hafner Kininger, Batsányi régi barátja révén ismerkedett meg a házaspárral, akik ekkor már két éve Linzben éltek.¹³⁰ Ha rendőri megfigyelés alatt álltak, akkor az nyilván internálásuk kezdetétől tartott, nem ismert ugyanis olyan körülmény, amely arra utalna, hogy a kezdeti években nem, csak később tartották volna szemmel őket. Kiningert Batsányi is, Hafner is Bécsből ismerte. Hafnernak tehát módja volt előre tájékozódni. Emellett maga vall arról, hogy csaknem három évtizedes ismeretségük alatt szinte naponta felkereste, ha a városban tartózkodott. Húga Baumberg Gabriellá-

128 „[...] dass er zu Linz auch Untersuchungs-Qualen erdulden musste, hörte ich vor einigen Tagen erst, durch Herrn von Kántz k. k. Ober-Berg und Forstrath; [...]”. Josef Hafner levele az MTA-nak (Linz, 1872. febr. 7.), MTA Értesítője, 6(1872)/4, 76. Hafner levele a kéziratok között Kantz Zsigmond kézírásával maradt fenn. A kézirat érdekessége továbbá, hogy az idézett szöveget a lejegyző kéz a lap szélére írta, betoldásra jelölve. MTAK Kt, Ms 362/125/2.

129 „[...] denn er wusste gar nichts, auch nicht von den Daten im Conversations-Lexicon, er wusste nur dass Batsányi in Paris war, und in Linz internirt unter polizeilicher Aufsicht stand, [...]”. Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1872. szept. 4.), MTA Értesítője, 7(1873), 67, eredetije: MTAK Kt, RAL 1287/1872. Az utalás vélhetően a következő kötetre vonatkozik: *Közhasznú esmeretek tára a' Conversations-Lexikon szerint Magyarországra alkalmaztatva*, II, Pest, Wigand, 1831, 4–5.

130 Josef Hafner levele az MTA-nak (Linz, 1872. febr. 7.), MTA Értesítője, 6(1872)/4, 73–78.

val állt „a legbarátibb kapcsolatban”.¹³¹ Tudta, ki kezelte Batsányi pénzügeit, személyesen is ismerte Hafferlt.¹³² Tudta, hogy a Lamberg hercegek társaságába járt. Ő volt mellette, amikor meghalt. Egyszóval olyan egykorú szemtanú, aki nemcsak Batsányit és Baumberg Gabriellát ismerte, hanem linzi környezetüket és kapcsolataikat is. Noha a házaspár valóban szűkszávú volt, a helyi ismerősöktől tudomására juthatott, hogy megfigyelt személyekkel érintkezik. Erre utal, hogy Hafferllyal együtt – ahogy ezt már érintett aggodalma ellenére saját maga vallja be, ráadásul írásban – részt vesz a hatóságok kijátszásában.

Kantz Zsigmondot ezzel szemben húga gyógyíttatása hozta a városba, ahol korábban nem volt ismerős. 1871 júniusa és 1872 áprilisa között alig egy évet tölt Linzben. 1871 novemberétől ismeri Hafnert, s általa a hagyaték történetét is. Betegsége miatt szinte csak vele tartja a kapcsolatot ezekben a hónapokban.¹³³ Tehát Batsányiról is tőle juthat információkhoz, illetve magából a kézirat-hagyatékból, amelyet ebben az időben rendezett. Nehezen található indok arra, miért állítaná valótlanul, hogy Hafner tudott a házaspár megfigyeléséről. Hafner tagadása ezzel szemben illik még mindig óvatos retorikájához.

Hafner aggodalmait Kantz eltúlzottnak ítéli, kényszerképzeteknek és az évekkel korábbi állapotokból kiinduló fenntartásoknak tartja.¹³⁴ Fent idézett érvei közül a második ezeket kívánja eloszlatni. Ugyanezen a helyen, miután aláhúzza, hogy más idők járnak már, mint a század közepén, expressis verbis elmondja erélyének magyarázatát: a jelenlegi magyar kormánynak szeretne használni. Annak a magyar kormánynak tehát, amely immár az Osztrák–Magyar Monarchiában létező Magyarországot képviseli, jóllehet az elnevezés kérdésén túlmutatóan a fiatal dualista államot a diplomáciában még hosszú ideig Ausztriának nevezik.¹³⁵ Kantz és Hafner hozzáállásának különbségei is itt gyökerezhetnek. Hafner az Osztrák–Magyar Monarchia osztrák, Kantz annak magyar feléből szemléli Batsányit, akinek múltbéli tettei a nézőponttól függően minősülnek vétkeknek vagy erénynek. Kantz szövegeiben ezért ennyire meghatározó az igyekezet, hogy Batsányit a szülőföldjétől elszakított nemzeti költőként mutassa be. Az iratok ismertté tételét ezért tekinti annyira fontosnak, hogy halála esetére is több oldalról igyekszik biztosítani elkezdett munkájának befejezését.¹³⁶ Harmadik levele¹³⁷ már csak közvetve érinti a hagyatékot, inkább aktuálpolitikát illető meggyőződése és céljai hatják át. Miután röviden értesít arról, hogy elkészült a tervezett díszes album, valamint a képekről és szövegekről készített másolatok, levelének második és terjedel-

131 *Uo.*, 76.

132 „[...] igen félénk ember volt”. *Uo.*, 75.

133 Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1872. szept. 4.), MTA Értesítője, 7(1873), 66–69, eredetije: MTAK Kt, RAL 1287/1872.

134 „[...] dass dieser gute Mann bei seiner fixen Idee, und seit Jahren vorgefassten Meinung, [...]”. *Uo.*, 67.

135 GERGELY, *i. m.*, 360.

136 Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1872. szept. 4.), MTA Értesítője, 7(1873), 66–69, eredetije: MTAK Kt, RAL 1287/1872.

137 Kantz Zsigmond levele az MTA-nak (Salzburg, 1872. nov. 28.), MTA Értesítője, 7(1873), 69–71, eredetije: MTAK Kt, RAL 1287/1872.

mesebb részében – bekapcsolódva az éppen zajló vitába – a budai Szent György téren álló Hentzi-emlékmű eltávolítása mellett érvel egy magángyűjteményében lévő, s a levéllel együtt az Akadémiának megküldött kép ürügyén, amely a Szent György teret ábrázolja egy korábbi állapotában. Kantz meggyőződése szerint a kép egykor Szegedinác Péró családtagjainak tulajdonában volt, s épp azt a helyet mutatja, ahol annak idején a kivégzések zajlottak, s ahová később a szoborcsoport került. Érvelésének magva: nem méltó hely ez az emlékezésre, kerüljön át az emlékmű a bécsi császári-királyi gyűjteménybe. Lényegében azonban azt a véleményt képviseli, amit mindazok, akik a monumentum által magyar nemzeti érzelmeiket látják sértve.¹³⁸

Hogy levelében összekapcsolta a Batsányi-hagyaték és a Hentzi-emlékmű ügyét, világosan jelzi, hogy Kantz felfogásában a szerző, s annak Magyarországhoz való kötődése az elsődleges, a szövegek is fontosak számára, de e tekintetben másodlagosak. A kéziratosokat történeteskézzel kezelte, s munkájához a gyakorlat sem hiányzott. Pulszky Ferenchez írt levele legalábbis erre utal.¹³⁹ Itt szól arról, hogy korábban már foglalkozott Máramaros történetével. Személyes jegyzetei között pedig két további szöveg is található, amely érdeklődését bizonyítja. Az első Salzburg történetével kapcsolatos,¹⁴⁰ a másik a már említett Péró-lázadás témájában született.¹⁴¹ Batsányiról és Baumberg Gabrielláról írt, már említett életrajzi összefoglalói jelzik: életpályák és az ezeket alakító események érdeklik elsősorban. Olyan dokumentumokat is mozgósít, amelyek nem mindig Batsányi tollából származnak, de életrajzának vonatkozásában értékesek, például: „Aufenthaltschein” 1817-ből,¹⁴² házasságlevél,¹⁴³ végrendelet,¹⁴⁴ Baumberg Gabriella nagybátyjának naplója,¹⁴⁵ feljegyzések a kiadásokról.¹⁴⁶ Tudatosan válogat tehát. Nyoma van annak is, hogy igyekszik további forrásokat találni, felveszi ugyanis a kapcsolatot a végrendelet lejegyzőjével és egyik tanújával, a hagyaték rendezése során még életben lévő Karl Wisserrel,¹⁴⁷ akitől Batsányira vonatkozóan

138 BORBÉLY János, *Heinrich Hentzi Magyarországon: „Sárkányölő Szent Györgytől” a „vaskísértetig”*, Aetas, 21(2006)/4, 88–114; HADROVICS László, WELLMANN Imre, *Parasztmozgalmak a 18. században*, Bp., Művelt Nép, 1951, 43–44; K. PAPP Miklós, *Az 1735-iki zendülés története: Történeti korrajz: A XVIII. századból. I. kötetben*, Kolozsvár, 1865 (Történeti Korrajzok, 3), 103–106; MÁRKI Sándor, *Péró lázadása: Székfoglaló értekezés (Felolvasatott a II. osztály ülésén 1893. január 9.)*, Bp., MTA, 1893, 85; SERES István, *Adatok Szegedinác Péró életéhez = Az értelem bátorsága: Tanulmányok Perjés Géza emlékére*, szerk. HAUSNER Gábor, Bp., Argumentum, 2005, 629–643; SZATMÁRI Gizella, *A Hentzi-emlékmű = Történelem – kép: Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon: Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2000. március 17.–szeptember 24.*, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 2000 (A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai, 2000/3), 686–687.

139 Kantz Zsigmond levele Pulszky Ferenchez (Salzburg, 1872. nov. 28.), MTAK Kt, RAL 1391/1872.

140 Regenten von Salzburg. MTAK Kt, Ms 362/142/1–3.

141 Ofen Georgi Platz grausame Hinrichtungen am 4^t April 1736. Eigentliche Abbildung. MTAK Kt, Ms 362/210.

142 *Aufenthaltschein*, MTAK Kt, M. Ir. Lev. 4^t 142.

143 *Trauschein*, MTAK Kt, K 753.

144 *Testamenth* [másolat], MTAK Kt, M. Ir. Lev. 4^t 142.

145 Rodius RITTMISTER, *Tagebuch*, MTAK Kt, K 753.

146 *Fragmente der Expensenbücher*, MTAK Kt, M. Ir. Lev. 4^t 142.

147 http://www.landearchiv-ooe.at/xchg/SID-54B46EA4-2A041602/hs.xml/was_bgd_DEU_HTML.htm.

érdeklődik.¹⁴⁸ Kantz mellékel a munkája során készített jegyzeteit is, nyomon követhető tehát jegyzetelési eljárása, képet kaphatunk munkamódszeréről.¹⁴⁹ Történész attitűdje nemcsak a Batsányi házaspár történetének megkonstruálásában mutatkozik meg, magáról is emléket hagy, amikor családjára vonatkozó feljegyzéseit,¹⁵⁰ valamint a kéziratok rendezésének idejére vonatkozó visszaemlékezéseit¹⁵¹ beküldi. Ilyen módon lehetőséget ad az időben őt követő kutatóknak egy újabb történet megalkotására, amelynek főszereplője immár Kantz Zsigmond. A meseszöveget azonban maga befolyásolja a felhasználásra szánt dokumentumok gondos megválogatásával.

A linzi iratanyagra vonatkozó későbbi utalások
A kéziratanyag¹⁵² feldolgozására tett első kísérletek

Batsányi János (és Baumberg Gabriella) nevét a Vasárnapi Ujság híradásai és az Akadémiai Értesítőben megjelent közlemények emelik be újra a tudományos köztudatba az 1870-es évek első felében. A jelenségnek két hozadéka mutatkozik. Egyfelől ezekben az években több magyar is felkeresi a linzi sírhelyet, másfelől – részben e látogatásokkal összefüggően – a témához kapcsolódó írások sora jön létre. Ezeket a szövegeket sorra véve tetten érhető, hogy a hagyatékra vonatkozó első, hír- és szaklapokban közölt, tehát az érdeklődők számára hozzáférhető információk miként mutálódnak, s jönnek létre jelentősen módosított változatok.

Még az 1870-es években íródott Thaly Kálmán beszámolója linzi útjáról, ahol a síremlék leírása mellett a szerző a hagyatékról is szól.¹⁵³ Thaly szövegének egyik leghangsúlyosabb állítása: a Linzben fellelt valamennyi szöveget összegyűjtötték, s Magyarországra juttatták.¹⁵⁴ Batsányi iratainak kalandos útját a Vasárnapi Ujság kisebb közleményei után ő foglalja össze először. Hiányzó láncszemek nélküli eseménysorozatot mesél el, eddig nem ismert részleteket is említ, s a történet valamennyi elemét meggyőző magabiztossággal tálalja – a forrás megjelölése nélkül, nem kételkedve valóságtartalmukban. Thaly verziója szerint Batsányi hálából tette meg általános örökösévé a pénzügyeit kezelő Hafferl,¹⁵⁵ aki át is vette volna az örökséget, amint a hatóság jegyzékbe veszi. A kéziratok és levelek birtokbavételét viszont elhárította, mivel Batsányit „forradalmárnak” tartotta, kérte ezért ezek megsemmisítését. Hafner azonban – aki ugyancsak közeli kapcsolatban állt Batsányival –, mivel Thaly szerint tisztában

148 Hogy tájékoztatást kapott tőle, arra Kantz maga utal: „vom Dr. Wieser heute erhalten”. MTAK Kt, M. Ir. Lev. 4° 142. Kantz a Wieser névváltozatot használja, egyebütt a Wiser alak használatos.

149 „Denklist”. Feljegyzések. MTAK Kt, Ms 362/150–152; 215–216.

150 Feljegyzések Kantz Zsigmond életéről az 1863 és 1874 közötti időszakot illetően: MTAK Kt, Ms 362/129–140. Dokumentumok a Kantz család tagjaira vonatkozóan: MTAK Kt, Ms 362/147–211.

151 Im Jahre 1872 u 1873. MTAK Kt, Ms 362/209. *Meine Erlebnisse von November 1871 – bis März 1873*. MTAK Kt, Ms 363/172.

152 Nem csupán a linzi iratok.

153 THALY Kálmán, *Bacsányi sírja és emlékezete Linzben*, Figyelő, 2(1877), 241–255.

154 *Uo.*, 254.

155 A név írásmódja változatos: Haferl, Hefferl, Hafferl. A dolgozat az utóbbit követi.

volt a kéziratok jelentőségével, arra kérte Hafnerit, ajándékozza neki a veszélyesnek ítélt iratokat. A hagyatéknak ezt a részét a továbbiakban ő őrizte. Az ismertető szerint a szövegek többségükben magyar nyelven íródtak. Hafner nem tudott magyarul, ezért egy olyan magyarul is beszélő személyt keresett, akire rábízhatta volna a hagyatéknak rendezését. 1848-ban egy magyar gróf költözött Linzbe, őt kereste meg először a kérés-sel. A gróf segítséget ígért, de nemsokára Grazba költözött, és meghalt. Évek múltak el, míg a hatvanas évek közepén Hafner ismeretséget kötött Kantz Zsigmonddal, a magyarországi születésű, ekkor már nyugalmazott állami tisztviselővel. Hafner megmu-tatta neki a kéziratokat és a szintén ráhagyott, Thaly idejében az Akadémián őrzött, vízfestékekkel festett portrékat. Kantz átnézte, és javasolta, hogy a hagyatékat adják az Akadémiának.¹⁵⁶

A Magyar Könyvszemle már említett 1891-es beszámolója után újabb két évtized telik el a következő,¹⁵⁷ hagyatékról nyilatkozó közlemény megjelenéséig. Kantz Zsig-mondot az Akadémia Batsányi János kéziratának rendezéséért a Márk-kronika egy példányával¹⁵⁸ jutalmazta, amelyről a megajándékozott az 1875-ös híradás szerint vég-rendeletében úgy határozott, hogy Batsányi és Baumberg Gabriella portréjával együtt azé a tudósé legyen, akit majd az életrajzok megírásával megbíznak.¹⁵⁹ Hogy teljesült-e Kantz végakarata, s ha igen, kihez került az ajándék, egyáltalán: történt-e felhívás az Akadémia részéről a feladatra, arról nincs tudomásunk. Annyi azonban bizonyos, hogy 1878-ban jelent meg Bayer Ferenc kötete,¹⁶⁰ az első monográfia, amely felhasználja a Linzből érkezett anyagokat. Bayer elsősorban a Magyar Museum időszaka iránt érdek-lődik, a levelezésből és Kantz jegyzeteiből az életrajzhoz kapcsolódó adalékokat merít.

156 THALY, *i. m.*, 252–253.

157 Közben ugyan megjelenik Bayer és Bodiú monográfiája, s kisebb cikkek is, ezek azonban nem mondanak újat a hagyatéknak tekintetében, egyszerűen felhasználják Toldy közléseit és Kantz anyagait. Bayer említi, hogy levelezett Hafnerral. E leveleknek egyelőre nincs nyoma. BAYER Ferenc, *Bacsányi János: Irodalom-történeti tanulmány*, Bp., 1883, 236; BODIU Mihály, *Bacsányi János irodalmi működése*, Losonc, 1894.

158 *A Képes krónika* elnevezéséről: *Képes krónika*, ford. BOLLÓK János, gond., jegyz. SZOVÁK Kornél, VESZP-RÉMY László, utószó, függ., bibl. SZOVÁK Kornél, Bp., Osiris, 2004 (Millenniumi Magyar Történelem: Források), 233–256; VESZPRÉMY László, WEHLI Tünde, HAPÁK József, *A Képes Krónika könyve*, [Bp.], Kos-suth–OSZK, 2009, 12; KARSAI Géza, *Névtelenség, névretés és szerzőnév középkori krónikáinkban*, Száz, 97(1963), 671–676. Vélhetően Toldy 1867-es kiadásáról van szó: *Marci Chronica de gestis hungarorum ab origine gentis ad annum M. CCC. XXX. producta* [...], recensuit, varias lectiones annotavit, praefectus est FRANCISCUS TOLDY, consiliarius regius, bibliothecae universitatis hung. praefectus, versionem hungaricam adiecit CAROLUS SZABÓ, bibliothecae musei transylvanici custos, Pestini, 1867. Kantz aktuálpolitikát illető véleményének ismeretében a kötet bevezetőjének utolsó sorai, amelyek Ferenc Józsefet a magyar szabadság helyreállítójaként emlegetik, sajátos kontextust teremtenek az ajándék-nak: „Scribendam Pesthini, anno MDCCCLXVII. Februarii XVIII. die, ea ipsa, qua Imperator Caesar Aug. Franciscus Iosephus rex apostolicus, icto cum gente Hungaria novo foedere, libertatem regni restauravit.”

159 MTAK Kt, Ms 362/122–128. Lásd még Josef Hafner levelét, aki Kantz Zsigmond végrendeletének vég-rehajtójaként, hivatkozva a végakarati szövegére megküldi a kötetet, valamint Batsányi János és Baumberg Gabriella portréját az Akadémiának. Josef Hafner levele az MTA-nak (Linz, 1875. szept. 22.), MTAK Kt, RAL 873/1875.

160 BAYER, *i. m.* Második kiadása: Bp., 1883.

Egyéb levelek létre nem utal. 1894-ben jelent meg Bodiu Mihály kiadványa,¹⁶¹ amely a levelek közül a Toldy által kiadottakat használja. Szembeötlő azonban, hogy tizenöt darab Aranka Györgynek címzett levelet jegyez, holott Toldy kiadása csupán tizenhármat számlál.¹⁶² Megelégszik a levelek számának említésével, nem közöl több adatot (például keltezés), ilyen módon nehéz megállapítani, hogy sajtóhibáról van-e szó, vagy ha nem, van-e átfedés a Bodiu és a Toldy látta levelek között. A linzi anyagról tud, de megjegyzéséből úgy tűnik, nem használta.¹⁶³ Ebben a munkában még egy levelezésre vonatkozó utalás található: a Magyar Museum kapcsán említi, hogy az eddigieknél „sűrűbb levelezés indult meg az irodalmi férfiakkal”.¹⁶⁴ Ennél többet, konkrétumokat itt sem árul el. Be kell érünk a célzással.

Széchy Károly nem szentel teljes monográfiát a témának, egy könyvfejezetet azonban igen, amely a levelezésre vonatkozó hivatkozásai miatt nem mellőzhető.¹⁶⁵ Útleírásába ágyazva nemcsak Linz felé tesz kerülőt, hanem kitér Batsányira és szövegeire is. Toldy és Thaly után Széchy is felkeresi a sírhelyet.¹⁶⁶ Néhány év múlva majd Horváth Balázs és Horánszky Lajos folytatja a sort, jelezvén: nem lankad az érdeklődés a megjelent szövegek szerint a leginkább Kazinczy nagy ellenfeleként számon tartott költő iránt. A hamvak mindenestre csak 1934-ben kerülnek haza.¹⁶⁷ Széchy a 18. századdal is foglalkozó irodalomtörténészként útleírások esetén nem megszokott módon szakirodalmi hivatkozásokkal is ellátja ezt a fejezetet. Felhasználja az Akadémiára került anyagot. A hagyaték megőrzőjeként Hafner nevét említi, Hafferlról és más, nem Linzben megőrzött anyagról nem szól. Említi, hogy a Magyar Minerva kapcsán levelezést folytat magyar levelezőpartnerekkel, de konkrét levelekre nem utal.¹⁶⁸ Hosszasan időzik a proklamáció lefordításának ügye körül, itt jegyzi meg, hogy Gyulai Pál révén – aki ebben az időben az MTA I. osztályának titkára volt – ismerte meg az Akadémiára került anyagot.¹⁶⁹

Az 20. század első éveiben három, Batsányit témájául választó monográfia hagyta el a nyomdát. Más-más erénye miatt ugyan, de mindegyik kulcsfontosságú a hagyaték vonatkozásában.

Életrajzi adatok tekintetében a legalaposabb munka, amelyre megjelenése óta minden további hasonló műfajú kötet alapoz Szinnyei Ferenc könyve, amely a Magyar Történelmi Társulat *Magyar Történelmi Életrajzok* című sorozatában jelent meg 1904-ben.¹⁷⁰

161 BODIU, *i. m.*

162 *Uo.*, 19.

163 *Uo.*, 20.

164 *Uo.*, 11.

165 SZÉCHY Károly, *Benyomások és emlékek*, Bp., Hornyánszky, 1897; Uő, *Magyar költő, idegen földön (Úti emlékeimből)*, Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcsélet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának Kiadványai, 6(1889), 206–225, 303–322.

166 SZÉCHY, *Benyomások...*, *i. m.*, 32–33.

167 KOVÁCS Endre, *A forradalmár költő: Batsányi János születésének 200. évfordulója*, Köznevelés, 19(1963), 309.

168 SZÉCHY, *Benyomások...*, 59.

169 *Uo.*, 70.

170 SZINNYEI Ferenc, *Bacsányi János (1763–1845)*, Bp., 1904 (Magyar Történelmi Életrajzok).

A szöveg egy korábbi verzióját két részletben az ItK közölte 1898-ban.¹⁷¹ Hivatkozásai mutatják: javarészt az Akadémiára került anyagot használja,¹⁷² melynek útját ő is ismerteti.¹⁷³ A korábbi elbeszélésekkel összevetve szembeűnő, hogy ebből a változathoz hiányzik egy lépcsőfok ismertetése. Jelesül: ahogy a Linzben lévő kézirat hagyaték, vagy legalábbis ennek egy része Hafferltól Hafnerhoz került. Szinnyei leírása nem utal arra, hogy nem a teljes hagyatékról van szó. Megteszi ezt helyette a két másik monográfus, s kettejük közül is először Horánszky Lajos.¹⁷⁴

Az OSZK kéziratárában őrzött iratanyag

A felhasznált források tekintetében már kötetének alcíme is ígéretes: *Eredeti levelezések és egykorú források nyomán*. Toldy monográfiájának kivételével, a Batsányiról eddig íródott szövegek valamilyen módon – vagy kimondottan, vagy a feldolgozott dokumentumok alapján – mind az 1870-es években felfedezett kéziratokhoz kötődnek, mintegy az új forrásanyag kiaknázásának első lendületéből születtek.

Horánszky továbblép: ismeri, s jöllehet elvéteve, de használja is a Kantz rendezte anyagot, munkája azonban egy másik forráscsoporton alapul. Azokon az iratokon, amelyeket akkor foglalt le a rendőrhatszág, amikor Batsányit 1815 augusztusában a Párizsba bevonuló osztrák seregek elfogták.¹⁷⁵ Váratlanul érhetette az elfogatás, hiszen ugyanerre a napra kihallgatást kért Metternichtől, ám a kihallgatás helyett „hajnali négy órakor osztrák katonák verték fel álmából, hogy börtönbe kísérik annélkül, hogy tudná szegény mi okból.”¹⁷⁶ Vélhetően ezért nem volt módja megsemmisíteni írásait, amelyek így aztán az 1816-ban lefolytatott tárgyalás anyagaihoz csatolva őrződtek meg.¹⁷⁷ Ha hihetünk az előszóban leírtaknak, akkor csak a véletlennek köszönhető, hogy a hivatása szerint bankigazgató és országgyűlési képviselő¹⁷⁸ Horánszky Lajos érdeklődése Batsányi felé fordul, s ilyen módon az eddig nem ismert források is ismertté válnak. Műgyűjtő lévén birtokába jutott ugyanis *A kesergő szerelem* Batsányi jegyzetelte példánya, amely végül további kutatásokra ösztönözte. A témában korábban már publikáló Thaly Kálmán hívta fel a figyelmét a feltételezhetően Bécsben lappangó forrásokra. Thallóczy Lajos – aki ebben az időben a közös pénzügyminisztériumhoz tartozó bécsi udvari kamarai levéltár igazgatója – közbenjárására jutott az egykori

171 SZINNYEI Ferenc, *Bacsányi János: Első közlemény*, ItK, 8(1898), 27–72; Uő, *Bacsányi irodalmi működése: Második, befejező közlemény*, ItK, 8(1898), 154–188.

172 Nemcsak használja: néhány levél kópiáját és átírását is közli. Az említéseket lásd a leveleket összefoglaló táblázat megfelelő rubrikáiban: <http://irodalom.arts.unideb.hu/kutatas/textologia/aktualitasok.php>.

173 SZINNYEI Ferenc, *Bacsányi János... i. m.*, 155–156.

174 HORÁNSZKY Lajos, *Bacsányi János és kora: Eredeti levelezések és egykorú források nyomán*, Bp., Hornyánszky Viktor, 1907.

175 Uo., 5.

176 BAYER, *i. m.*, 230.

177 HORÁNSZKY, *i. m.*, 5.

178 *Magyar életrajzi lexikon*, szerk. KENYERES Ágnes, Bp., Akadémiai, 1964, I, 737.

Oberste Polizei- und Censurkommission irataihoz, amelyeket a kutatás idején az osztrák császári királyi belügyminisztérium levéltárában őriztek.¹⁷⁹ Monográfiáját erre a szövegkorpuszra alapozta. Saját bevallása szerint végzett még kutatásokat a „császári és királyi közös pénzügyi levéltárban”, „a házi, udvari és állami levéltár” anyagaiban, „Bécs városának levéltárában”, valamint a köszönetnyilvánítások szerint az „Országos Levéltárban” és a „Magyar Nemzeti Múzeumban”.¹⁸⁰ Szorosan az említett forrásokra alapozó monográfiát hoz létre, nem is ígér mást, jóllehet recenzensei – bár méltányolják a gesztust, miszerint saját költségén adta ki ezt a mind tartalmában, mind külsőségeiben impozáns kötetet – nem hallgatják el véleményüket: az idézett levelek szövegeinek közlése lehetne módszeresebb s pontosabb is.¹⁸¹ Horánszky valóban sokat és hosszan idéz; és igaz: nem minden esetben jelzi, pontosan melyik levélből származik a citált szakasz. Nem eredeti (német) nyelven közli a szövegrészleteket, hanem magyarul. Az idézeteket áttekintve helytállóbb, ha nem pontos fordításokról, inkább magyarításokról beszélünk: a keltezés gyakori elhagyásán túl nem jelzi ugyanis a kihagyásokat sem, és gyakori eljárása a hosszabb szakaszok tömörítése.

Munkájához másolatokat készíttetett az osztrák császári és királyi belügyminisztériumban talált anyagokról. Ezek ma öt kötetben az OSZK kéziratárában lelhetők fel.¹⁸² Ha valóban igaz, hogy az eredeti példányok megsemmisültek, amikor őrzőhelyüket, a bécsi Justizpalastot 1927-ben felgyújtották,¹⁸³ a levelek szövegeinek megőrzését ezeknek a kópiáknak köszönhetjük. Nincs tudomásunk arról, hogy a többi felsorolt levéltár anyagáról készültek-e jegyzetek, másolatok, amelyek Batsányira, illetve levelezésére vonatkoznak, csak feltételezhető: amennyiben lettek volna ilyenek, a szerző vélhetően felhasználja azokat. Erre azonban nem mutatnak jelek.

Horánszky utalásait a bécsi gyűjteményekben fellelhető kéziratokról Wolfram Seidler kutatásainak eredményei egészítik ki.¹⁸⁴ Baumberg Gabriella szövegei után érdeklődve akadt a Horánszky készíttette másolatokra. Az eredeti példányok tudomása szerint nem fellelhetők:

A hagyaték teljességéhez tartozik ugyanis még a következő: Horánszky Lajosnak, Batsányi egyik életrajzírójának még rendelkezésére álltak a házaspár egyéb levelei, amelyek az osztrák belügyminisztérium levéltárában voltak megtalálhatók. Az eredetiek, amelyek között talán Baumberg néhány írása és költeménye is szerepelhetett, sajnos már nincsenek meg. Nagy valószínűséggel 1927-ben az igazságügyi palota leégésének áldozatai lettek. Bár Horánszky levéltári munkája során mindezekről a levelekről másolatokat készíttetett, amelyek ma az Országos Széchényi Könyvtár kéziratgyűjteményében a B. I. Fol. Hung. 1315. jelzeten találhatók. Hogy ezek az iratok eredetiben megvoltak, azt

179 HORÁNSZKY, *i. m.*, 4.

180 *Uo.*, 5–7.

181 GÁLOS Rezső, *Száz*, 42(1908), 557–563; Császár Elemér, *EPhK*, 32(1908), 384–390.

182 OSZK Kt, Fol. Hung. 1315, I–V. Az iratanyag részletes ismertetése alább.

183 Ehhez lásd: WALTER Frigyes, *A tűzvész az osztrák Belügyi és Igazságügyi Állami Levéltárban: Beszámoló a tűzről és a helyreállítási munkálatokról*, *Levéltári Közlemények*, 9(1931)/1–2, 1–12.

184 SEIDLER, *i. m.*, 74–90.

Neumann disszertációja is bizonyítja, amely 1914-ben jelent meg. Neumann ugyancsak e levéltár anyagával dolgozott. A szerzőnő szerint az osztrák belügyminisztérium Batsányi-iratai között *Reflexionen und Entwürfe* (Elmélekedések és tervek) cím alatt Baumberg néhány kiadatlan költeménye is megtalálható, mint mintadarab. Neumann hozzáteszi, hogy ezeket az írásokat 1815-ben Batsányi letartóztatásakor az osztrák csapatok foglalták le Párizsban. Ennek az adatnak a valóságtartalma ma már nem ellenőrizhető (a Haus-, Hof- und Staatsarchivban sehol sem található „Batsányi-iratok” vagy más Batsányira vonatkozó papírok), ennek ellenére hihetőnek tűnik.¹⁸⁵

Seidler szól arról is, hogy Baumberg Gabriellának más levelei az Österreichische Nationalbibliothek és a Wiener Stadt- und Landesbibliothek gyűjteményében található. Batsányi-leveleket nem jelez e lelőhelyeken.¹⁸⁶

Noha monografikus szinten Horánszky óta nem vállalkozott irodalomtörténész hasonló forrásközpontú megközelítésre, hamar megjelent az igény egy olyan kiadvány létrehozására, amelynek elsődleges célja a Horánszky felhasználta levelek szövegeinek kiadása. Erről éppen száz év elteltével a szerző unokája, Horánszky Nándor tudósít. Két levelet közöl a családi archívumból. Mindkét írás szerzője Bászél (1934-től: Bánkúty) Ernő reáliskolai tanár, Bászél Aurél klasszikus-filológus fia. A közlemény célja, hogy illusztrációt nyújtson a szerző szerint a 20. század elején nem ritka, széles érdeklődésű, folyamatosan önművelő pedagógusalkat bemutatásához. A levelek tartalmának közzétételével fontos, eddig nem ismert információkat is a nyilvánosság elé tár a Batsányi-levelezést illetően. Mindkét szöveg 1908 nyarán született. Az első írás címzettje maga Horánszky Lajos. Bászél megosztja vele tervét: szeretné

185 „Zur Vervollständigung des Nachlasses gehört nämlich noch das Folgende: Lajos (Ludwig) Horánszky, einem der Biographen Batsányis, standen noch eine Menge anderer Briefe des Ehepaares zur Verfügung, die sich im Archiv des österreichischen Innenministeriums fanden. Die Originale, unter denen sich möglicherweise einige Schriften und Gedichte Baumbergs befunden haben könnten, sind leider nicht mehr vorhanden. Sie dürften 1927 dem Justizpalastbrand zum Opfer gefallen sein. Horánszky allerdings fertigte von all diesen Briefen im Zuge seiner Archivarbeit Abschriften an, die heute unter der Signatur B. I. Fol. Hung. 1315 in 5 Folio-Bänden in der Handschriftensammlung der Széchényi-Nationalbibliothek zu finden sind. Daß diese Schriften im Original vorhanden waren, bestätigt auch die Dissertation Neumanns, die 1914 erschienen ist. Neumann hat ebenfalls mit dem Material aus diesem Archiv gearbeitet. Laut der Verfasserin befanden sich in den »Batsányi-Akte« des österreichischen Innenministeriums auch einige unedirte Gedichte Baumbergs sowie ein Probestück unter dem Titel »Reflexionen und Entwürfe.« Neumann gibt dazu, daß diese Schriften 1815 bei der Verhaftung Batsányis durch die österreichischen Truppen in Paris beschlagnahmt worden waren. Die Richtigkeit dieser Angabe kann heute nicht mehr überprüft werden (nirgends im Haus-, Hof- und Staatsarchiv fanden sich »Batsányi-Akten« oder andere auf Batsányi bezogene Papiere), sie erscheint jedoch plausibel.” SEIDLER, *i. m.*, 80–81. A hivatkozott disszertáció ma az Universitätsbibliothek Wien állományában található: Angela NEUMANN, *Dissertation über Leben und Werke der Gabriela Batsányi geb. Baumberg*, Wien, 1914.

186 Handschriftensammlung der Österreichischen Nationalbibliothek: 3 levél. Jelzet: 13/5–1; 13/5–2; 13/5–3. Két levél Joseph von Collinhoz, egy levél ismeretlenhez. Handschriftensammlung der Wiener Stadt- und Landesbibliothek. Baumberg Gabriella egy darab, ismeretlennek címzett levele. Ugyanekze a forrásokra hivatkozik: Murray G. HALL, Gerhard RENNER, *Handbuch der Nachlässe und Sammlungen österreichischer Autoren*, Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 1995, 17–18.

eredeti német nyelven kiadni Batsányi János és Baumberg Gabriella levelezését, s amennyiben Horánszkyknak nincs hasonló szándéka, úgy kölcsönkéri levélmásolatait, a bécsi kutatás költségeit ugyanis nem tudná vállalni.¹⁸⁷ Szándéka szerint az Akadémián őrzött levelek és e másolatok jelentenék a kiadás alapját. A válasz nem ismert, de a következő levél azt sugallja, támogató lehetett.¹⁸⁸ A második levél címzettje nem ismert, a szövegközlő szerint Thallóczy Lajoshoz fordulhatott a levélíró. Immár Horánszky helyeslését és támogatását, valamint Heinrich Gusztáv pártfogását is birtokolva kér segítséget ahhoz, hogy a tervezett kötethez kiadót találjanak.¹⁸⁹ A válasz ebben az esetben sem ismert. Ami bizonyosnak látszik: (1.) noha nem ő volt a címzett, a második levél is Horánszkyhoz került, hiszen a családi iratok között maradt fent; (2.) közvetlenül vagy közvetve a címzettől, tehát feltehetően Thallóczytól¹⁹⁰ juthatott el hozzá, a továbbítás oka nem ismert; (3.) a kezdeményezés, úgy tűnik, hamvába holt: sem Bászél, sem más neve alatt nem jelent meg szövegkiadásra vállalkozó kötet ezekben az években. Évtizedekkel később, az 1930–1940-es években napvilágot láttak ugyan kisebb közlemények, ezek azonban több szerző nevéhez kötődnek, s noha Horánszky még élt, az általa már az OSZK kéziratárában elhelyezett másolatokat használták fel.¹⁹¹

Úgy látszik tehát, Horánszky és Bászél idejében, azaz 1907–1908 táján Batsányi kéziratanyagának két fő része ismert: a tulajdonképpeni költői hagyatékának tekintett, s az Akadémiára került, valamint az előbb lefoglalt, utóbb a bécsi osztrák császári királyi belügyminisztérium levéltárában fellelt szövegek. Ahogy azt a már idézett recenziók, s a Batsányi-szakirodalom továbbiakban áttekintendő darabjai mutatják, a legteljesebbnek tekintett feldolgozás, Horánszky monográfiája válik a hivatkozások alapjává.¹⁹² Aki

187 Bászél Ernő levele Horánszky Lajosnak (Szászkaabánya [Krassó-Szörény vm.], 1908. júl. 26.) = HORÁNSZKY Nándor, *A XX. század eleji tanári kultúra irodalmi megnyilvánulása*, Neveléstörténet, 4(2007)/1–2, 264–267.

188 Horánszky – bár még évtizedekig, 1944-ig élt – nem foglalkozott többé a témával.

189 Bászél Ernő levele [Thallóczy Lajoshoz] (Bp., 1908. aug. 29.) = HORÁNSZKY Nándor, *i. m.*, 266–267.

190 Thallóczy Lajos 1885 és 1916 között volt a Bécsi Hofkammerarchiv igazgatója. Ismeretei és kiterjedt kapcsolathálója révén is gyakran segítette a Bécsben működő magyar kutatók munkáját. Horánszky Lajos is kapcsolatban állt vele, igaz, nem tartozott szorosan Thallóczy köréhez. HORÁNSZKY Lajos, *Magyarok Bécsben: Károlyi Árpád és Thallóczy Lajos köre*, Bp., Thallóczy Lajos-Társaság, 1941 (A Thallóczy Lajos-Társaság kiadványai, 10); FAZEKAS István, *Magyar levéltárosok Bécsben 1841–1918 = Magyar levéltáros-életpályák a XIX–XX. században*, szerk. SIPOS András, Bp., Budapest Főváros Levéltára, 2004, 74 (Budapest Főváros Levéltára Közleményei); WAKTOR Andrea, „Kegyelmes Büzérnagy! ... Én ábrándozom a bécsi szép napokról”: *Thallóczy Lajos és köre Bécsben*, Budapesti Negyed, 12(2004)/4, 435–456; Gábor UJVÁRY, *Die Wiener Epoche der ungarischen Geschichtsschreibung = Kollektive und individuelle Identität in Österreich und Ungarn nach dem Ersten Weltkrieg*, Hrsgg. Helga MITTERBAUER, Szilvia RITZ, Wien, Praesens, 2007, 193–206; *Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker: Die Entdeckung der Vergangenheit von Bosnien-Herzegowina und die Moderne Geschichtswissenschaft*, Hrsgg. Dževad JUZBAŠIĆ, Imre RESS, Andreas GOTTMANN, Sarajevo–Bp., Akademie der Wissenschaften und Künste von Bosnien-Herzegowina–Ungarische Akademie der Wissenschaften Institut für Geschichte, 2010.

191 NEMES, *i. m.*; VAJDA, *i. m.*

192 Jól illusztrálja a jelenséget, miként veszik át Horánszky véleményét az 1809. évi proclamatio lefordításának kérdésében a témával foglalkozó kutatók. Lásd: SCHUY Gilbert, *Batsányi János és I. Napoleon 1809-ki proclamatiója a magyarokhoz*, Bp., 1914 (Történeti Értekezések, 5), 3–5.

Horánszky kötetéből tájékozódik, a Bécsben található korpusz mellett a linzi hagyaték-ról is képet kaphat. Batsányi halála körülményeinek ismertetése után említi a szerző:

Bacsányi hagyatékát Hafner őrzi meg, s adja át később a magyar származású Kantz Zsigmondnak, ki azt rendez, és egy életrajzi vázlattal kibővítve, megőrzés végett a Magyar Tudományos Akadémiának beküldi. Hafnerék gondosan összeszednek minden ereklyét, ami az elhunyt költőre vonatkozik, s így ma már a legcsekélyebb emlék sem várja a kegyeletes látogatót, mely az egykor száműzött költő nevét ott hirdetné. De nincs is senki ma már Linzben, ki Bacsányira nézve bármiféle felvilágosítást adhatna. Hafner, Kantz rég elhaltak, sőt Hafner fia, kinek atyja a költőpár nyugóhelyének gondozását lelkére kötötte, sincs már az élők sorában. A mai nemzedék előtt még a költő neve is végleg feledésbe merült, s a dunaparti kies városkában azt sem tudja jóformán senki, hogy Baumberg Gabriella, a régi Bécs Sapphója is ott porlik hű élettársa mellett a kis linzi temetőben. Ez a néma panaszkodó sír az egyedüli emlék, mely ott a multakból fenmaradt, de az is inkább az enyészet gyorsan pusztító munkájának, mint két jobb sorsra érdemes nemes lélek emlékének kegyeletos hirdetője.¹⁹³

A történet – amely a kézírathagyaték sorsának elmondására vállalkozik – ezen a ponton fejlődésének újabb állomására ért. Az 1870-es évek első tudósításai óta harminc év telt el. A narratívából ez idő alatt fontos elemek koptak ki, léteznek emellett állandó szereplők, s az elbeszélés új részletekkel is gyarapodott. Horánszky verziója egyértelműen Thaly változatán alapszik. Legfontosabb közös állításuk: Linzben, Hafnernél nincs több feltárható forrás. Talán a Horánszky-monográfia Batsányi-recepcióban elfoglalt helyével magyarázható, hogy ez az állítás a későbbiekben sem kérdőjeleződött meg. Régi-új elem Baumberg Gabriella említése, teljesen új adalék Hafner fiának szóba hozása.

A Szlovák Nemzeti Könyvtár gyűjteményébe került anyagok

E két utóbbi motívumba kapaszkodva érdemes rátérni a 20. század első éveiben született monográfiák sorában a harmadikra: Horváth Balázs munkájára.¹⁹⁴ Terjedelmét tekintve talán nem is helyes a monográfia megnevezés: egy mintegy 50 oldalnyi szövegről van szó, amely az alcím szerint *Felolvasott a kassai kath. autonom-kör 1908. évi november 25-iki irodalmi estélyén*. A kis kötet 1908-ban, tehát Horánszky könyvével és Bászél kezdeményezésével csaknem egy időben látott napvilágot.

Szerzője premontrei áldozópap, kassai főgimnáziumi tanár,¹⁹⁵ aki nem idegenként közelített a témához, hiszen publikált már korábban Baróti Szabó Dávid kapcsán.¹⁹⁶

193 HORÁNSZKY Lajos, *Bacsányi János...*, i. m., 496.

194 HORVÁTH, i. m., 48–49.

195 SZINNYEI József, i. m., IV., Bp., Hornyánszky Viktor, 1896, 1141.

196 HORVÁTH Balázs, *Baroti Szabó Dávid és néhány kiadatlan költeménye*, Kassa, 1888.

Újabb kötete – címe szerint legalábbis – nem Batsányival foglalkozik, hanem Baumberg Gabriellával. A Batsányi-recepció nem is tartja számon, áttekintése során egyetlen rá utaló hivatkozást sem talál. A jelenség túlmutat az egyes bibliográfiák pusztá hiányosságán. Tünet, annak az irodalomtörténeti felfogásnak a lenyomata, amely egy mástól teljesen külön kezeli a két életművet. Érdemes volna tehát legalább a levelezés és a kéziratanyag tekintetében felülbírálni ezt a megközelítést. A házaspár kapcsolathálója – a levelezés eddig előkerült darabjai is jelzik – javarészt közös, főként a nem magyar, de részben a magyar levelezőpartnerek esetében is.¹⁹⁷ Azokban az években, amikor Batsányi engedély nélküli távozása vagy letartóztatása okán maga nem tud eljárni ügyeiben, azokat felesége bonyolítja, s máskor is levelezik férje érdekében, vagy őt és ügyeit említve. Ezek az írások a Batsányi-levelezés kontextusát jelentik. Ismeretük nélkül nem lehet teljes a kép. A magyar nyelvű Baumberg-szakirodalom, úgy tűnik, gazdagabb a németnél. Az osztrák kutatás súlyos adóssága továbbá Baumberg szövegeinek kritikai kiadása, amelyre eddig szintén nem akadt vállalkozó.¹⁹⁸

Horváth Balázs – gyarapítva a Linzbe zarándokló magyar tudósok sorát – 1893-ban görögországi tanulmányútjáról hazatérve keresi fel a sírhelyet.¹⁹⁹ Josef Hafnerral már nem találkozhatott, de fiával, Karl Hafnerral igen. Az ifjabb Hafnert nem említette Horváth előtt sem maga az apa, sem Kantz, sem a többi szöveg. Horváth nála látja Baumberg Gabriella két portréját, „Az egyiket mint »viruló leány«, a másikon mint Sapphó látható.”²⁰⁰ Már Kantz utalásai sejtették, hogy a Hafner családnál maradtak még tárgyak a hagyatékból. A festményeket Horváth szerette volna megvásárolni, ám anyagi lehetőségek híján erre nem volt módja. Ezért fordult Bubics Zsigmondhoz,²⁰¹ a műkedvelő kassai püspökhöz, aki végül megvásárolta a képeket, s azok így Kassára kerültek.²⁰² Baumberg Gabriella életrajzához számos, máshonnan eddig nem ismert anekdotaszzerű elemet használ fel, úgy tűnik, Hafferl és Josef Hafner nyilatkozatai mellett, ezek vélhetően a harmadik szemtanú, Karl Hafner közlésein alapulhatnak. Horváth levelekre is hivatkozik; utalásai szerint ezek a Horváth-másolatok darabjai. Kötetéből nem derül ki, hogy a képeken kívül talált-e Linzben más forrásokat is, hagyatékból azonban igen. Horváth Balázs iratai a jászóvári premontrei apátság gyűjteményébe kerültek, ma a Szlovák Nemzeti Könyvtár kéziratai között található.²⁰³ Batsányi János és Baumberg Gabriella autográf levelein és kéziratain kívül itt maradtak fenn Horváth Balázs kapcsolódó feljegyzései, valamint az Akadémián őrzött anyag egy részéről készített másolatok. A korpusz nagy részét Baumberg-autográfok teszik ki. Horváth linzi látogatása, személyes ismeretsége Josef Hafner leszármazottjával arra utal, hogy ezen az úton juthatott a forrásokhoz. Ez pedig nem jelent mást,

197 Példa erre Ilosvay Krisztina, akivel más-más nyelven ugyan, de a házaspár mindkét tagja levelez.

198 Wolfram Seidler említett írása ugyan kijelöl feladatokat a Baumberg-kutatás számára. SEIDLER, *i. m.*, 88–90.

199 HORVÁTH Balázs, *Bacsányiné...*, 3.

200 *Uo.*; NYÁRI Sándor, *Bacsányi János és felesége*, Vasárnapi Ujság, 41(1894)/48, 797–798.

201 SZINNYEI József, *i. m.*, I, Bp., Hornyánszky Viktor, 1891, 1371–1372.

202 HORVÁTH Balázs, *Bacsányiné...*, 4; NYÁRY, *i. m.* Vö. SCHÖFFLIN Aladár, *Bacsányi János (1763–1845)*, Vasárnapi Ujság, 52(1905)/11, 161–163.

203 A kéziratok jegyzéke elérhető a következő oldalon: <http://www.snk.sk/?rhks-iv-jasov>.

mint hogy a linzi hagyaték nemcsak Batsányi, hanem Baumberg Gabriella iratait is tartalmazta.²⁰⁴ A korábban már érintett kutatói magatartás, amely külön-külön közelíti meg a két életművet, a fentiek alapján már a hagyaték rendezésekor megmutatkozott. Minden jel szerint Josef Hafner és Kantz Zsigmond a kéziratok átvizsgálása során külön választották a házaspár szövegeit, s a továbbiakban csak Batsányi kézírataival, illetve a neki címzett írásokkal foglalkoztak.²⁰⁵ A hagyaték fennmaradó – a rendezők szerint Batsányi vonatkozásában érdektelennek ítélt – része Linzben maradt, s jó két évtizeddel később került Horváth látószögébe, majd birtokába. Kötetében nem utal konkrét hivatkozásokkal ezekre a szövegekre, a Batsányi-recepció pedig Kantz és Hafner hozzáállását követve érintetlenül hagyta a munkát, így ez a forráscsoport eddig kiaknázatlan volt.

Közelítések az életműhöz (életművekhez) a 20. században. Szövegkiadások

Miután a század elején megjelent monográfiák a szerzőre irányították a figyelmet, sorra születtek a szövegközlésre vállalkozó munkák.²⁰⁶ A német nyelvű levelek vonatkozásában e közlemények előtt Horánszky és Bászél már említett kezdeményezésein, illetve tervein kívül nem akadt más vállalkozás. A kiadványok a levelek új lelőhelyeire hívják fel a figyelmet. A német nyelvű szövegek közül eddig a Baumberg Gabriellával, a Johannes von Müllerrel, a Johann Georg Müllerrel, Johann Friedrich Cottával, Herderrel és Ernst Freiherr von Feuchterslebennel váltott levelek kerültek napvilágra, ezzel új, a korábbi kutatás által nem feltételezett lelőhelyek kerültek látószögbe. A szövegközlések eltérő gyakorlatot követnek: egy részük nem közli a levelek teljes szövegét, jelölés nélkül hagy el részeket. Ahol rendelkezésre áll az autográf verzió, ott ezek a hiányok azonosíthatók. Más a helyzet Zsindely Endre szövegközléseivel, amelyek a Johann Georg Müllerhez írt írásokat közlik. A szerző több helyen is megjelentette a szövegeket, ezeket a verziókat összeolvasva számos átírási különbség tűnik fel, ezért szükséges lenne az új kiadáshoz az autográf példányokat használni. A BJÖM kötetei, noha nem kísérlik meg a levelezés összegyűjtését, használják annak egyes darabjait. A hivatkozások pontatlanságait a hivatkozott táblázat megfelelő helyén jeleztem. A hagyaték kérdését az I. kötethez írt bevezető tanulmányban érintik a szerkesztők.²⁰⁷ A leveleken kívül egy másik fontos kútforrást is felhasználnak, amelyet *Expensbuch*nak neveznek. A megnevezés pontatlan. Az MTAK Kézirattárában őrzött forrás²⁰⁸ ugyanis különálló lapokból, esetenként összefűzött füzetekből áll. Kantz megjegyzése az iratoknak e csoportjához: „Fragmente der Expensen Bücher”, tehát

204 Az egykori jászóvári premontrei apátság anyagai között találunk Batsányitól két eddig ismeretlen levelet is, amelyek ismeretlen okból Baumberg kézíratai közé kerültek. *Uo.*

205 Batsányi kézíratai között az Akadémiára került néhány Baumberg Gabriellának írt levél is. Keltezéseik szerint ezek a linzi években íródtak.

206 Lásd a 7. jegyzetet.

207 BJÖM I, 243–245.

208 MTAK Kt, M. Irod. Lev. 4' 142.

nem egy kötetről, hanem töredékről van szó; nem tudni, folyamatosan jegyezte-e kiadásait Batsányi vagy időszakosan; avagy a töredékességet valaha létező, ám utóbb elkallódott füzetek okozzák. Kantz mindenesetre úgy véli, ezek a feljegyzések a kiadásokat regisztrálják. A forrás emellett a levelezésre, egyes életrajzi adatokra, a magyarországi kapcsolatokra, látogatásokra vonatkozó utalásai nyomán még rejteget magában eddig ki nem aknázott értékeket is. A bejegyzések német, magyar és francia nyelvűek. A lapokon Batsányi kézírása látható, ezen kívül viszont csak következtetni lehet arra, hogy személyéhez kötődnek a jegyzetek, s nem szerepel-e köztük például a levelek esetében olyan tétel, amely a Batsányival egy háztartásban élő Baumberg Gabriellához kapcsolódik. Minden küldeményt feltüntet a jegyzék, egyes esetekben (például a korrektúrapéldányok beküldése) nem mindig utal külön levélre, sejthető viszont ilyen alkalmakkor is néhány kísérő sor. A jegyzetek a leggyakrabban a *dátum + vezetéknev* felépítést követik. Ennek az eljárásnak egy alkalommal mutatkozik hátulütője: a Trattner család esetében. Batsányi ugyanis az apával és a fiúval is levelezett. Az MTAK Kt-ban mindkettejük írásai megtalálhatók, ebből látszik, hogy az idősebb Trattner csak fia halála után lép érintkezésbe Batsányival. Ennek ismeretében a leveleket összefoglaló táblázatban az *Expensen Bücher* utalásaiban Trattner János Tamás halálának dátuma a határpont s a döntő a címzett személyét illetően.²⁰⁹

A feljegyzések között az elküldött levelek vélhetően a postaköltség miatt szerepelnek. Rendkívül értékes forrás tehát, hiszen a hagyatékban szinte kizárólag a Batsányinak címzett írások lelhetőek fel. Nincs tudomásunk arról, hogy megőrizte volna levélfogalmazványait. A Batsányi által elküldött levelek lelőhelye ilyen módon a címzettek hagyatékában keresendő, a jegyzék azonban számos olyan címettről tájékoztat, akik nevét nem említi a szakirodalom, az *Expensen Bücher* utalásai hiányában ezek a személyek figyelmen kívül maradtak volna.²¹⁰ Nemcsak a levelek, küldemények feladásának dátumait őrzik ezek a lapok, hanem minden olyan alkalmat, eseményt is rögzítenek, amely valamilyen módon anyagi kiadással járt. Így például a szolgáló bérének kifizetését, az orvos elhívásának dátumait, Azorhoz, a házi kedvenchez kapcsolódó költségeket, emellett látogatásokról is hírt kapunk. A feljegyzések dátumait, az említett alkalmak sűrűsödését elemezve következtetni lehet arra, hol sejthetőek hiányok. A bejegyzések az 1823 és 1845 közötti évekből valók. Az 1823 és 1826 közötti jegyzetek folyamatosnak tűnnek, az 1824. év kivételével, amelyhez kapcsolódóan nem található megjegyzés. 1826 vége és 1831 között évszám nélküli, csak hónapra és napra utaló jelzések találhatók. Az első ilyen bejegyzés rögtön az 1826. decemberit követi ugyanazon az oldalon, és januárra vonatkozik. Sejthető tehát, hogy az évszám 1827. A többi feljegyzés júliustól októberig sorol fel eseményeket, ezekben az esetekben sem zárható ki az 1827-es évszám, mivel azonban a következő biztos dátum 1831, nem is tekinthető biztosnak. 1831 és 1835 között a jegyzetek folya-

209 Lásd a leveleket összefoglaló táblázatot: <http://irodalom.arts.unideb.hu/kutatas/textologia/docs/Batsanyi.xlsx>.

210 Valamennyi utalás megtalálható a leveleket összefoglaló táblázatban: <http://irodalom.arts.unideb.hu/kutatas/textologia/docs/Batsanyi.xlsx>.

matosnak látszanak, akadnak ugyan olyan hónapok, amelyekben nem regisztrálnak leveleket. 1836-ra vonatkozóan nem ismert utalás. 1837 és 1843 között már nagyobbak, több hónapot átfogóak a levélre nem utaló időszakok. Az 1844. évre nézvést nincsenek információk, 1845-höz kapcsolódva pedig csak egy levél említése ismert.

Összegzés

A hagyaték hagyományozódásának útját áttekintve, mozgósítva mindazt, ami a levelezőpartnerekről – legyenek konkrét személyek vagy intézmények – tudható, sorra véve a szakirodalom utalásait lappangó iratcsoportokra, eddig nem ismert szövegek léte is feltételezhető. A következőkben kísérletet teszek arra, hogy összefoglaljam mindazokat az információkat, amelyek a Batsányi-levelezés eddig kiadott, még kiadatlan, valamint lappangó darabjaira vonatkoznak. Az összefoglalás a mai őrzőhelyek szerint halad.

A kézirathagyaték ma ismert részéről elmondható, hogy az elsősorban a Batsányi-hoz intézett leveleket tartalmazza. Ritkább esetben ismertek az általa írt levelek, ilyenek például a Baumberg Gabriellának szóló írások azokból az időszakokból, amelyeket a házaspár vagy Batsányi Párizsba távozása, vagy bebörtönzése, vagy Baumberg Gabriella utazásai miatt külön töltött. Fennmaradásukat és fellelhetőségüket magyarázza, hogy feladójuk és címzettjük közös háztartásban élt, így ezek egy lelőhelyen őrződtek meg. Más címzettek esetében a Batsányi írta levelek előkerülése esetleges, véletlenszerű. Valamennyi alább említett levél adatai megtalálhatók a már hivatkozott táblázatban, amely a német nyelvű leveleken túl feltüntet minden olyan magyar, francia és latin nyelvű levelet, amelynek létre utalás található. Ezen a helyen bővebben a német nyelvű levelekre térek ki.

1. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában fellelhető levelek

Batsányi János levelezése e gyűjteményben a következő jelzeteken található: MTAK Kt, M. Ir. Lev. 4r. 140; MTAK Kt, M. Ir. Lev. 4r. 141; MTAK Kt, M. Ir. Lev. 4r. 142; MTAK Kt, M. Ir. Lev. 4r. 152; MTAK Kt, M. Irod. RUI 4r. 82; MTAK Kt, M. Irod. RUI 4r. 85; MTAK Kt, M. Irod. Lev. 2r. 2; MTAK Kt, M. Irod. Lev. 4r. 131; MTAK Kt, Ms 4744/130; MTAK Kt, Ms 10. 218/4; MTAK Kt, K 357/4.

Kevés számú magyar nyelvű levélen kívül ez a gyűjtemény őrzi a linzi kézirathagyaték Magyarországra került részét. A levelek nagyobb része német nyelvű, évkörüket tekintve túlnyomó részük 1810 után íródott.

2. Az OSZK Kézirattárában fellelhető levelek

A Levelestárban található néhány levélen kívül itt érhető el Horánszky Lajos másolatai a bécsi császári és királyi belügyminisztérium levéltárában fennmaradt forrásokról. A teljes anyag egészében kiadatlan, egyes részeiből közlések, idézetek megjelentek.

A levelek jelzete: OSZK Kt, Fol. Hung. 1315.

Évkörüket tekintve javarészt 1799 és 1816 között íródtak, legnagyobb hányadukat Batsányi János és Baumberg Gabriella egymással folytatott levelezése adja.

3. Schaffhausen, Stadtbibliothek

Itt őrzik Batsányi János és Johannes von Müller levelezését. Kérdéses, hogy Zadányi Éva kiadása mennyiben tekinthető szigorú értelemben vett szövegeközlésnek. Zsindely Endre szerint Zadányi Éva közléséből teljesen hiányoznak Müller 1805. május 17. előtt írt levelei (13 darab). A szövegek közlése szerinte nem teljes, ennek magyarázata Zsindely szerint, hogy Zadányinak csupán csonka levélmásolatok álltak a rendelkezésére. Zsindely a teljes közlést szorgalmazza.²¹¹

Az említettekén túl szintén itt található Batsányi János és Johann Georg Müller levelezése. Zsindely több helyen is megjelentette a szövegeket.²¹² Ezeket a változatokat összeolvasva jelentős különbség mutatkozik az egyes közlések átírási gyakorlata között.

4. Schiller-Nationalmuseum, Marbach am Neckar, Cotta-Archiv, Stiftung der Stuttgarter Zeitung

Batsányi János és Johann Friedrich Cotta levelezésének őrzőhelye. Batsányi Cottának írt leveleit a BJÖM IV. kötete adta közre. Cotta válaszai lappanganak.

5. „Berlini királyi könyvtár kéziratára”

Batsányi János Herderhez írt levelének lelőhelye. A szöveget Thienemann Tivadar közölte.²¹³

6. Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum

Ebben a gyűjteményben található Batsányi János levele Böttigernek. Említése: PUKÁNSZKY Béla, *Herder hazánkban*, Bp., 1918. A levélből rövid idézetet hoz. Nem közzölt. A *Kalliope* adatbázis (<http://kalliope.staatsbibliothek-berlin.de/>) említ ezen a lelőhelyen Batsányitól Böttigernek írt levelet. Kelte: Bécs, 1801. március 17. (Valószínűleg erről a levélről beszél Pukánszky, a dátum azonos.) A *Kalliope* ugyanezen a lelőhelyen említ még egy Karl Ludwig von Woltmann számára írt latin nyelvű szöveget verses melléklettel 1796-ból.

7. Szlovák Nemzeti Könyvtár (Baumberg Gabriella kéziratgyűjteménye a jászóvári premontrei apátság iratai között)

Batsányi János két eddig nem ismert levele található itt, valamint számos Baumberg Gabriellára vonatkozó forrás.²¹⁴

8. Ausztria, Bécs

A 20. század elején itt őrizték Horánszky másolatainak eredeti példányait.

Az Österreichische Nationalbibliothek és a Wiener Stadt- und Landesbibliothek kéziratgyűjteményeiben Baumberg Gabriellától található levelek, mivel azonban nem

211 ZSINDELY Endre, *Batsányi János párizsi levelei...*, i. m., 65.

212 Lásd a 7. jegyzetet.

213 THIENEMANN, i. m.

214 A kéziratok jegyzéke elérhető a következő oldalon: <http://www.snk.sk/?rhks-iv-jasov>.

Batsányi állt az eddig itt végzett kutatások középpontjában, indokolt ezeket a gyűjteményeket is vizsgálni.

Az utóbbi években bukkant fel Batsányi Sauraunak címzett levele. Szövegét Szilágyi Márton közölte. Jelzete: ÖStA FMKA HKA Präsidialakten 420:1798.²¹⁵

Ismert továbbá Batsányi levele Collinnak a bécsi császári és királyi udvari levéltárból,²¹⁶ valamint egy levél Ernst Freiherr von Feuchtersleben hagyatékából.²¹⁷

9. Lappangó források

Batsányi János levelezésének összegyűjtését több körülmény is nehezíti. Részint összefoglalva, részint továbbgondolva az eddig erről tudottakat, az alábbi esetekben sejthető lappangó források.

Batsányi több alkalommal vélhetően maga semmisített meg szövegeket.²¹⁸ Olyan esetekben történt ez, amikor számított a rendőrhatalóságok ellenőrzésére, házkutatásra. Iratokat égethetett el, mielőtt a Martinovics-összeesküvés miatt letartóztatták volna (1794. szeptember 11.). Tudomása volt arról, hogy keresik, így kínálkozott alkalma. Pontos tudásunk azonban nincs minderről. Ugyancsak tervezett volt Párizsba szökése. Számított az ezt követő nyomozásra, ezért részben magával vitt szövegeket (talán ilyen módon maradtak meg a Baumberg Gabriellával 1809 előtt váltott levelek), részben megsemmisíthetett iratokat, s a levelezésből tudjuk, hogy feleségére is bízott bizonyos megsemmisítendő iratokat. A Horánszky másolataiban fennmaradt levelek utalnak arra, hogy Baumberg Gabriella teljesítette a kérést.

Nem számított viszont arra, hogy 1815 augusztusában a Párizsba bevonuló osztrák csapatok elfogják. Ekkor vele lévő iratait (vagy azoknak egy részét is) lefoglalhatták. Ami Párizsban maradt, azt Blanchard rendezte, s küldte meg később Linzbe Batsányinak.²¹⁹ A BJÖM I. a lefoglalásról zavarosan nyilatkozik: előbb azt állítja, hogy Horánszky Lajos az OSZK kéziratárában helyezte el a spielbergi per anyagában talált levelek és iratok másolatait.²²⁰ Később arról ír, hogy az elfogatási parancs²²¹ szerint Batsányit minden iratával együtt kellett előállítani. Idézi azonban a morvországi főparancsnokság 1816. június 27-én a Hofkriegsratnak küldött jelentését, miszerint: „kevés ingóságán kívül semmiféle papír vagy vizsgálati irat nem érkezett vele”.²²² Majd így folytatja: „A spielbergi per folyamán, úgy látszik, ezeket a papírokat – egyetlen engedély kivételével – nem használták fel; a periratok közt nincsenek,

215 SZILÁGYI Márton, *i. m.*, 107–108.

216 BÁNYAI, *i. m.*

217 Ernst Freiherr von Feuchtersleben an János Batsányi 12. 6. 1842. = FEUCHTERSLEBEN, *i. m.*, 178–179.

218 BJÖM I, 243.

219 *Uo.*, 252.

220 *Uo.*, 245.

221 MTAK Kt, M. Ir. Lev. 4^t 141. SZINNYEI Ferenc, *Batsányi János...*, *i. m.*, 115, 204.

222 „[...] ausser seinen wenigen Effekten keine Papiere oder sonstige Untersuchungsakten mitgekommen seien.” BJÖM I, 251. Forrása: „1816, Protokolla. 9. Nr. 4824. – Az Österr. Staatsarchiv Kriegsarchiv 1953. II. 16. kelt 393/1953. sz. szíves közlése szerint.” *Uo.*

tára. A megjelenés előtt álló munka használatosságát tovább növelheti, hogy eredeti nyelven s magyar fordításban is közzéteszi Baumberg Gabriella férjéhez írt, s szinte teljes egészében magyarországi gyűjteményekben őrzött leveleit, amelyek ilyen módon az osztrák kutatás számára is hozzáférhetővé válhatnak.

Kazinczy Ferenc ismeretlen levele gróf Kornis Mihálynak

Kazinczy Ferenc 1816. szeptember 17-én kelt, gróf Kornis Mihálynak címzett levelére a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában találtam.¹ A kézirat mellett előkerült annak borítéka is, továbbá egy gépelt átirat, melynek egy példánya (a hátoldalán található feljegyzés szerint) 1953. október 30-án Jancsó Elemérhez került.

Kazinczy levele Kiss Elek hagyatékában maradt fenn. Kiss Elek (Medesér, 1888. március 28.–Kolozsvár, 1971. december 7.) unitárius püspök, pedagógiai, teológiai író, műfordító; hagyatéka az unitárius gyűjtőlevéltár tulajdonába került, bár nem maradt fenn az örökösök és az egyház közötti megállapodás az átadásról. Arról sem áll rendelkezésünkre adat, hogyan kerülhetett a hagyatéka tételei közé a Kazinczy-levél. Mindössze annyi bizonyos, hogy a püspök gyűjtötte a régi dokumentumokat, kéziratokat. Az 1816-os tétel mellett az unitárius levéltárban egy másik, korábban már ismert, Kazinczy által Kornisnak címzett levél (1820. szeptember 29.) is található, szintén ép borítékkal és átirattal, melynek egy példánya a korábban említettel együtt került Jancsó Elemérhez. Más, Kornistól vagy Kazinczytól származó levél nincs a hagyatékban.

A vizsgált 1816-os dokumentum kék borítékának jobb felső részén *Ujhely* pecsét található. Címzése: *à Monsieur Monsieur le Comte Michel de Kornis*. Kazinczynak a postaútra vonatkozó kiegészítése alapján a levél Széphalomból Debrecen és Somlyó érintésével jutott végcélként Dees (Dej) és Szent-Benedek (Mănăstirea) postaállomásokra. A boríték hátoldalán – bár némiképp elmosódottan – egyértelműen kivehető a Kazinczy család vörös viaszpecsétje. (A csücskös pajzson koronából előtűnő kettős farkú oroszlán jobbjában három felfelé irányuló nyílvevesszőt tart. Pajzstartóként a lábaival balról pajzsot ölelő sárkány látható; feje fölött nyílt rangkoronával.)

Kazinczy kézírata 1816-os erdélyi utazásának emlékeit idézi. Vizsgálatunk tárgya a Kornissal kötött ismeretség első levélváltásának nyoma lehet. Kazinczy a levélírás szándékáról a keletkezés előtt négy nappal tudósít Wesselényi Miklóshoz szóló, 1816. szeptember 13-ára datált levelében.² Megemlíti, hogy szándékai szerint a címzettek kö-

1 Kazinczy Ferenc – Kornis Mihályhoz (Széphalom, 1816. szept. 17.), Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára (MUEKvGyLt), Kiss Elek-hagyaték. Ez úton is szeretnék köszönetet mondani Molnár B. Lehel levéltárvezetőnek, hogy figyelmembe ajánlotta ezt a Kazinczy-levelet.

2 KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, közzéteszi VÁCZY János, Bp., MTA, 1890–1911 (a továbbiakban: KazLev.), XIV, 3259. sz. (276). Kazinczy – B. Wesselényi Miklósnak (Széphalom, 1816. szept. 13.): „A mi igen kedves Buczynknak és az általam szívesen szeretett Kornisnak e napokban írni fogok. Mondd ezt nekik, ha talán hozzájok írni fogsz.”

zött szerepel Buczy Emil is. Eszerint lehetséges, hogy a Buczynak küldött, zsidói emlékeket említő, keletkezési hely és dátum nélkül közölt levelét is ezekben a napokban, szeptember második felében írhatta.³

Az ifjú Kornist nevelője, Buczy Emil mutatta be, aki Kazinczyt már korábról ismerte. Tervezett találkozásukat egy levélváltásban⁴ előzetesen egyeztették. A megbeszéltek szerint a nevelő és a tanítvány Zsibón látogatta meg a Wesselényi Miklós-nál vendégeskedő Kazinczyt.⁵ Megismerkedésük konkrét időpontját augusztus 31-re datálhatjuk.⁶ Amikor Kazinczy Zsibóról Hadadra utazott, Buczy és Kornis is vele tartott.⁷

Kornis Mihály igen mély benyomást gyakorolt Kazinczyra. Az együtt töltött zsidói időre kellemesen emlékezik,⁸ s több alkalommal szól róla elismerően a barátaival váltott levelekben. Megismerkedésüket követően ezekkel a szavakkal jellemzi az ifjú grófot Kis Jánosnak címzett levelében: „Gróf Kornis Mihály 20 esztendő s ifjú, a’ legszerényebb a’ kit képzelhetsz, ’s feje tiszta minden bolondságtól, ’s lángol tanulni. Buczy ennek két testvérét tanítja, maga pedig többet tanul Buczytól, mint ezek.”⁹ Dicsérő véleménye évekkel később sem változik: „Illően tudom én tisztelni a’ Kornis’ szeretetre méltó lelkét, melly e’ gondok által is festi magát, ’s óhajtom hogy őtet a’ Szerencse a’ Nemzet’ javára nevelje. Érett, csendes lelkétől sokat várok.”¹⁰ Berzsényi Dánielhez szóló leveléhez mellékeli a Kornishoz írt episztoláját, s ezekkel a szavakkal méltatja a grófot: „Az én ifjú barátom egy igen érett lelkű derék ifjú.”¹¹ Kornis korát, szerénységét számos alkalommal kiemeli. Személyétől sokat vár, őseihez méltó tettekre sarkallja.¹² Apjának halálát követően a fiatal grófhöz

3 Kazinczy – Buczy Emilnek [k. és h. n.] = KazLev. XIV, 3295. sz. (363); eredetije: MTAK, M. Irod. Lev. 4^r 54.

4 Kazinczy – Buczy Emilnek (Tihó, 1816. aug. 27., kedden) = KazLev. XIV, 3255. sz. (269): „Hallom, látni akarsz, ’s annak örvendek. Jöjj, kiterjesztett karokkal várlak.”

5 KAZINCZY Ferenc *Eredeti munkái, 2, Utazások*, kiad. BAJZA [József], SCHEDEL [TOLDY Ferenc], Buda, 1839, 355.

6 „Cserei, mihielytt megérkeztem, embert küldé e’ hírrel Szent-Benedekre, Dees mellé, mert megígérte volt Buczynak, hogy ezt vele tudatni fogja; embert küldé hozzá ugyan e’ hírrel Wesselényi is, ’s már itt a’ válasz, hogy holnap délre ő és Gróf Kornis Mihály, Ignátnak idősb fija, megjelennek.” KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, s. a. r. SZABÓ Ágnes, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013, 186. (XXXVI. levél, Zsibó, aug. 30.)

7 Kazinczy – Kis Jánosnak (Széphalom, 1816. szept. 13.) = KazLev. XIV, 3264. sz. (284.)

8 „Barátom, a gyertyánkabinet a kis kertben, s az a szép ülő a csörgő kútnál, néked, Buczynak, Kornisnak, Farkasnak és nekem örökre szent. Én ugyan oda igen sokszor fogok visszakivánczolni.” Kazinczy – B. Wesselényi Miklósnak (Széphalom, 1816. szept. 13.) = KazLev. XIV, 3259. sz. (275.)

9 Kazinczy – Kis Jánosnak (Széphalom, 1816. szept. 13.) = KazLev. XIV, 3264. sz. (284.)

10 Kazinczy – Cserei Miklósnak (Széphalom, 1821. jan. 16.) = KazLev. XVII, 3935. sz. (354.)

11 Kazinczy – Berzsényi Dánielnek (Széphalom, 1821. jan. 23.) = KazLev. XVII, 3945. sz. (380.)

12 „Neked ezen felül több okaid is vannak arra, hogy jó maradj. Jusson eszedbe, kiktől vetted születésedet, kiknek gondjaik által neveltettél, jusson eszedbe, hogy neked Teleki József, kit e’ leveled olly érzékeny fájdalommal tisztel, rokonod. Te vetél e ezekre homályt, holott rajtad áll, hogy az ő fényekkel is, a’ magadéval is ragyogj? Te, Wesselényi, Gyulai egygyor diszei leszte Erdélynek. Ne fosszátok-meg a’ hazát attól a’ mit tőletek vár.” Kazinczy – Kornis Mihálynak (Széphalom, 1817. jún. 10.), PIM V. 276; autográf kézirat. (A hivatkozás forrását Orbán László adta meg.) Kornis Mihály ősei a

szóló, alexandrinusokban írt episztolában Kazinczy az egymás után sorjázó tanácsok mellett neve fényének növelésére biztatja Kornist. Ekkor, 1821-ben a gróf még huszonöt esztendő, és a Bécsben működő erdélyi udvari kancellária fogalmazója. Pályája két évvel később kezd gyorsan felívelni, mikor kormányászéki titkár, emellett Kővár vidékének és Kolozs vármegyének főispáni helytartója lesz. 1830-tól a Magyar Tudós Társaság igazgató tanácsának tagja, majd 1831-től a királyi kincstartóság tanácsosa lesz.¹³

Az 1816-os levelében Kazinczy örvend szerencséjének, hogy láthatta Kornis szüleit. Nem ez volt azonban első alkalmuk a találkozásra. Hónapokkal korábban, május 14-én Kornis Ignácékhöz volt hivatalos ebédre, mely meghívást 1816. május 20-án kelt, Döbrenteinek írt levelében említi.¹⁴ Kérdésként merülhet fel, hogy vajon az ifjú gróffal való zsbói összejövetel volt-e első találkozásuk alkalma, ugyanis a Döbrenteinek írott levelében erre már nem tér ki.

Kazinczy az 1816-os és a később keletkezett leveleiben is büszkén említi, hogy bár Magyarországon nem, ám Erdélyben talált olyan dámát, aki Török Lajoshoz írt episztoláját kellő módon értékelte, illetve a mű ismerete alapján vágyott a szerzővel való találkozásra.¹⁵ A szóba hozott dáma az ifjú Kornis anyja, Gróf Kornis Ignácné Teleki Anna, akinek személyéről Kazinczy számos alkalommal szól csodálattal, elismeréssel, s büszkén hangoztatja a vele kötött ismeretségét. Kiemeli a grófné neves őseihez mérten méltó életét, valamint dicséri nagy műveltségét.

Kazinczy és Kornis kapcsolatának vizsgálatakor azért fontos az 1816-os irat, mivel eddig is igen kevés dokumentum szolgált támpontul. Az ez idáig feltárt Kazinczy-levelek között csupán háromnak ismert a kézírata.¹⁶ Ezek is több lappangó, elveszett dokumentumra utalnak. A fellelhetőkből arra következtethetünk, hogy viszonyuk baráti volt, ám személyes találkozásokra gyakrabban került sor, mint levélváltásra. Kazinczy több alkalommal csupán közvetve küldi jókívánságait a grófnak, mely üzenet átadását leveleinek címzettjeire bízta. Idővel a közvetett kapcsolattartás nyomai is eltűnnek.

Kazinczy által nagyra tartott Teleki Anna, Teleki Károly, valamint Kornis Zsigmond, Erdély egykori kormányzója.

13 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, VI, Bp., Hornyánszky, 1899 (<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>). Szinnyei tévesen jegyzi meg, hogy Kazinczy és Kornis ismeretsége 1821. jan. 23-tól lenne datálható.

14 Döbrentei Gábor – Kazinczynak (Kolozsvár, 1816. máj. 20.) = *KazLev.* XIV, 3218. sz. (208.)

15 „Gróf Kornis Ignácné látni kívánta a’ Gróf Török Lajoshoz írt Epistola íróját; ezt azért írom, hogy lásd hogy az Erdélyi Magyar Asszony jobb e’ részben mint a’ Magyar Országí”. Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek (Andrásfalván, Küküllő Vármegyében, 1806. júl. 16.) = *KazLev.* XIV, 3237. sz. (245.)

16 Vizsgált levelünk mellett a további két levél pontos adatai: Kazinczy – Kornis Mihálynak (Széphalom, 1817. június 10.), PIM V. 276, autográf kézirat; Kazinczy – Kornis Mihálynak (Széphalom, 1820. szept. 29.), MUEKvGyLt, Kiss Elek-hagyaték.

Gróf Kornis Mihálynak Kazinczy Ferencz
baráti tiszteletét.

Kedves barátom! Ma egy hete hogy házamhoz szerencsésen érkeztem. Általésvén nagy részben legszorgosabb dolgaimon, 's a' megpihenés' órájiban azon óráimról emlékezvén, a' mellyeket nekem Erdély ada, áldom sorsomat, hogy Neked is eljutottam ismeretségedbe, 's higyj állításomnak, a' te barátságodat, 's azt a' szerencsét hogy Szüléidet láthattam, ezen gyönyörűségekkel rakott útazásom' első nyereségei közzé számlálom. Érzem én, édes barátom, neked egész becsedet, 's tudom mit ér az a' hús esztendő's ifju, a' kiben ennyi készültek, ennyi előbbre vágyás mellett, annyi szerénységet 's a' léleknek annyi meg nem romlottságát találtam. Távol lakó barátimnak feldicsekedtem ismeretséged' szerencsésével, 's elbeszéllem nekik, hogy Erdélyben találtam olly Dámát,¹⁷ a' ki Ipmához írt Epistolámat *érti* – mert Magyar-országom még ollyat nem találtam. Külömben is én Erdélynek nagy magasztalója levék, 's már el kezdém írni Útazásomat. Bár földijeim közzül sokan volnának, a' kik ezt a' részét nemzetemnek látni óhajtának. Elmondom nekik melly rettenetes útú föld az, de azt is elmondom, hogy az út alkalmatlanságai ott gazdagon meg vagynak fizetve. – Téged, édes barátom, arra kérlek, hogy Ő Nagyságát, azt a' te tisztelt Anyádat, a' kit a' Zsibói gyertyánkabinetben olly meleg szívvvel emlegettél, 's a' Méltós. Grófot nevemben alázatosan tiszteld, hogy engemet ajánlj kegyes emlékezetekbe, hogy engemet szeretni meg ne szűnj, leginkább pedig arra, hogy ne feledd soha, kinek fija s' kinek unokája vagy. Bízzál magadhoz, és higyd azt, hogy senki sincs közöttünk, a' ki egy vagy más úton magát a' jók előtt meg szerettetni ne tudja. Ezt pedig mindnyájunknak óhajtani kellene – mert arra, hogy *ragyogjunk*, arra nincs semmi szükség, 's a' kit az az óhajtás sarkantyúz bizonyos lehet, hogy magát nevettségessé teszi.

örök tisztelőd:
Kazinczy.

17 Kornis Mihály anyja, Gróf Kornis Ignácné Teleki Anna.

LABÁDI GERGELY

Gedő József kézirataiból*

Gedő József (1778–1855) neve ritkán bukkan föl a 19. századi magyar kultúra különböző nagyelbeszéléseiben, ám kortársai és a közvetlen utókor számára korántsem ismeretlen alak. Haláláról 1855. szeptember 16-án beszámolt a Vasárnapi Ujság is: „Kolosvártt a kholerának ismét egy jeles férfit esett áldozatul, Homoródszentmártoni *Gedő József*, kinek háza tisztelői számára valódi kaszinó, hol minden magyar lapok és könyvek feltalálhatók voltak. A 77 éves öreg utolsó éveiben könyvtára lajstromozásával foglalkozott, mellyből 6 ezer darabot már rendbe is szedett, az egészet pedig az unitár kollégiumnak hagyá.”¹ Az újság halálhírének élén álló, szükséztudásában is meglepően sok adatot tartalmazó tudósítás már jelzi azt az irányt, amelyet az elkövetkező évtizedek különböző publikációi követnek, s amelyben Gedő elsősorban és szinte kizárólagosan a magyar kultúra támogatójaként, irodalompartolóként jelenik meg. Ennek az elképzelésnek mintaszere – és a későbbiekre nézve is meghatározó – megvalósítója a Buzogány Áron által írt 1871-es életrajz, amelynek felütése ezt a szempontot helyezi előtérbe:

Gedő József egyike volt a jobbik azon kis csoportjának, kik a múlt század végén kezdve, meleg lélekkel és ápoló szeretettel fogadtak minden eszmét, minden törekvést, mely nemzeti életünk megújulását, s különösen nyelvünk, irodalmunk s ezzel szellemi művelődésünk gyorsabb fejlesztését célozták. Ez a tér az, melyen Gedő különösen kiválik, még pedig nem csak tetemes áldozatai által, melyekkel lehetőleg minden magyar irodalmi vállalatot elősegíteni, minden művet megszerezni sietett, s idő-folytán egy nagybecsű könyvtárt gyűjtött; hanem kiválik főképpen azért, mert ő [...] nem csak maecenas, hanem igaz ügybarát volt.²

Tíz évvel ezelőtt megjelent, *Gedő József és az irodalom: Kiegészítések az életrajzhoz* című tanulmányomban magam is a szakirodalomnak ebből a narratívájából indultam ki.³ Kétségtelen, hogy Gedő impozáns és összetételében is kiemelkedő jelentőségű könyvtárat hagyott maga után,⁴ s valóban nagyon sokat áldozott a különböző munkák meg-

* A közlemény az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében jött létre.

1 Vasárnapi Ujság, 2(1855)/37, 296.

2 BUZOGÁNY Áron, *Homoród-Szent-Mártoni Gedő József életrajza*, KerMagv, 6(1871)/2, 81–82.

3 LABÁDI Gergely, *Gedő József és az irodalom*, KerMagv, 108(2002)/2–3, 227–237.

4 LAKÓ Elemér, *A Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtára kölcsönzőinek magyar irodalmi és politikai olvasmányai 1813–1848 között*, ErdMúz, 56(2004)/1–2, 51–74.

szerzésére. Kozma Gergelyt például már 1803-ban felmatalmazza, hogy minden hozzá érkező előfizetési felhívásra előbb évi negyven, majd száz forint erejéig őt is felírja: „Én neked eddig 100 forintig adtam commissiot, de mi ez egy olyan tüzes barátjától a m. literaturának, mint én, ha éhezném is mellette!”⁵ Ez a narratíva azonban nem épít be olyan, egyébként részben már akkor is ismert adatokat, amelyek Gedő tevékenységének más értelmezését tennék lehetővé. Buzogány Áron kijelentése ugyanis, mely szerint Gedő „nem volt író, nem volt fellépett tudós”, nem teljesen pontos,⁶ ahogyan félrevezető azt állítani róla, hogy mint „a saját életével elégedetlen értelmiségi apa” valóban meglegegedett volna az „olvasással és könyvek gyűjtésével”.⁷

A figyelmen kívül hagyott források Gedő irodalmi (szépírói és tudományos) tevékenységét adatolják. Fiának ezt írja például diákéveiről: „A theologia nem fért a nyakamba, szerettem abból ’s Professorából csúfot úzni – mire találmányos elmém nem kevésbé segített, ’s barátaim tapsai megerősítettek – ellenben republicai, vagyis jobban Jakobinusi ideákat beszédjeim[,] daljaim által kiméltlenül terjesztgetni legszentebb hivattatásomnak tartottam...”⁸ Az irodalommal való foglalkozás azonban korántsem maradt abba a diákévekkel. A Gedő nevelője, később jó barátja, Kozma Gergely életrajzát író Kozma Ferenc például egyértelműen azt állítja, hogy a Landerer-féle, 1805–1813 között megjelent *Téli és nyári könyvtár* köteteit Kozma Gergely, Abrudbányai Szabó Sámuel és Gedő József közösen készítették.⁹ A cikkben olvasható kijelentés alapjául szolgáló levelek ugyan ma tudomásom szerint lappanganak, de Kozma és Szabó esetében a bizonyítékok meggyőzők, így talán Gedő esetében is valószínűsíthető az állítás hitelessége, még ha rendelkezünk ennek ellentmondó adatokkal is. Szintén a Kozma Ferenc által közölt levelekből tudható, hogy ők hárman Magyar Aurora címmel lapot terveztek indítani, és a századforduló éveiben Gedő „a magyar literatura történeteinek pragmatica előadásá”-n dolgozott. Még az Erdélyi Muzéum megindulásakor is úgy ír róla Kozma Gergely Döbrentei Gábornak, mint aki a már elkészült és még készülő dolgozataival támogatni tudná a lapot.¹⁰ Az 1810-es évek közepétől viszont valóban egyre kevesebb olyan adattal bírunk, amelyek Gedő „alkotó” tevékenységére utalnak, és emellett egyre hangsúlyosabban jelennek meg az „alkotók” támogatására vonatkozó adatok: a tudósok rendelkezésére bocsátja könyvtárát, kéziratot adományoz tudományos intézményeknek, és továbbra is jelentős összeget fordít előfizetésekre.

A szakirodalom Gedőről alkotott egyoldalú narratívája nem vet számot azzal a 19. század folyamán jelentős mértékben változó közeggel, amely az irodalom fogalmának és művelésének kereteit adja. Úgy gondolom ugyanis, hogy Gedő előző bekezdésben olvasható tevékenységeinek értelmezéséhez figyelembe kell venni a „dilettánsok” megítélésében a 19. század folyamán bekövetkezett változásokat: míg a század elején teljesen

5 KOZMA Ferenc, *Kozma Gergely: Életrajz irodalmi, történeti adalékokkal*, KerMagv, 11(1876)/1, 43.

6 BUZOGÁNY, *i. m.*, 82.

7 BENKŐ Samu, *Sorsformáló értelem*, Bukarest, Kriterion, 1971, 238.

8 GEDŐ József levelei Gedő Lászlóhoz (1835. dec. 1.), kézirat, Academia Română Filiala Cluj-Napoca, MsU 938/A (a továbbiakban: GEDŐ).

9 KOZMA, *i. m.*, 25–27.

10 LABÁDI, *i. m.*, 230.

szolva azonban Fejér György tagságát hiányolva már hozzát teszi: „furtsa dolgok feszítik mellyemet ugyé?”. Mindemellett Gedő elképzelése Döbrentei és az Akadémia jelentőségét kiteljesítő apostolokról és misszionáriusokról, akik mint a „kis erek” táplálják a „nagy folyót”, jelzi, hogy saját tevékenységét és megszólalását milyen retorikával látja igazolhatónak. Ez alapján jól látszik az is, hogy a műkedvelő státuszt meglehetősen jelentőséggel ruházta fel, igyekszik megteremteni mozgásterét. Érvélese különösen a levélben példaként felhozott soproni diáktársaság esetében látványos, hiszen a társaság egyébként az Akadémia kanonizált előtörténetének is része.¹³

Gedő nem sokkal később, 1833-ban állította össze jelen szöveggel utolsó tételét, a fia számára készített jegyzeteket. Ezek elsődleges kontextusa a korábban már idézett, fiával folytatott levelezés. A levelezés mai formájában ugyan egyoldalú, azaz a jelenleg ismert rész nagyobbára csak az apa által küldött leveleket tartalmazza, ám ez az anyag is meglehetősen gazdag. A bő évtizednyi, főleg az 1830-as évekből származó levelek a fia előmenetele mellett nagyon sok megjegyzést, észrevételt tartalmaznak a kortárs magyar irodalomról, illetve arról, az apa szerint fiának miként kellene viszonyulnia az irodalomhoz. Talán a most közölt *Holmi*hoz kapcsolódik egy 1833. május 15-i levél is, amelyben Gedő azt állítja, hogy különféle könyvekből mintegy négyszázötven lapnyi bekötött jegyzettel rendelkezik.

A fiának írt kivonatok közül tudomásom szerint azonban csak ez az egy tizenhat lapos füzetke maradt fenn, így az ebből levonható következtetések helyiértéke csak a levelek sajtó alá rendezése után lesz látható, de önmagában is ki lehet jelölni néhány fontosabb szempontot. Az egyik ilyen szempont nyilvánvalóan a fiával való kapcsolat tematizálása a Napóleon fiához írt verse több változatának közlésével. Bár Gedő csak poétikai reflexiót fűz a vershez – még ha a hivatkozott Kisfaludy-idézet éppen a költészet poétikátlanságát hirdeti is –, a részlet érzelmi intenzitása meghaladja a fiának küldött levelekből kibontakozó viszonyét. Az apa–fiú–viszonyra nézve ugyanakkor sokat sejtető, hogy Gedő miként értelmezi Napóleon fiatalkori bizonyítványát. Az egykorú magyar fordítás szerint Napóleon „jó formán gyenge a’ szép-tudományi ágban és a’ diák nyelvben”, Gedő viszont a „les exercices d’agrement” (a német fordításban „Uebungen zum Vergnügen”) kifejezésen nem csupán a széptudományokat, hanem mint a német fordításhoz fűzött megjegyzése jelzi, általában véve mindenféle – pénzt és lelket emésztő – szórakozást ért: „[Napóleon] a tántz ’s más multságokban, meg jelenni kéntellenítettven, ottis csupán lelke kifejlődésivel bibelődött, és se tántzba, se kivált kártyázásba, mely oly nagy bálvánnya a maga javát nem értő ifjúságnak[,] nem elegendett”. Ilyen explicit tiltások a fiának írt levelekben is gyakran előfordulnak, egy helyen például még a könyvekkel kapcsolatban is óvja őt: „Kisfaludy Sándorral nem árt késni – az ő eddig ki jött darabjai annyi kiadásban *Szerelmek* – s az effélek olvasásától bárha nem meg pírítolis – még most ovni kell magadat – ne hogy tudományos pályádon botorkálni kéntelenítess – olyan indulatok ébredvén fel üdö előtt kebledben – melyeket zabolán kell tartani, záros rejtekben...”¹⁴ A Napóleon-idézetek mindemellett

13 A’ Magyar Tudós Társaság’ Évkönyvei, I, 1831–1832, Pest, 1833, 32.

14 GEDŐ, i. m., 1833. márc. 12.

Gedő embereszményéről is sokat elárulnak, hiszen a szöveg háttérében nyilvánvalóan működik a Napóleon-legenda. Gedő a „nagy ember”, a zseni követendő mintapéldájaként állítja őt fia elé. Egyik levelében nem sokkal később ugyanennek az eszménynek nevében idézi Döbrentei versét: „Csak az nagy, kit *Őn erő* vezet. 'S tette kél ki, másra nem szorul”.¹⁵

A szövegek közlés során betűhűségre törekedtem, a rövidítéseket, beszúrásokat és kihúzásokat ugyanakkor a főszövegbe ágyazottan jelzem, és ha lehet, javítom. Az olvashatatlan kifejezéseket és a sérülés miatti hiányokat a főszövegben szögletes zárójelben három ponttal jelölöm, a rövidítések, javítások feloldását szögletes zárójel jelzi, az áthúzott szövegrészeket csúcsos, a betoldásokat kapcsos zárójelben adom meg. A magyarázó jegyzetek a lap alján találhatóak. A magyarázat során igyekeztem feltárni Gedő utalásait, amennyiben a kijelentés értelmezéséhez szükségesnek tűnt, valamint ha nem közismert adatról van szó. A Döbrentei-levelek átírása néhány évvel ezelőtt Hász-Fehér Katalin Döbrentei-projektjének keretén belül készült.¹⁶

A közölt levelek forrása: MTAK Kézirattára, M. Irod. Lev. 4^r 55. Régi jelzet: 201. sz. Levelek Döbrentei Gáborhoz. „Belföldiek”. A *Holmi* forrása: Academia Română Filiala Cluj-Napoca, MsU 938/C.

1. Gedő József Döbrentei Gábornak (Alsószentmihályfalva, 1815. február 27.)

Drága kedves Ur!

Pesti Könyváros Eggenberger Urnak a Hazai Tudósítások idei 12-dik Darabja mellett közölt Jelentésében,¹⁷ a többi között, szorol szora e van: „Pränumeration wird angenommen auf *Kazinczy* Ferencz Munkáji, Szép Literatura, 8-vo 9. Bände. – Prachtausgabe &c. – Man pränumerirt itzt auf dem 1. 2. 3. 4. 5. 9. Band, mit 12 ft und erhält gegenwärtig 1. 2. 9. Band. – an Josephi Pesther Markt erscheinet der 3. Band, – Juny Markt erscheint der 4. 5. Band, – wo man die letzten 6 ft. auf den 6, 7. 8. Band erlegt, und selbe im August Markt bestimmt abhollen kann. Diese Eintheilung geltet ebenfalls für jene T. T. Her[re]n Praenumeratenten, welche an auswärtigen Oertern sich p[rä]numerirten.” Ennek a tudósításnak tellyesitéseül ide zárva bátorkodom a T. Urnak 6 Rf[orinto]kat küldeni, melly a tavally küldött 6 Rf[orinto]khoz adatván, részemről az Eggenberger által kívánt 12 Rf Előfizetés 6 kötetre egészben meg megyen. Az 1-ső és 9-dik Kötetet az Ur szivességéből T. Brassai Uram¹⁸ által, a kinek a vectura Taxáját 45 k[rajcá]rban be fizet-

15 *Uo.*, 1834. febr. 8.

16 <http://www.staff.u-szeged.hu/~feher/honlap2/honlapdobr.htm>.

17 „Kazinczy Ferenc Munkájira (Szép Literatura, 8-rét, 9 kötet, díszkiadás stb.) elő lehet fizetni. Jelenleg 12 forintért az 1., 2., 3., 4., 5., 9. kötetre lehet előfizetni, és egyidejűleg az 1., 2. és 9. kötet átvehető, a József napi pesti vásárra jelenik meg a 3. kötet, a júniusi vásárra a 4. és 5., amikor is az utolsó hat forintot be kell fizetni a 6., 7., 8. kötetekre, értük az augusztusi vásár alkalmával lehet jönni. Ez az ütemezés érvényes azon tisztelt előfizető urakra is, akik vidéken fizettek elő.” A Hazai 's Külföldi Tudósítások általam látott példányai mellől hiányzott a *Jelentés*.

18 Valószínűleg Brassai Welmer Sámuel, a polihisztor Brassai Sámuel apja, aki 1811 és 1826 között Toroc-

tem, még a mult Esztfendő utolján kezemhez vettem, sőt Prof Molnos Ur¹⁹ az 1-ső kötet Cuprumait is, mellyek el maradtak volt, meg küldötte. E szerént még a 2-dik Kötet van hátra a Kazinczy Ur közre költ Darabjaiból, a mint az Eggenberger hirasásból láthatni, melly ha az Urhoz le érkezik, instállom [...] köttesse be vékony kötésbe, vágatlan maradván a széle, mert későbben, ha az egész munka kijövend, szép csinos kötésbe akarom köttetni, a kötésnek, és a vecturának árrát minden fogyatkozás nélkül meg fordítom. Prof. Molnos kezemhez fogja küldeni, az által adando Darabokat.

Mondolat czim alatt ki jött lármas Könyv, 's Kazinczy Urnak az ellen irt *Barátságos Kurrense*,²⁰ nintsené meg az Urnak? én eddig elé hijjában vadásztam a Könyvárusoknál, nem kaphattam meg, ha az Urnál meg volnának, esdekelve kérem közléseket, hiba nélkül vissza küldeném!

Az Eggenberger Jelentésében olvastam, hogy a Super. *Kis Ján[os] Ur versei* 3 Darabban ki jöttek, az árra nyomtato pappiroson 5 Rf.²¹ – ha alkalmatlan nem volnék, bátorzkodnám a T. Urat arra kérni, hogy ezen becses Munkát hozassa meg számomra Tr[at]tjern Urto – arra nézve az 5 Rf[orin]tot ide zárva küldöm. A v[ectu]ra árrátis (megtudván mennyi kell?) utánna potolom.

A Révai *Elaboratior Grammaticáját* lehetne-é <még> kapni, 's [...] 's mi az árra? az Antiquitates Literaturae H.-ja meg van nállamis, meg a Verseghy Ur Grammaticája, 's Tiszta Magyarsága!²² már a Verseghy ellen ki adott heves Irásokatis, mellyeket {V} a Révai ál nevü Tanítványai Vig László, Kardos Adorján, 's Mi[klósf]i János ádtanak ki, meg szerzeném, ha tudnám, s hol lehetne meg venni, mert az Erdélyi Könyvárusok inkább Románokat áruln[ak]²³ vagy olyan darabokat, mellyek kaposabbak, a filológiát tárgyazo M[un]kákánál, én pedig a Révai és Verseghy között follyt Grammaticai [...] hartzot minden környülállásai szerént meg akarnám tudni. – Millyen nagy kár vala Révainak meg halni! de bár számos Munkájinak, mellyeket talám valahol a por fedez, találkoznék eg[ly] értelmes és buzgo Kiadoja! Verseghy Uris egészszen elhalgatott, rególta nem láttam ujj Munkájit! Verseghy Ur a Kassai Muzeumba fontos darabokat adott bé, az Er-

kószentgyörgyön volt lelkész, majd Gedő pártfogása révén Szentmihályfalván lett unitárius lelkész. SIMÉNFALVI György, *Torockzó-szentgyörgyi unitárius papok: 1583–1898*, KerMagv, 29(1894)/1, 34.

19 Molnos Dávid (1778–1836) a kolozsvári unitárius kollégium professzora rendszeres résztvevője Döbrentei kolozsvári „literariai gyűlései”-nek (DÖBRENTEI Gábor, *Előbeszéd*, Erdélyi Muzéum, 1818/10). Gedő Molnosnál fizetett elő az Erdélyi Muzéumra (DÖBRENTEI Gábor, *Tudósító Levelek*, Erdélyi Muzéum, 1814/1, 171).

20 Gedő valószínűleg a *Nemzeti Gazda* egyik jegyzetén alapulva gondolja azt, hogy Kazinczy írt egy *Barátságos Kurrens* c. művet. Lásd KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, kiad. VÁCZY János, Bp., MTA, 1890–1911 (a továbbiakban: KazLev.), XII, 590.

21 Gedő könyvtárában megvolt a kiadvány (MIKÓ Lőrinc, *H. Sz. Mártoni Méltóságos Gedő József úr által az unitáriusok közönségének a' kolozsvári főiskola számára ajándékozott könyvek lajstroma*, Academia Română Filiala Cluj-Napoca, MsU 1691. [kézirat]). A Hazai 's Külföldi Tudósítások 1815. ápr. 1-jei toldalékában Kis János verseit „tsinos borítékban” 5 forint 45 krajcárért hirdették.

22 Gedő könyvlistáin az *Elaboratior grammatica Hungaricát* (1806) és az *Antiquitates literaturae hungaricae*-t (1803) megtaláltam, Verseghy műveit nem. GEDŐ József, *Könyveinek lajstroma sajátkezű írása*, 1854. január 16., Academia Română Filiala Cluj-Napoca, MsU 1177. (kézirat); MIKÓ, *i. m.*

23 Kolozsváron az 1810-es években nem volt könyvesbolt, de kilenc könyvkötő működött, akik könyvek eladásával is foglalkoztak. VITA Zsigmond, *Erdélyi könyvkereskedők és katalógusaik a felvilágosodás korában és a reformkorban*, Könyv és Könyvtár, ú. f. 5(1966), 55–73.

délyi Muzeumot még nem bővíté se[m]mivel, azonban örvendeni lehet, hogy Kázinczy, Vitkovics, Szemere, K[is] János nem maradtak el, tám Berzsényi, Virág, Kisfaludy sem marad[nak] el, szükségis a legjobb Fejeknek öszesülni, ezen beces Munkának virágba hozására – ellenben, fájdalom! azis igaz, hogy a Kázinczy, Berzsé[ny]i, Virág jo izlésü, görög és Romai stylusu Verseinél sokak, sőt igen sok[ak] előtt becesbbek a Leoninusok;²⁴ 's azok, kiknek a *rimmel*, 's *szoval* valo játékras nagy Witzek vagyon. – Hanem: Claudite jam rivulos – !

Az Urnak bátorzkodtam kedveskedni egy kis tsekély arany stoffával, a Verespataki hegy{ek}ből valo, a hol magamis bányászodom, nem volt kezemnél szebb, mert ugy bizonyosan {szebb, sőt} a leg becesebb darabbal szerettem volna tiszteletemnek jelét mutatni azon Ferjfiu iránt, kinek hazafiu i érzeménnyei, szorgalmi, talentomai, 's a Muze[um] ki adása által szerzett érdeme <iránt> a legelevenebb tűzbe hozták szívemet! – A küldött kis darab nem az én Bányámbol került ki 's nintsen benne raritát, hanem {ha az hogy} egy olyan Bányának productuma a mellyhez hasonló gazdag Verespatakban értünkre nem volt, tsak ezen hónap két első hetébenis 26 font szabad arany (freyes go[ld] aurum liberum)²⁵ jött ki belőlle! Erdélyi Peru! et hac inter parenthaesim! 's mégis Erdély, {tsak} Kolóniája – -nak!

A Muzeum 2dik Füzete még nem jöve ki: oh miért nem lehet minden honapra egy egy Füzetet kapnunk! Lehet-é reményünk, hogy a munka sebesebben fog folylni, 's mik a késedelemnek nevezetesebb <akadályai> okai?²⁶ Erre nézveis az iffj. Pataky Mosesnak kár vala meghalni, a kinek el enyészttét a Hazai Tudositások érdekl[ő] 12k darabjából (melly{ben a jelentés} a mint vélem, az Ur érzékeny tollából foly) megilletöde olvastam!²⁷

Kérem az Urat, hogy mikor olyan Literatori Ujságok, Publicatiok {Könyvlaistromok} s. a. t. jönnek kezéhez, 's azok közelhetök, méltotassék vissza küldésnek fel tétele alatt, nekemis ki küldeni, ki nem tudom fejezni, melly nagyon gyönyörködöm az affélékben! Sz: Gericzei Pap Kozma Gergelly Barátom most közzelebbről küldé meg, a Kovatsits Urnak szép Projectumát²⁸ – az effélék nagyon intereszszálnak! Ez a Kozma, különös buzgoságu Apostola a Muzeumnak, valamint más literatori iparkodásoknakis,²⁹ 's ha minden kör-

24 Az Erdélyi Muzéum második kötetében Kazinczy, a harmadikban Döbrentei érvel a leoninusok ellen.

25 Döbrentei Gábor a küldött arannyal kapcsolatban számol be Kazinczynak Gedőről: „Neked Erdélyben Aranyos Széken egy hív tisztelőd vagyon. Neve Gedő József. A' mult héten vettem levelét, mellyel nekem a' Muzéum kiadásáért egy kis Verespataki arany stufát küldött. Az illy ajándéknak, bár melly kicsiny is, tudod, nagy becse van. A' honnan azt ásták, egyszerre 26 fontot találtak, 's pedig tiszta aranyat. Csakhogy ez az ásás nem az ő számára volt.” KazLev. XII, 448.

26 Döbrentei eredeti terve nem egy havi, hanem egy negyedévi folyóirat kiadása volt, de az első füzetben olvasható jegyzet már jelzi, hogy nem részletezett okok miatt kénytelen rendszertelenül megjelentetni a lapot, a második számot pedig novemberre ígéri. DÖBRENTEI Gábor, *Tudósító Levelek*, Erdélyi Muzéum, 1814/1, 167–168. A Hazai 's Külföldi Tudositások 1815. febr. 22-i számának toldalékában Döbrentei 1815. február 4-i keltezésű *Híradása* jelenti be a második füzet megjelenését.

27 Hazai 's Külföldi Tudositások, 1815/12 (febr. 11.), 89–90.

28 Gedő valószínűleg Kovachich Márton György *Planum egy tökéletes magyar bibliográfia és szókönyv iránt* (Pest, 1814) című művére utal.

29 Kozma Gergely egyik levele tanúsága szerint az Erdélyi Muzéumnak negyven előfizetöt szerzett, ill. további százhusz embernek személyesen írt a folyóirat ügyében (KOZMA, *i. m.*, 36).

nyékben egy olyan találkoznak mint a Fejervármegyei Fő Jegyző} Kis József Ur³⁰ 's Kozma Gergely, valóban Literaturánk sebesebb léptekkel haladna elő! Ezek olyanok, mint Sz: Pál az Evangyeliom mezején.

Kázinczy Ferencz Ur, a mint a Bároczy Biografiajában olvashatni, nyelvünknek a hosszu szavaink<nak> rövidítése által könnyüséget akarván adni, ujjabb munkájában {p. o.} az *édesség*ből *éd*-et tsinál &c.³¹ az efféléket a közönséges szokás Barátjai nem szeretik 's előttek a Kazinczy Ur remekjei megvetésbe jöttek, az igaz, hogy még azokis, a kik az afféle ujjításokat filosofusi szemmel nézik, a Kazinczy ujj munkájiban sok helyen meg akadnak, én részemről már ugy neki szoktam, hogy az *éd* &c {előttem} nem <jön> hangzik roszzsul, 's attol tartok, hogy Kazinczynak külömben is heves Tisztelője lévén, majdan *édesség*, kellemetesség, szemérmesség, s. a. t. fog roszzsul hangzani {füleimben} – annyi igaz, hogy a felette hosszsura nyujtott, felröfö[s] szavainkat, akarmint morogjanakis a majesticus hangu Predikátorok, Halotti Bucsuztatok,³² s. a. t. nem ártana megrövidíteni! én azt hiszem, hogy Kazinczy Urat, ha a jélénvalo kor tsufojja, 's szidalmazza, a maradék áldani fogja, a nagy elmék pedig, ha szerencsetlenek is koruknak kedvét megnyérni, a maradékért munkálodnak, e bizonyos a Literatura Historiájából, 's a Culturájából is közönségesen, sőt Napoleonis arra nézett inkább, mint a maga Idejebéliekre, a nagy elme az Idealokon legelődik, a szokásnak tyrannismussával nem sokat gondol! – Nem ártott volna Kazinczy Urnak a maga ujjításait, annak helyes okaival együtt egy Dissertatióban a Munka eleibe botsátva megmagyarázni, 's az olvasokat azokra elkészíteni! de tán Kazinczy Ur azt mondja amit Klopstock: *a ki érteni akar, tanuljon meg érteni*³³ ezt ugyan bizonyos környüállások közt lehet mondani, de nállunk nintsenek olyan környüállások, itt tyukkal kaláttal kell a Publicum után járni, ha azt akarjuk, hogy Literaturánkat az idegeny, elne nyomja. A leg szivesebb hajlandosággal vagyok

Aranyos Székb[en]

ASz:Mihályf.³⁴ 27k Febr. 1815-kben

T. Urnak

alázatos szolgálja.

Gedő Josef

30 Kis József (1772–1830) ekkor Alsófejér vármegye jegyzője, Nagyenyeden a kollégium professzora, Benke József mellett előfizetőket gyűjt az Erdélyi Múzeum számára. A nála előfizetők névsora után jegyzi meg Döbrentei a következőket: „Bár minden Vármegyékben egy egy lelkes barátja volna Literaturánknak, a' ki a' Gyüleaseken a' megjelenő magyar munkákra előfizetést vagy aláírást szedni nem sajnállana. [...] A' Vármegyéknek kell lenni a' magyar Író Publicumának.” (DÖBRENTÉI, *Tudósító...*, i. m., 172–173.)

31 Lásd BÁRÓCZYNAK *Minden munkáji*, Pest, 1814, VIII, 20–22.

32 Ismerve Gedő és Kozma Gergely szoros kapcsolatát, elképzelhető, hogy Gedő ismerte Kazinczy Ferencnek 1803. szeptember elsejei, Kozma Gergelynek írt levelét, amelyben Kazinczy a „halotti ízetlen írások” készítésének erdélyi szokását kárhoztatja. KazLev. III, 95.

33 Gedő a *Példák a' Klopstock' Messziásának munkában lévő fordításából* című Kazinczy-szövegre utalhat. *Első folyóirataink: Magyar Museum*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004, I, 148.

34 Alsószentmihályfalva, Aranyosszék (Mihai Viteazu, Románia)

2. Gedő József Döbrentei Gábornak (Alsószentmihályfalva, 1816. november 19.)

A.Sz:Mihályf. 1816. novemb. 19d

Kedves Barátom!

A Matthisson *Erinnerungjait*,³⁵ a Rákoczy *Beszédét*,³⁶ 's a Csokonai' *Recensiojat*³⁷ ezenel a leg szivesebb köszönetem mellett küldöm vissza. Engedelmet kérek lelkem Barátom, hogy a két utobbi Darabot magammal ki hozni bátor voltam, 's a mint a D. Bartok³⁸ barátunk tegnap vett leveliből sejditem, az általad Kolozsvárra szorított engedelmet Sz:Mihályfalváig terjesztettem ki, mert ottan nem érkezhettvén leirni, kéntelen valék ide haza vinni veghez. Későbbben juta eszembe, hogy a Recensio kihozásával, a Muzeum folyamattját gázoltam! de a darabnak szépsége, a te Muzeumod, nem csak az Erdélyi, hanem [az] a mellyben az Erdélyi készül, 's az a lelkes elfogadás, mellyel engemet egészszen magadhoz kapcsoltál, annyira el foglalták vala elmémet, hogy leg kevesebbet se filosofáltam arról: valyon nem bántalak e meg; ha azon Darabot ide ki hozom?

Én az Erdélyi Muzeum V. és VI. Füzeteire csekély tehetségemből el szántam 100 ft. váltóban, 's ha pénz lett volna kezemben, ez uttal bizonyosan elküldöttem volna, azért <ez uttal> {most} 2 Csász. egyes #at küldök, mellyek az utobbi Cursus szerint 30 f. egynehány k[rajcár]t tesznek, még ados maradok 70 f[orint]al bándoba, mellyet, mentől el[őbb] lehet, lefizetni, leg szentebb kötelességeim közzé tartozik ezen lépésemről azonban, csak kettőnknek szabad tud[ni].³⁹

35 Friedrich Matthisson (1761–1831) *Erinnerungen* c. ötkötetes kiadványa először Zürichben jelent meg 1810-ben, majd Bécsben 1815-ben.

36 A Gedő által említett beszédet nem sikerült egyértelműen azonosítani, a levele alapján feltételezhetően Döbrentei publikálni kívánta, ugyanakkor az Erdélyi Múzeum harmadik füzetében pusztán egy II. Rákóczi Györgytől származó parancsolat olvasható. Bölöni Farkas – akire ekkor Döbrentei nagy hatással van – 1816. szept. 26-i levelében arról számol be Kazinczynak, hogy Rákóczi életét olvassa (KazLev. XIV, 295), és a Rumy-féle *Monumenta Hungarica* is több, a Rákóczi családhoz köthető szöveget közöl.

37 Kölcsey Ferenc a Döbrenteitől érkezett felkérés után egy évvel, 1815. márc. 6-i levelében küldte el a Csokonairól írott recenziót, amit Döbrentei még 1817 márciusában is meg akart jelentetni. KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés I: 1808–1818*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2005, 361, 547.

38 Valószínűleg Bartók József unitárius lelkésről van szó.

39 Döbrenteinek a Hazai 's Külföldi Tudósítások 1815. dec. 30-i toldalékában közölt híradása jelzi, hogy a kiadás anyagi háttérének biztosítása érdekében csak akkor ad ki új számot, ha megvan rá a költsége. Gedő később valószínűleg beváltotta ígéretét, mivel DÖBRENTÉI az utolsó számban támogatói között felsorolja őt is (*Előbeszéd*, Erdélyi Múzeum, 1818/10, 12–13). Az előszóban foglaltak ellenére lehetséges, hogy Döbrentei 1819 októberében Bölöni Farkasnak írt levelében talán mégis erre a felajánlásra utal, mivel ekkoriban pénzsűkében volt: „Gedő a magától önkéntesen ajánlottat most is tovább halasztotta, s én többé neki elé nem hozom. ó. nem fárad é ki e Hazában, a legbuzgóbb szorgalom, a legeragattabb entusiasmus is.” *Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz*, kiad. JANCSÓ Elemér, KerMagv, 76(1944)/2, 93.

Ugyan akkor a *Nevezetes Utazások Tárháza*ns előfizetést kül[dtém] nem különben Zrínyi munkájira, *Bersényi* 2dik Ki[adá]sára, Virág *Horátzára*,⁴⁰ 's a'. t. reméllem; hogy Trattner tö[bb] hozzád tartozó Darabokkal, azokatis le küldendi.

Nem kaphatnék-é egy példányt a Pesthi Tudos Társok Jelentésiből? még ezen Tudos Ujság elindításáról a Hirdetés, nem jöve ki az Ujsaglevelekben!⁴¹

D. Bartok Barátom, hozzám küldendő Tudositásaidat kész örömmel fogja ide utosítani! ha azért a Barátság Geniussa ollykor emlékezetbe hoz éngemet, ezt a kis al-kalmatosságot használhatod!

A Kedves Grofot,⁴² a kit én elragadtatással szeretek, mert a véle egy ranguak között; kiket látni szerencsém lehetett, egy[et] se láttam olly sokat ígéro lelket kifejlödni, a leg szivesebb tisztelettel köszöntöm.

Ezerszer ölel

hiv Barátod

Gedő mpr.

Kozma Gergellyhez közelebből irván, emlékeztettem a Muze[um] pénzeinek bé küldésére, 's a szent intézet mellett valo buzgoságra lelkesen ösztönöztem!⁴³

3. Döbrentei Gábor Gedő Józsefnek (Buda, 1831. november 26.)

Buda. A' magyar tudós társaság Titoknokától. Tekintetes Gedő József Táblabíró Urnak⁴⁴

Hivatalosan.

Kolosvár. Torda. ASzentMihályfalva.

Magyar tudós társaság dolga.⁴⁵

40 Az említett művek közül a Zrínyi-kiadást (ZRINYINEK *Minden munkáji*, I–II, Pest, 1817 [!]) és az *Utazások* első kötetét (*Nevezetes utazások tárháza*, [kiad.] Kis János, Pest, 1816) a Hazai 's Külföldi Tudósítások 1816. aug. 28-án már az új könyvek között ismerteti, Berzsényi munkáját Kiss István 1816. dec. 4-i hírdetése szintén megjelentként ajánlja.

41 Trattner János Tamás 1816. aug. 12-i keltezéssel küldte el levélben a kiválasztott tudósoknak a Tudományos Gyűjteményben való közreműködésre felkéro nyomtatott felszólítást. *A magyar sajtó története*, I, 1705–1848, szerk. KÓKAY György, Bp., Akadémiai, 1979, 281.

42 Gróf Gyulay Lajos (1800–1869), Döbrentei Gábor tanítványa. Döbrentei a korábban említett nyilvános híradásokat Gyulay Lajos nevelőjeként írja alá.

43 Gedő hivatkozott levele nem ismert, a Kozma Gergellyel váltott levelei lappanganak, jelenleg csak annyi ismert ezekből, amennyit KOZMA Ferenc idéz, *i. m.*

44 Az unitárius kéziratár katalógusa tévesen Gedő Lászlót nevezi meg címzettként: *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca*, eds. Elemér LAKÓ, Bálint KESERŰ, Szeged, 1997.

45 Címzés a borítékon.

Tekintetes Ur, ~~おはようございます~~

A' tegnapi héti ülés folytatván a' nagy magyar szótár irásához szükséges készületeket, eléjött a' bányászati műszavak 's nemzeti elnevezések összeszedetése, mellyeket a' nevezett társaság mind Magyar Országról mind Erdélyből megkapni kíván.⁴⁶

Erdélyre nézve, Tekintetes Urasághoz megyen e' tárgyban a' jegyzőkönyv meghagyása szerint hivatalos felszólítás ezennel tökéletesen hívén a' társaság hogy az említett ügy a' Tekintetes Urban mind értelmes mind buzgó elemozdítóját találja.

A' bányászti dolgok magyar elnevezéseinek össze szedése akképen kívántatik: hogy elébb minden azokhoz tartozó műszó (terminus technicus) németül ábécze sorban felirattassék 's annak magyar neve az után légyen téve.

Megfogja ennél fogva a' Tekintetes Ur hazafiui lelke levélben vagy szóval keresni azon Verespataki, Abrudbányai 's a' t. bányamivelőket, kik e' tárgyat tudományos rendszerben feljegyezni képesek 's ebben a' Tekintetes Urat minden vele egybegyűjtésében bőven segíteni készek, és így a' társaság minden erdélyi bányamivelő helyekről a' talán különböző elnevezések kiküldetését örömmest egyedül Tekintetes Uraságotól várni.

Ha mindazonáltal valamely akadály miatt ezt tenni nem lehetne, méltóztassék ezt a' társaságnak híréül tenni 's helyette valakit ajánlani.

A' választ hozó levél külsején ezen utasítás feltétele kérettetik:

A' magyar tudós társaságnak
Pest (vagy Buda)

Belől lehet a' megszólítás vagy a' társaság Elölülőjéhez vagy a' társasághoz avagy Titoknokhoz.

Minél elébb tudósítás kikérésével vagyok a' Tekintetes Urnak

Budán Novemb. 26d. 1831.

alázatos szolgálja:
Döbrentei Gábor mk.
Titoknok.

4. Döbrentei Gábor Gedő Józsefnek (Buda, 1831. november 26.)

Kedves barátom,

Nevedet buzgóságodat én emlitem tegnap. Innen a' hivatalos levél. Bizonyosan felvállalod a' munkát magadra úgy e' bár? Cselekedd kérlek.

46 A heti ülések kivonata külön nem jelzi, hogy a bányászati műszavak kapcsán kit, kiket kértek föl. *A' Magyar Tudós... i. m., 70–77.*

Engem pedig ez után se felejtse-él. Többet nem lehet, sok expediálni valóm van.

Budán, a' hidnál, Pistori háztúl Nr. 87.
Nov. 26d. 1831.

Régi barátod
Döbrentei Gábor mk.

5. Gedő József Döbrentei Gábornak. (Alsószentmihályfalva, 1832. január 12.)

A.Sz:Mihályf. Aranyos Sz: 12/1. 1832.

Kedves Barátom!

Rendkívül sajnálom: hogy a Magyar T. Társaság nevében; hozzám intézett Felszollításra, 's abban zárt nagy becsü Levélkédre itthon nem létem mián későtskén válaszolhatom azt: mind a kettőt elragado örömmel vettem! 's jollehet ez alkalommal nem lehet kielégítő Jelentést tennem, de azon ígéretem' előre tudodra adásával, mely szerént a jelentett nagy cél't tellyes erőmből elő mozdítani el nem mulatom – nem akartam kesedelmezni! – addig is vedd azt: hogy magamnak Bányász Vidékeinktől tartossá léendő tavolságom miatt nem lehetvén Kivánságod szerént a Szent cél'ra egyenesen; 's hathatosan munkálodnom, mái napon a közlendők közlése mellett, a Bányászat közléppontján; Zalathnán lako Debreczeni Marton Urat,⁴⁷ Nemzetünk jeles Tagját, és buzgo Literatort – kinek a Kolozsvari Aglája 4 Füzetében egy Didacticumát (a *Hajhoz*) olvashatni⁴⁸ – Levelem által meg kértem, 's senkitől inkább az ohajtott sükert nem reményleném! Véendő válasza a töllem várt Tudositást legottan utnak indítja – Azonban nem lehet titkolni Lelkem Barátom: hogy Bányászi nyelvünk mezeje a leg kopárabb! tiszta magyar szora, egyre se emlékezem, a mi magyar végzetetis nyert; a mind németh, toth, oláh eredetű – olyanok mint parfümérozni [...] s. a. t. Mert Eleink a bányászokdást idegen nyelvűeknek engedvén által, a művszavak azok nyelvéből lettek uralkodokká – 's hatalmokat mái napig nem veszítették el – ott állunk; hogy Bányász nyelvünket alkotnunk kell, a mihez Kacsokovics a T. Gyűjteményben hozzáis kezdett⁴⁹ – alig remélem; hogy

47 A Gedő által maga helyett ajánlott, Erdélyben ismert Debreczeni Márton (1802–1851) mint hivatásos bányatisztviselő 1829-ben került Zalathnára. MIKÓ Imre, *Debreczeni Márton élete = Debreczeni Márton emlékezete*, szerk. SIPOS Gábor, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2003, 12.

48 Gedő az *Aglája* előfizetője volt. A negyedik kötetben valóban megjelent Debreczeni költeménye (pontos címe: *A' Hajó*, Aglája [kiad. KELEMEN János], 4, Kolozsvár, 1831, 17–37), mindazonáltal Mikó Imre életrajza szerint a szerző szándéka ellenére jelent meg nyolc évvel korábban írt műve (MIKÓ, *i. m.*, 11).

49 Kacsokovics Lajos (1806–1891) a Tudományos Gyűjtemény 1831. évi 9. számában közölt tanulmányának bevezetésében azon balvélekedés megcáfolásában látja munkája egyik célját, amely szerint „bányás nyelven (bergmännische Sprache) magyarul szólni lehetetlen volna”. KACSKOVICS Lajos, *Az Alsó Magyarországi Érczmívelésről*, Tudományos Gyűjtemény, 15(1831)/9, 69.

Magyar Országbanis a Bányász vidékek e részben nagyobb nyereséget nyújthassanak Lexiconotoknak, mind az Erdélyiek fognak – hanem meg próbáljuk! azért lelk[esen] csokollak, hogy az előttem leg tiszteltebb Társaság előtt sz[óba] hozál, 's az, azon Nemzetünkre nézve leg szükségesebb Int[ézet]nek lételestítéséért volt tüzes ohajtásaimért a leg szebb, 's [...] nem reménlett jútalmam!

Evek, 's nem kevés számmal folyának el: miota Erdélyt, ali[g] fakadni indult Literaturája' csökkenésivel, söt előb[bi] homályába dülésivel elhagyád,⁵⁰ azóta csak Almanacj[a]ink]ban, Folyo Írásainkban mindenkor tisztelettel Munkái[d] irant, és Iro asztalom felett álló Portraitodban, a leg édes[ebb] érzeményekkel láthattalak – de nem mégis azon bájoló, 's nekem el felejthetetlen kedves alakban, melyben a Liter[a]tura kellemetes tájjain – hol azotatul leg kedvesebb orái[mat] éldegelem, 's az élet ezer terheinek emelésire annyiszor erőt nyertem – vissza ígértél – nem valék szerencsés akkoron is Kolozsvárt, vagy ahoz közzél lenni – mikor latogatóul ott meg jelentél! azonban vesztésemet tü[rni] fogom, ha bár minden Holnapban, vagy fertály, fél, s[öt] fontos Hivatalod tekintetiből meg elégszem, ha egész Esztend[őben] csak egyszer vehessem boldogító soraidat! nem egyed[ül] magamért, hanem az itteni közönségért, mert az Apostol[ra] Missionariusra nagy szükség van, terjeszteni a Nemzetiség[et] annak munkás szeretetét, a jót, az igazat, szépet – 's a Leveleidben ezekre nézve gazdag eszközöket találnék.

A te Muzeumod meg szüntével, – mellyet az Erdélyiek mai[s] érkekenyül tisztelnek, és nem akarják vallani: hogy ann[ak] szerkesztője *semmit se tud* – kis Hazánk Literaturája előbbeni homályába zuhant vissza – Most az Erdélyi Társalkodo, 's Kolosvári Aglája – melynek 4 Füzetje az előbbieket kitettzöleg felyül mulja – feltünésekkel, újra felébredést jelenget – bátor vagyok remélni, hogy választattjaitok az Erdélyi Hiradora, és Társalkodora, a váltott szerkesztéssel, mosolygobb szemeket fognak vetni, mint a mig a ki számíthatatlan hasznu Intézetet P. F. csikorogtatá?⁵¹ az említett Folyo Írásunk ujj szelleme a <folyo> mostani Századé – stylje jo uton indula el – 's a mennyire itteni Olvasóink Közönségét esmérhetem, reménlem az Intézetnek tartos életét – a Patriotismus a nemzeti nyelv becse, a Magyar Olvaso Tarsaságok, a tudományos közösülések ittenis nagy haladást mutatnak, 's bátran vallom; hogy M. Országnak hathatos példái, 's ellene álhatatlan befolyása nállunk sokat – igen sokat, 's tám leg többet eszközölenek – azomban Apostolokra, Missionariusokra mégis szükségünk van! a T. Társaság bölcsességétől függ – olyanokat mentől többeket tűzbe hozni – 's széllyel bocsáttani – valamint: a Soproni, s. a. t. kis Társaságokat életben tartani; mert ezen kis erek fogják a nagy folyót továbbis fenn tartani, bővíteni!

50 Döbrentei 1818 végén és 1819 elején számolt el a Gyulay gyerekek nevelése kapcsán Gyulay Ferencné Kácsándy Zsuzsannával. *Döbrentei Gábor és Gyulay Ferencné elszámolása 1818-ban és 1819-ben*, Gyulay–Kuun család levéltára, Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, jelenleg a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának őrzetében (Direcția Județeană Cluj ale Arhivelor Naționale), Fond Gyulay–Kuun, 233. Kézirat, átírta HÁSZ-FEHÉR Katalin, <http://gyulaynaplok.hu> (2012.11.12).

51 A P. F. monogram Pethe Ferencet (1762–1832) jelöli. Az első magyar gazdasági lap kiadója (1796), majd 1827-ben megindította az Erdélyi Híradót, amelynek 1831-ig szerkesztője volt. 1830-tól a lap mellékleteként jelent meg a Társalkodó. 1831 szeptemberétől Méhes Sámuel vette át a lap szerkesztését. HOFBAUER László, *Az Erdélyi Híradó története: 1827–1848*, Cluj–Kolozsvár, 1932, 8.

A Fiacskám⁵² most a Poétikát, vagy latin Versgyártást kmozza, 's mivel a Toldy Handbuchját szenvedelmesen szereti, eszembe ötlék, be jo lenne reá, söt az egész közönségre nézve, ha te, vagy más ahöz értő egy ügyesebben kidolgozando Magyar Poétikát {mint a Pap Ignáczé}⁵³ melyben nem csak a régi Classicusoknak, de az ujjabbaknak is versformáji, mint az ottave rime, 's. a. t. jeles példákkal kitűzve, meg lennének⁵⁴ – adnátok közre! ez Kézi Könyveinknek tám legszükségesebbike! bár valakit a T. Tarsaság által kihirlelt ragyogo jutalom 's ugyan annak igéző ajánlása feltűzelnének annak, 's egyébb szükségeseknek írására, talám megérjük egy magyar Bibliothecanakis vagy B-gráfiának, tellyesebbnek, rendszeresebbnek, 's tanulságosabbnak, min[t] a jo igyekezetü derék Sándor Istváné' – kiadását. Effélek a T. T. apolása nélkül nem születhetnek de hálá az Egeknek – 's <az> onnét leszállott Véd Angyalainknak! már van Palládiumunk! melly eszközlendi: hogy Nemzetünk legyen! Amen. ('s ez[t] olyan hév[v]el, mint az előttem legfőbb Genius Sha[ck]speare szokta hasznalni.) – Shackspeare? ho ho!

Shackspeare nekem a legkedveltebb olvasásom,⁵⁵ mivel ángolul nem értek – a Schlegel, és Tieck németh fordításokból – e tám egyetlenegy a maga nemébe 's a ki elérhetetlennek hirdeti, érzésem szerintem nem nagyít – éngemet ő mindannyiszor elragad, a midőn más nagy külföldiek, minden Művésziességek mellett a földén hagynak. Shackspearrol a Képzetek szövedéke a te Macbetedre, ez más ki adott, 's könyvtáromatis diszesítő Theatralis dara[b]jaidra vezérel,⁵⁶ 's azt a szives kérelmet veszik <ki> belöllem, hogy ezen pályát ne szakaszd félbenn a Theatrumot illető toldalék Czikkelyeid – fákly[a] a Szinjátszónak, és Nézőknek – el ne maradjan[ak] én rendkívüli megelégedéssel olvastam, 's <meg> olvasom azokat – 's nemis szükségtelenek nékünk.

Megindula tehát annyi agyarkodások mellett is a Wigand Conversations Lexicon,⁵⁷ énis ki jött 2. kötetét meg kap[tam] a' Honnyi Czikkelyek, nem mindenkor tökéletesek. Abrudbánya,⁵⁸ Almás⁵⁹ szerencsetlenül vannak dolgozva vagy inkább a magyar Hübnerből kölcsönözve⁶⁰ – Blandrátára nézt tagadják, 's megis akarják czáfolni az Unitáriusok azon állítást: mintha ötet a Jesuiták az üdvözítő vallásra vissza vitték volna!⁶¹

52 Gedő László (1819–1841).

53 Gedő az 1828-ban megjelent kiadványra utal (PAPP Ignác, *Magyar Poézis, alapul a' verselni Kivánók' kedvéért, Veszprém*). A poétika a verstanítás iskolai hagyományait követve három részből áll: „Prosódia”, „Versnemek”, „Költői Készület”.

54 PAPP könyvében a legújabb versforma a szonett és „Himfy Dal”. I. m., 73–85.

55 Gedőnek kétféle német kiadása volt Shakespeare munkáiból (GEDŐ, *Könyveinek...*, i. m.; MIKÓ, *H. Sz. Mártoni...*, i. m.). Gedő Shakespeare-értelmezéséről: BARTHA Katalin Ágnes, *Shakespeare XIX. századi kolozsvári olvasói*, Holmi, 19(2004)/6, 743–754.

56 Döbrentei *Macbeth*-fordítása 1821-ben jelent meg, ugyanebben az évben Müllnertől a *Vétek' súlya*, majd Molière-től *A' fősvény* – ezek alkották a *Döbrentei Gábor' külföldi színjátékai* című sorozatot.

57 Gedő a lexikon előfizetője volt (*Közhasznu esmeretek tára a' Conversations-Lexikon szerint Magyarországra alkalmaztatva*, Pest, 1831, I, XXVI). Könyvtárának lajstromai a *Conversations Lexikon* körül kialakult vita több szövegét is tartalmazza (GEDŐ, *Könyveinek...*, i. m.; MIKÓ, *H. Sz. Mártoni...*, i. m.).

58 *Közhasznu...*, i. m., I, 16.

59 *Uo.*, I, 175.

60 HÜBNER János, SPERL Xavér Ferencz, FEJÉR György, *Mostani és régi nemzeteket, országokat, tartományokat, városokat esmértező lexikon*, Pest, 1816, I, 17, 108.

61 Gedő a következő mondatra utal: „A' királyságra emelt Bátor Istvánnal együtt el ment Blandrata Len-

zetes emberis, a kit ő ne ismerne, és esze, lelke, szíve el ne lenne telve azokkal annyira, hogy töstént számot tudjon adni akármelyikről.”

Minden előtörekedő Hazának, minden bölcs és honnyáért melegen dobogo honyfinak fő figyelmére méltó arany sorok! ezen sorokat már Pesti Prof. Schwartner hires magyar országról irt statisztikájában fel hozza, és ajánlja⁶⁹ bár ha eddig elé vékony sükerrel – de mű idősbek, ha már az irtak szerint neveltethetni tul estünkis oskolai pályánkon, legalább; ha a művelt nemzetek sorába kívánunk lépni – igyekezzünk mostani nevendেকেinkre nézve azokat lelkiesméretesen használni – !

2. Kisfaludy Sándor: *Regék a Magyar Elő üdöböl*. Budán 1807. *Elölj. B. XII lap*.⁷⁰

„Pope Sándor azt mondja:⁷¹ Az a Poëta, ki szívemet ezer fájdalomra tudja birni; ki velem minden indulatot, mellyet költ, és ír, éreztetni tud; ki engem, több mint búbájlo⁷² mesterséggel fellobbant, és szívemet irgalommal és ijjedelemmel szaggatja, ki engem a földről fel kapván, a levegön által, valamikor, 's valahová tettzik, kényne szerént el ragad” 'S Pope úgy vélem (itt Kisfaludy S. szoll) jól mondja. – azt tartom énis Poëtának a ki ezt cselekszi – akár rythmusokban, akár görög és romai mértékü versekben, vagy olasz, angol, francia, németh schemákban,⁷³ söt ha csak prozábanis. Kár azért különbféle versnemmél elő Iroinknak egymást korholniok,⁷⁴ holott az isteni Poëzis szárnyain repülniek kellene! a szép, nagy, elmés gondolatok, a szép, mélyly, magokkal ragado érzemények; az eleven képzeletek – bájolo rajzolatok – 's ezek a leg szebb, leg alkalmatasabb, leg hathatosbb szavakkal ki fejezve teszik itéletem szerént a Poëtat, – valamint hogy a Prozodiának leg szorossabb szabályai szerént készült Hexameter, vagy akármely más vers, úgy szintén a bár százszor öszveharangozo rimelés is, az előbb érintett tulajdonok nélkül szükségködvén – csak sorba rakott száraz szo – hideg-lelketlen vers maradhat. Ossián mindég nagy Poëta marad, az ő gyalulatlan czelta, vagy gaël⁷⁵ nyelvében, Dénis fennjáratu⁷⁶ Hexameteraiben, és Bacsányinak fellengző magas hangzu [!] prozájában, 's ott legnagyobb, a hol gondolati, és érzeményi leg hatalmasabban érdeklík a lelket, és szívet.

Jegyzés. Denis németh Hexameterek[en] fordítá Ossiánt – Bacsányi a Kassai Museumban adott ki Ossiánbol egy két darabot prozában magyar nyelven – Kazinczy az egész Ossiánt fordítá, 's ki adá a *Szép literaturajaban* két kötetben prozában ezis –

69 Martin SCHWARTNER, *Statistik des Königreichs Ungern*, Buda, 1809, 2., bőv. kiad., I, 51.

70 Gedő néhány kisebb, alább idézendő változtatástól eltekintve pontosan követi a forrás szövegét, viszont nem pontosan adja meg a lapszámot, mivel az 1807-es kiadásban az előző lap alján kezdődik az idézet (KISFALUDY Sándor, *Regék a' magyar elő-idöböl*, Buda, 1807, XI–XV). A változatlan szövegü 1818-as kiadásban viszont valóban a 12. lapon indul a részlet (KISFALUDY Sándor' *Munkáji: Regék a' magyar elő-idöböl*, Buda, 1818, XII–XV). Kozma Ferenc idézi Gedő 1804-ből származó levelét, amelyben Kozma Gergelynek részletes kritikát ír a *Himfy' szerelmeiről* (KOZMA, i. m., 41).

71 „Pop' azt mondgya” (KISFALUDY, *Regék...*, i. m., XI–XII).

72 „búbájos”. Uo., XII.

73 *vagy olasz [...] schemákban*: Gedő betoldása Kisfaludy szövegébe. Uo., XIII.

74 Itt Gedő egyszerűsít Kisfaludy szövegén: „[...] élő Iroinknak egymás ellen, egymást gúnyolva kikelniek, – egymás' lábát, módgyát, öltözetét rágalmazniok...” Uo., XIII.

75 *vagy gaël*: Gedő betoldása Kisfaludy szövegébe. Uo., XIV.

76 *fennjáratu*: „fennyen járó”. Uo., XIV–XV.

1784-ben költ. 〇〇〇〇 〇〇〇〇 〇〇〇〇 〇〇〇〇 〇〇〇〇 〇〇〇〇

Etat des Eleves du Roi, susceptiblés par leur age d'entrer au service, ou de passer a l'ecole de Paris ; savoir :

M. de Buonaparte (Napoleon) né le 15. Aout. 1769. taille de 4 pieds 10 pouces, 10 lin, a fini sa quatrieme.

De bonne Constitution, santé excellente, caractere soumis, honnête et reconnaissant, conduite tres reguliere, s'est toujours distingué a son application aux mathematiques ; il fait tres passablement son Histoire, et sa Geographie, il est assez faible dans les exercices d'agrement, et pour le Latin, où il n'a fini, que sa quatrieme. Ce sera un excellent marin.

Merite de passer a l'Ecole de Paris.

Németh fordításban. 3-k Füz. l. 44.

Herr von Buonaparte (Napoleon) geboren den 15. Aug. 1769. 4. fusz 10 zoll, 10 lin. grosz, hat seinen vierten Cursus geendigt.

Von guten Körper beschaffenheit, vortrefflicher Gesundheit, folgsamer, aufrichtiger, und erkenntlicher Gemüthsart, sehr ordentlicher Aufführung, hat sich immer durch Fleisz in den mathematischen Wissenschaften ausgezeichnet. Mit der Geschichte, und der Geographie ist er leidlich bekannt, in Uebungen zum Vergnügen (táncz &c) und im Lateinischen ist er ziemlich schwach, wo er nur seinen vierten Cursus geendigt hat. Er wird ein vortrefflicher Seeman werden.

Verdient in die Militärschule zu Paris aufgenommen zu werden.⁸⁰

Világítások.

1) Ekkor Napoleon 15-k éviben járt, de azután még nőtt, csak ugyan telleyes növésit el érvén, kicsiny termetü maradt. {5 láb 3 1/2 zoll}.

2) Ez a Testimonium szoll, a *Briennei* oskolai pályájáról

3) Minden esztendőben a két leg eminensebb tanulo; a *Briennei*, ugy más provincialis Katonai Intézetekből, a Párisi fő Katonai Institutumba szokott által vitetni, honnét; végezvén azon fő Oskolában tanitatni kirendelt tudományokat, a szárazí, vagy tengeri katonai szolgálatra alkalmaztattak, így <Bna> *Buonaparte* Napoleon, és *Castres* két fő eminens tanulo, 1784-re által vitettek a *Briennei* intézetből a Párisi Katonai Akademiába! innét későbben Napoleon egyik Pattanyus Regimenthez ki tétetett Alhadnagyi rangal – mely rangban 7 esztendeig maradt – *de kötelessegitől fenn maradt üres idejét* a legnagyobb szorgalommal a tudományoknak, nevezetesen Mathematicai, Physicai, Historiائي Geographiai, Statiskijai tanulmányoknak szentelte. *Az aszszonyokat*, mint az iffui

80 „Bonaparte (Napoleon) úr, született auguszt 15-kén 1769, 4-láb, 10-hüvelyk, 10 vonalnyi magos, elvégezte 4-ik iskoláját; – testalkotása: jó; – egészsége: jeles; – karaktere: engedelmes, becsületes, háládatos; – viseletje: szabály szerinti; – a 'mathematika' szorgalmas tanulása által különböztette-meg mindig magát; meglehetősen jól érti a' történet- és földleirást; jó formán gyenge a' szép-tudományi ágban és a' diák nyelvben; jeles tengeri katona lesz; megérdemli, hogy a' párisi iskolába felvétessék.” ILLÉS János Ferenc, SZEKRENYESY Endre, *Napoleon császár' élete*, I, 1769–1798, Pest, 1834, 15.

„Igy van ez Tomiban”

Babits ismeretlen fogarasi levele Kún Józsefhez

„Ugy érzem magamat, mint Ovidius, mikor Tomiba készült »chassé du paradis latin«. Megyek a barbár oláhok közé” – írja Babits elkéseredetten Juhász Gyulának 1908. július 24-én, nem sokkal az után, hogy megkapta áthelyezésének hírért Fogarasra.¹ Levelében egyszerre utal Ovidius híres száműzetésének helyére, Tomira, és az ott lévő csapásokkal szembesülő költőben rokonlelket látó *Horreur sympathique (Vonzó borzadály)* című Baudelaire-versre. Babits számára ugyanis nem kevésbé fontos, hogy Baudelaire annak a „jajgató”² Ovidiusnak az alakját idézi meg híres költeményében, akit éppen „kiűztek a latin paradicsomból” – igaz, éppen azzal a sajátos, dekadens hangsúllyal, hogy ő egyáltalán nem panaszkodik, sőt ellenkezőleg: „szíve gyönyörködik” a „mord fényben”, mely a „Poklot” hirdeti.³ A szakirodalom eredményei alapján jól ismerjük e zaklatott nyár és szomorú ősz eseményeit, Babits velencei utazásának megtermékenyítően katartikus élményét, Fogarasra való lehangolt megérkezését, majd *A Holnap* antológia megjelenése után váratlan viharként lecsapó irodalmi botrányt, amely hetek alatt országosan ismertté tette nevét, és hosszú időre meghatározta költői pályájának alakulását.⁴ Mégis különösen fontos a most előkerült, elveszettnek hitt, vallomásos levél, melyet Babits szeptember 5-én, az első fogarasi hét végén, *A Holnap* kötet kézbevétele előtt⁵ küldött. A „Kedves Barátom!” megszólítás mögött Kún József, a nála tíz évvel idősebb szegedi, sokoldalúan művelt tanártárs alakja ismerhető fel, aki *A Hétben* ekkor már rendszeresen publikáló költőként egyúttal művészi mentora, tanácsadója és közeli barátja lett a Tisza-parti városban.

A levél felbukkanásának története szinte csodaszerűen szerencsés. Scheiber Sándor családja egy József Attila-kéziratról kért szakvéleményt a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárának vezetőjétől, Varga Katalintól. A kéziratot azzal a kötetrel együtt hozták be a Múzeumba, amelyben rátaláltak. Az 1924-es vers kéziratáról kiderült, hogy nem eredeti, hanem csak kéziratos másolat, melyet Somlyó György készített az 1930-as évek

1 Babits levele Juhász Gyulának (Szekszárd, 1908. júl. 24.) = *Babits Mihály levelezése, 1907–1909*, s. a. r. SZŐKE Mária, Bp., Akadémiai, 2005 (a továbbiakban: BML 1907–1909), 97.

2 *Rokon borzalom* címmel fordította KOSZTOLÁNYI Dezső: *Charles Baudelaire válogatott művei*, szerk. RÉZ Pál, Bp., Európa, 1964, 595.

3 *Vonzó borzadály* címmel fordította Szabó Lőrinc: *uo.*, 88.

4 BISZTRAY Gyula, *Babits fogarasi évei*, ItK, 60(1956), 300–310, 431–446; CSOKONAI-ILLÉS Sándor, *Babits Mihály és Fogaras*, Bp., Argumentum, 2010; RÓNA Judit, *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája, 1883–1908*, Bp., Balassi, 2011.

5 *A Holnap* kötetét, melyet feltehetőleg postán küldenek el Fogarasra, a szerzők szept. 4-én dedikálják Babitsnak „A váradiak” aláírással. BML 1907–1909, illusztrációk 4–5.

végén. Ellenben filológiaiag sokkal lényegesebb lett egy melleskesnek tűnő fénymásolat tartalma. A feltehetően napló vagy emlékkönyv célját szolgáló, üres lapokat tartalmazó kötetnek⁶ az elejére, a József Attila-vers mellé be volt téve ugyanis egy Babits által írt és aláírt levél kéziratának fénymásolata is, nagy gondossággal körbevágva, gemkapoccsal összetűzve. Varga Katalin a biztonság kedvéért, no meg kézírattárosi hatodik érzékét követve, ellenőrizni akarta, hogy melyik gyűjteményben van a levél eredetije, és így rájött, hogy sem a Babits-kéziratkatalógus, sem a levelezés kritikai kiadása nem tart számon ilyen szövegű, 1908. szeptember 5-én írt levelet. Az összefüggések alapján egyértelművé vált, hogy arra a Kún Józsefnek írott levélre bukkant rá, melynek kikövetkeztetett hiányát Szőke Mária a kritikai kiadásban fel is tüntette.⁷ Mivel bebizonyosodott, hogy pillanatnyilag ez a másolat számít primer forrásnak, megkérte a családot, adományozzák a Múzeumnak a dokumentumot.⁸

A vallomásos levél olvastán olyan személyes részletekre derül fény, olyan érzelmi mélységek tárulnak fel, amelyekről eddig csak más, közvetett források alapján volt tudomásunk. Azok a motívumok és jellemző részletek, amelyek később belesimulnak majd a versekbe, regényekbe, önéletrajzi esszébe, itt az első élmény hatására mellbevágóan elidegenítőek. Az első egy hét nyomasztó tapasztalatai alapján Babits „egy mindenképpen felemás városkát” fest le úgy, hogy elkeseredésének okait groteszk ellentétek felsorolásával érzékelteti. Villannyal világítanak, aszfaltos út is van, a port kell nyelni mégis egész nap és bukdácsolni kell este a sötétben; a tisztviselők („kaputos emberek”) többsége magyar, a boltok feliratai mégis román vagy német nyelvűek; a város nevét adó havasokat jól lehet látni, a hegyek mégis elérhetetlenül messze vannak. A villanyvilágítást mint az elmaradott városka abszurdnak érzett fejlettségét sok művében megemlegeti. Most csak az önéletrajzi ihletésű *Halálfitait* idézem, ahol immár nem tömény elkeseredéssel, hanem epikus élvezettel ecseteli a Fogarasról mintázott Erdővár paradox kivilágítottóságát: „Erdővárott villanyvilágítás volt mindenütt, olcsó lévén az áram, mert vízesés ereje hajtotta: még a pajtákban, istállóknak is villany éggett: eleven drótok futottak mindenfelé s ez oly különös volt, az óriási erdők, lakatlan havasok alján!”⁹ A tanév legelején tanítványait is lehangoltabban szemléli, mint majd a háromévi tanársága után fogja. *Fogaras* című kései esszéjében már érzelmileg sokkal elkötelezettebben ír román tanítványairól: „Szerettem ezeket a fiúkat, noha volt bennük valami idegenszerű”.¹⁰ Ekkor, az első napokban diákjainak még csak műveletlenségét látja: „Már most képzelj el egy gimnáziumot, ahol minden tízedik gyerek bizonyítványában ha akad jeles kalkulus, ahol ötödikben (ennek vagyok főnöke) 3 gyerek egy

6 A vágatlan öntött papírlapokat magába foglaló üres kötet napló vagy emlékkönyv jellegére utal bőr kötése, fém támasztógombokkal ellátott, bőrpántokkal kapcsolható fedele.

7 Hiányzó levélként regisztrálta a 466. levelet: Babits Kún Józsefnek (Fogaras, 1908. szept. 14. előtt) = BML 1907–1909, 122, 349.

8 Leltári száma: 2013.7.1.

9 BABITS Mihály, *Halálfitai*, I. s. a. r. SZÁNTÓ Gábor András, NÉMEDINÉ KISS Adrien, T. SOMOGYI Magda, Bp., Argumentum, 2006, 637.

10 BABITS Mihály, *Fogaras*, Pesti Napló, 1937/293 (dec. 25.), 33–34; *ua.* = BABITS Mihály, *Keresztülkasul az életemen*, Bp., Nyugat, 1939, 42.

szót se, a többi igen gyengén tud magyarul, s a felé majdnem ismétlő”. A felsoroltakból levont következtetés lesújtó: „némi fogalmad lesz a mesebeli buták országáról.” Abban a mondatban pedig, melyben azt foglalja össze, hogy mennyire idegenül érzi magát itt „a Balkánon, Románia szélén, Ázsia szélén félvad oláhok közt, akiknek még papjaik is lógó üngben és cifra övben járnak”, már a *Vásár* című, 1908 késő őszen keletkezett vers motívumai bukkannak fel: „kilógó ing, zord búsa szemivek”, „Láthatsz sok pópát, hosszu szép szakállt”.

A rá váró közösségi életformát is sokkolóan másnak látja, mint amilyenben Szegeden volt része. A Tisza szálló elegánsan modern és nagyszabású kávéháza után, ahol „sokat ült”¹¹ esténként Kún József társaságában, itt „kávéházba nem lehet uriember”, csak a casinóban és a cukrászdában lehet újságot olvasni, ráadásul silány a színvonal, hiszen „a *Hét Fogarason sehova sem jár*” (határozottan aláhúzza ennek a képtelennek érzett hírnek a szavait), csak a hetente megjelenő élcslap, a *Fidibusz*.

„Igy van ez Tomiban” – összegzi benyomásait levelében Babits. Minden magyarázat nélkül utal a később verscímé is váló híres metaforájára, melyben Fogarasra helyezését Ovidius Tomiba való száműzéséhez hasonlítja: *Levél Tomiból*. Érdekes, hogy Juhász Gyulának küldött levelében még kibontotta a frissen születő hasonlatot: „Ugy érzem magamat, mint Ovidius, mikor Tomiba készült”; ezzel szemben Kún Józsefnek csak magától értetődő tömörséggel utal rá, vagy azért, mert egy korábbi, máig lappangó levélben a párhuzamot már megfogalmazta neki, vagy azért, mert nyilvánvalóan számít Kún latinus műveltségére.

Az eltelt egy hét érzelmi összegzése pedig versbe illően tömör: „Tomba, szomorú hangulatok tolják egymást.” Költőien megformáltak azok a sorok is, melyekben velencei emlékeit eleveníti fel: „Ó kocsizaj nélküli utcák, selyemutcák, hinta utcák, ó ragyogó templomok, ó mór ívek ritmikus árnyai! [...] De messze, messze van...” Babits a stílus nominális jellegével, a ragnélküli névszói elemek gyors felsorolásával, a megismételt „messze, messze” szavakkal egyértelműen rájátszik a Szegeden, egy évvel korábban született, Kún József által nyilván jól ismert *Messze, messze...* című versére, csak immár nem az addig még soha nem látott, csupán olvasmányokból megidézett távoli tájakat, hanem az emlékezetében frissen élő, ám szintén távolinak érzett Velencét idézi meg velük. A líraire stilizált sorokban egyúttal ráismerünk a későbbi művek velencei motívumaira is. A kocsizaj hiánya válik alapjává a Velence szimbólumává növelt csöndnek: „Ez a Csönd városa: az egyetlen város a világon, ahol nem hallani kocsizörgést” – írja majd *A gólyakalifában*.¹² *Mese a Decameronról* című novellájában is rokon hangulatú, lebegően selymes képet fest: „Messze pihegnek a gondolkák, míg szemközt tarka palazzók idegesen libegő tarka, nagy árnyfüggönyöket bocsátanak a vízbe, keleti függő szőnyegek gyanánt. A lóhereíves ablakok szeszélyes márványcsipkeit hófehérre mossa a hold-

11 Az *Esti kérdés* keletkezésére emlékezve eleveníti fel emlékeit ezekkel a szavakkal Szabó Lőrincnek: „Tisza-kávéház emléke, ahol én sokat ültem szegény Kun Józseffel.” GÁL István, *Babits egyes verseinek keletkezéséről*, It, 1975, 459.

12 BABITS Mihály, *A gólyakalifa; Kárttyavár*, s. a. r. ÉDER Zoltán, Bp., Historia Litteraria Alapítvány–Korona, 1997 (a továbbiakban: BABITS 1997), 80.

világ és kikékíti titkos kékitővel. Ezüst sugarak, kék árnyékok; s vizek zöld selyme szellőtlen suhog.¹³ Az elvagyódás és irracionalitás érzését pedig egészen hasonlóan fogalmazza meg, még a „messze” szót is megismétli a *Halálfaiban*, az Erdővárról írott részben: „Imrét néha vad szenzációval ragadta meg az érzés: hogy került ő ide, távol mindentől és mindenkitől, a világ végére? Milyen különös az emberi élet! Imre szédítő irrealitás fényében látott ilyenkor mindent: talán semmi sem igaz, semmi sem volt igaz, s néhány könyv az egész világ! Messzebb Velencénél? Oh! Messzebb Párizsnál... Amerikánál...”¹⁴

Minden rájátszáson, motívumegyezésen túl talán a legizgalmasabb azt látni, hogy Babits, aki nem szeretett hosszú, vallomásos, „szép” leveleket írni, itt mégis határozottan költői nyelven formázza meg barátjának gondolatait; úgy építi fel segélykérő, elkeseredett mondatait, mintha későbbi versének, a *Levél Tomiból* címűnek alkotná meg a vázlatát, melyben a száműzetésből való ovidiusi levélírás helyzetét költői témává emeli. Előttünk formálódik a leendő költemény prózai archetípusa. A racionálisan csak lesújtó tapasztalatként leírható dolgok, hasonlóan Baudelaire-nek a rútban is költői témát látó, a borzalmat is ihletőnek érző attitűdjéhez, máris művészi alapanyagul szolgál, és szépen összecsengő mondatokká formálódnak.

Életrajzi adatok szempontjából is fontos ez a levél. Babits augusztus 28-án Kozsvárt is érintve érkezik Fogarasra. Ezen a napon elfoglalja szállását a Lenkert utcában (ma a 32-es számú ház), melynek jellegéről eddig „első kézből származó adatunk”¹⁵ főleg a több mint egy évtizeddel későbbi, *Az én kísértethistóriám* című írása alapján volt. Ezzel a furcsa címmel írja meg 1923-ban Fogarasra érkezésének, szállásfoglalásának és első nyomasztó éjszakájának történetét, melyet egy földrengés tett kísértetiessé számára. A novellában így festi le szállását: „A szoba nagy volt, kongó, mint egy terem, különös barna szín falakkal, alig egypár bútor ácsorgott benn.”¹⁶ Igaz, október elején családjának is részletesen beszámol majd lakásáról, munkájának körülményeiről, de ez a levél, hasonlóan más Szekszárdra küldött levelekhez, elveszett, és csak a válaszból tudjuk, hogy az otthoniaknak még le is rajzolta szobáját: „Örültünk, hogy a múltkor lerajzoltad a szobád berendezését, az iskolai utadat stb.”¹⁷ A most megkerült, Kún Józsefnek írott levél pontos leírást ad Babits lakhelyéről: „Szép tág szobámban, ahonnan az ablakon a havasokat látom, este villanyvilágításnál, dolgozhatom kedvemre”. Ugyanilyen helyzetet ír le szeptember 3-án Balogh Miklósnak egy képeslapon: „Ablakomból látom a havasokat. De csak messziről...”¹⁸ A havasok otthoni látványát megemlíti az *Alkonyi prológus* című vers „a hegyek ormán lilul a hó” sorához fűzött keletkezéstörténeti magyarázatában is,

13 BABITS Mihály, *Mese a Decameronról = Kisprózai alkotások: Babits Mihály műveinek kritikai kiadása*, s. a. f. NÉMEDINÉ KISS Adrien, SZÁNTÓ Gábor András, Bp., Argumentum, 2010 (a továbbiakban: BMKP), 442–444, 118.

14 BABITS, *Halálfa*, i. m., 637.

15 CSOKONAI-ILLÉS, i. m., 28.

16 BABITS Mihály, *Az én kísértethistóriám*, *Az Est*, 1923. máj. 20.; ua. = BMKP 442.

17 Babits Angyal levele Babits Mihálynak (Szekszárd, 1908. okt. 6. után) = BML 1907–1909, 137.

18 VÖ. RÓNA, i. m., 462.

mely Szilasi Vilmos kötetében található: „Fogarás, szobában (az ablakból látszottak a havasok alkonyfényben).”¹⁹

29-én Major Károly igazgató a tanév alakuló értekezletén az új tanárok között köszönti őt is: ekkor tudja meg azt, amiről a most előkerült levélben is beszámol, hogy heti két órában a latinórák mellett a külön tárgyként felvehető francia nyelv oktatását is rábízták. Így összes óráinak száma az első hetekben 23-ra emelkedik.²⁰ Ekkor ismeri meg tanártársait is, már az első héten kiemelkedik közülük intelligenciájával Ambrózy Pál, vele rokonszenvezik leginkább: „Egy intelligens ember is van itt a tanárok közt, Ambrózy Pálnak hívják.” Valóban vele alakul ki később a legszorosabb kapcsolata. 1909 nyarán együtt fognak majd Itáliába utazni. Őt fogja jellemezni (igaz, név nélkül) a *Magántudósok* című írásában ezzel a tömör leírással: „Volt egy barátom, tanár egy erdélyi városkában. Szótlan ember volt; de azt mondták róla, hogy »nyolc nyelven hallgat«; valóban sohasem lehetett tudni, mi mindenhez ért még.”²¹ A *golyakalifa* Darvas tanár urát is róla mintázta, szó szerint azonos fordulattal jellemezve tudását: „Nyolc nyelven hallgat”.²² A jó hírre Kún József következő levelében így válaszol: „Örülök, hogy mindjárt magadhoz illő baráttra találtál; a leveledben említett A. Pálra gondolok.”²³

Lényeges ismereteket ad ez a levél a Kún Józsefhez fűződő barátság megítélésének szempontjából is. Apró Ferenc 1983-as kötetében még felemásnak festette le kapcsolatukat. „Kún levelei tele vannak dicsérettel, rajongó szeretettel, ám Babits nem tárulkozik ki. Egyetlen fönnyaradt levelében elkerüli, hogy barátságukról vagy Kún verseiről írjon.”²⁴ Apró egyetlen, 1909. január 4-én írt levél alapján ítélte, azóta már több levél is publikussá vált, valamint kapcsolatukat feldolgozó alapos tanulmány látott napvilágot,²⁵ az adatok mind mély és kölcsönös barátságról tanúskodnak. Babits ragaszkodását az is jelzi, hogy amint megkapja fogarasi kinevezésének híret, azonnal ír Palicsra Kún Józsefnek: „S tegnap megérkezett a várt és rettegett újság: semmi sem ért semmit, megjelent a hivatalos lapban a halálos ítéletem: kineveztek – eltemettek – Fogarásra.” Majd kérlelve hozzáteszi: „Kérlek vigasztalj meg egy levéllel minél előbb. Nem képezed mennyire lesujtott a hír.”²⁶ Pár nappal később, miután Kún megírja, hogy szanatóriumban van, és elküldi új címét,²⁷ Babits azonnal újabb részletes levelet küld neki, megismételve az információkat és a reményt, hogy a távolság ellenére nem szakad meg a kapcsolatuk: „Azt remélem hogy nem soká leszek Fogarason. Kétségkívül alig fog kárpótolni

19 KELEVÉZ Ágnes, *Babits vallomása Szilasi Vilmosnak versei keletkezéséről*, ItK, 98(1994) (a továbbiakban: KELEVÉZ 1994), 754.

20 Vö. RÓNA, *i. m.*, 451.

21 BABITS Mihály, *Magántudósok*, Nyugat, 5(1912)/19 (okt. 1.), 473-477; *ua.* = BABITS Mihály, *Esszék tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1978, I, 324.

22 BABITS 1997, 62, 526-527.

23 Kún József levele Babitsnak (Szeged, 1908. szept. 14. és 17 között) = BML 1907-1909, 124.

24 APRÓ Ferenc, *Babits Szegeden*, Szeged, Somogyi Kvt., 1983, 69.

25 Kettejük kapcsolatáról részletesen lásd PÉTER László, *Babits „legjobb szegedi barátja”: Kún József emlékezete*, Kortárs, 2002/2-3, 132-143.

26 Babits levele Kún Józsefnek (Szekszárd, 1908. júl. 25. és 27. között) = BML 1907-1909, 96.

27 Kún József levele Babitsnak (Rohitsch-Sauerbrunn, 1908. júl. 27.) = BML 1907-1909, 101.

valami a te társaságodért: de remélem hogy néha leveleid fognak vigasztalni.”²⁸ Kún augusztus 30-án írt válaszelevele szemérmesen tartózkodó, de őszinte vallomás: „Évek óta te voltál az egyetlen ember, kivel a mindennapi *barátság* közönyös érzése mély, szerető vonzalommá alakult, sőt mondhatnám, hogy te voltál az egyetlen Szegeden kit barátomnak éreztem. Szemtől-szemben nem tudtam volna ezt elmondani, így azonban jól esik e kényszerű vallomást megtennem.” Majd a levél végén hozzáteszi: „arra akarlak kérni, hogy az ígért »hosszu« levelet, mely Velencéről szól ne mulaszd el megírni, valamint verseidet ne felejtse el megküldeni.”²⁹ A most előkerült dokumentum alapján már tudjuk, hogy Babits el is küldi verseit és valóban „hosszú” levelét, melynek szövegét szintén a bensőséges szeretet hatja át. Szükségük van tehát kölcsönösen egymásra, és mindketten reménykednek, hogy levelezés formájában barátságuk folytatható lesz. Terveik is vannak: egy jövő évi közös velencei út, egy Oscar Wilde-fordításkötet összeállítása. Igaz, hogy az évek múltával Kún betegsége és Babits nehézkes levélíró természete miatt egyre döcögösebbé válik levelezésük, de az érzésük, kölcsönös megbecsülésük, szeretetük nem változik. Kún korai, 1913-as halála után Babits a Nyugat számára írt nekrológiájában így emlékezik meg róla: „Barátom volt ő, mikor én még senki se voltam, és ő már valaki. Az idősebb barát elnézésével és szeretetével vigasztalt fiatalos és oktalan kétségbeeséseimben.”³⁰ A *Halálfi* (1927) című regényében Rosenberg alakjában Kún József vonásai is felsejlenek. 1926-ban egy Komlós Aladárnak adott interjúban visszatekintve, összegezve pedig úgy jellemzi, mint „jeles költőt és főleg kiváló embert, feledhetetlen barátomat...”³¹

Filológiai kérdések lezárásához is hozzásegít ez a levél. Méghozzá két fontos vers, a *Hegeso sírja* és a *Bakhánslárma* című versek datálásához. Mindkettő a bizonytalan keletkezési idejű szekszárdi versek közé tartozott, annak ellenére, hogy Babits két helyen is vallott a versek keletkezésének körülményeiről. Egyszer Szilasi Vilmos barátjának kérésére írta, illetve diktálta le első három kötetének verseivel kapcsolatos emlékeit, egy másik alkalommal Szabó Lőrincnek beszélt részletesen költeményeiről, amit a fiatal költőtanítvány gyorsírással jegyzett le. Mindkét szöveg szerint Szekszárdon született a *Bakhánslárma*: „Szekszárd / Szöllőhegyen. / Reinach: Művészet / kis tükrét olvastam. / Catullus: Athys” – olvasható a Szilasi-kötetben.³² A Szabó Lőrincnek tett hosszabb vallomásában összekapcsolja a *Hegeso sírja* keletkezésével, mégpedig úgy, hogy egyszerre mindkét verscímét említi, s utána a felsorolás rendjében beszél róluk: „*Bakhánslárma* és *Hegeso*. Szekszárdon írtam, a szőlőhegy tetején, a tanyánkban a déli órákban. [...] És ugyanazon délben még egy másikat is írtam, a *Hegeso sírját*. Ugyanakkor írtam, iszonyúan sütött a nap és a lugasban sétáltam fel és alá és egy nagy fotelben ültem le, hogy leírjam. Nagyon Nietzsche hatása alatt álltam akkor. A görög és

28 Babits levele Kún Józsefnek (Szeged, 1908. júl. 28. után) = BML 1907–1909, 102.

29 Kún József levele Babitsnak (Palics, 1908. aug. 30.) = BML 1907–1909, 112–113.

30 BABITS Mihály, *Kún József*, Nyugat, 5(1912)/13, júl. 1., 66.

31 KOMLÓS Aladár, *Beszélgetések a zsidókérdésről: Babits Mihály, Múlt és Jövő*, 1926. nov., 369–370; *ua.* = BABITS Mihály, „*Itt a halk és komoly beszéd ideje*”: *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, szerk. TÉGLÁS János, Celldömölk, Pauz–Westermann, 1997, 180.

32 KELEVÉZ, *i. m.*, 752.

keresztény világeszmé körében mozog ez is. Az aszkézis és a kicsapongás viszonya.³³ A pontosan leírt körülmények ellenére a megírás évében mégis bizonytalan az emlékezete. A *Hegeso sírja* című vers szövege mellett a Szilasi-kötetben a következő, kérdőjeles, tág meghatározású bejegyzést találjuk: „Szekszárd / 1906-7? [jav. ebből: 1905-1906]”³⁴ Rába György ezeknek az adatoknak az alapján a bajai tanévet követő 1906-os nyár terméséhez sorolja mindkét verset.³⁵ Azonban a *Bakhánslárma* ceruzairású kéziratának vizsgálata és a Kún József által 1908. szeptember közepén írt³⁶ levél tartalma alapján már korábban is felvettem, hogy e két vers megírása nem 1905-re, de még csak nem is a Babits által megjelölt legkésőbbi 1907-es vakációra, hanem a fogarasi tanévet megelőző nyárra, 1908 forró napjaira tehető.³⁷ Ez a datálás azért fontos, mert így az ikerversek klasszicizáló világa időbelileg is közvetlen rokonságot mutat a Fogarason született görögös költemények sorával. Azt eddig is tudtuk, hogy Kún szeptember közepén mely frissen megkapott versekről ír részletes véleményt Babitsnak: „Szíves soraidnak igen megörültem, verseidnek még inkább.” Miközben több verset megdicsér, kettőt határozottan kritizál. „A »Hegeso«... tetszik legkevésbé” – írja meg őszintén, és hozzáteszi, hogy „mondva csinálnak” érzi a „»Lelkemben...« címűt”.³⁸ Itt nyilván a *Bakhánslárma* kezdő szavára utal, feltehetőleg ekkor valóban ez lehetett a vers címe. Kún válaszevelelől persze nem derül ki, hogy a kritizált versek mikor keletkeztek, de a most publikálásra kerülő Babits-levél tartalma egyértelművé teszi, hogy az összes ekkor postára adott vers friss „termés”: „Mellékelve küldöm újabb dolgaimat, azon reményben, hogy lehető behatóan s persze őszintén megírod róluk véleményed. Mind szekszárdi termés.” Vagyis most már bizonyos, hogy mindkét költemény 1908 nyarán, Szekszárdon keletkezik. A két verset Babits ezen az őszön meg is jelenti.³⁹

Mindenképp nagy nyereség, hogy ez a levél, ha csak fénymásolat formájában is, de közgyűjteménybe került. Ezúton is köszönöm, hogy Varga Katalin engem kért fel a szöveg publikálására. A proveniencia körülményeit ismerve azonban több kérdés is megválaszolatlan. Nem tudjuk, hogyan, mikor és miért kerülhetett Scheiber Sándor tulajdonába épp ennek az egy Babits-levélnek a másolata, kitől kaphatta, hol van az eredetije, és miért tartotta a József Attila-verssel együtt egy üres, díszes kötetben.

Azért izgalmasak ezek a kérdések, mert sajnos a Kún Józsefnek írt levelek közül csak kevés maradt fenn, mivel a hagyaték sajnálatosan szétszóródott. Pedig a szegedi barát a leveleken kívül megőrzött néhány Babits-verset is, melyek Kún korai halála

33 GÁL, i. m., 457.

34 KELEVÉZ, i. m., 752.

35 RÁBA György, *Babits Mihály költészete: 1903–1920*, Bp., Szépirodalmi, 1981, 199.

36 Kún József levele Babitsnak (Szeged, 1908. szept. 14. és 17. között) = BML 1907–1909, 123–125.

37 A datálás kérdéséről lásd részletesen KELEVÉZ Ágnes, „Lelkemben bakhánslárma tombol”: A fiatal Babits dionüszoszi és apollóni verseiről = Uő, „Kit új korokba küldtek régi révek”: *Babits útján az antikvitástól napjainkig*, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2008, 4–5.

38 Kún József levele Babitsnak (Szeged, 1908. szept. 14. és 17. között) = BML 1907–1909, 124.

39 A *Hegeso sírja* első megjelenése: Fogaras és Vidéke, 1908. okt. 18., 2; kötetben először: *Levelek Iris koszorújából* (1909); a *Bakhánslárma* első megjelenése *Halk orgiák* címmel: Független Magyarország, 1908. okt. 25., 1; kötetben először, már *Bakhánslárma* címmel: *Herceg, hátha megjön a tél is!* (1911).

után a család birtokában maradtak, ahogy ezzel kapcsolatos emlékeit Szentkuthy Miklós a húszas évek közepére visszaemlékezve megírta: „detonációt idézett elő bennem, mikor Kún József fia (dr. Kún Miklós ideggyógyász) a gimnáziumba elhozta Babits néhány eredeti verskéziratát – a papír tapintása, a tinta, a versek elhelyezése a papíron szinte hihetetlen volt számomra”.⁴⁰ Ezek talán épp azok a versek lehettek, melyeket ebben a szeptember 5-i levélben küldött Babits barátjának. Maga Kún Miklós is említi egy Babitsról szóló interjújában a kéziratokat, bár a felvétel készítésekor már, saját bevallása szerint, nem voltak a birtokában.⁴¹ Nem tudjuk, hogy a hiányzó kéziratok vajon lappanganak-e még valahol. Egy valami bizonyos: Babits levelestára egy szép és fontos szöveggel lett gazdagabb.

Szövegközlés

Fogaras IX/5.
Kedves Barátom!

Kedves leveledet megkaptam,⁴² s igen-igen kellemes oázist képezett abban a sivatag hangulatban, amellyel idejöttem. Képzeld el egy kis falut ahol villanyvilágítás és aszfalt van, de ahol azért egész nap nyeljük a port, s egész éjjel setétben bukdácsolunk, – egy kis várost, ahol a kaputos emberek⁴³ magyarul beszélnek, de a boltok felírásai oláhok vagy németek, egy mindenképpen felemás városkát, egy havasi várost, mely nevet adott egy gyönyörű havasláncolatnak,⁴⁴ de mégis oly messze van tőlük hogy tanárember nem talál alkalmas vakációt kirándulni:⁴⁵ egy várost végre, ahol csak barna sert lehet inni, csak magyar, német, oláh újságot olvasni, ahol kávéházba nem mehet uriember: előtted áll Fogaras.

Már most képzeld el egy gimnáziumot, ahol minden tizedik gyerek bizonyítványában ha akad jeles kalkulus, ahol ötödikben (ennek vagyok főnöke) 3 gyerek egy szót se [jav. olvashatatlanból], a többi igen gyengén tud magyarul, <ahol> s a fele majdnem ismétlő: s némi fogalmad lesz a mesebeli buták országaról.

40 SZENTKUTHY Miklós, *A Nyugatról = Vallomások a Nyugatról*, s. a. r. RÓNAY László, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum–Népművelési Propaganda Iroda, 1971, 166. (Idézi APRÓ, *i. m.*, 67.)

41 Kún Miklós beszélgetése Kelevéz Ágnessel (1996. febr. 13.), Petőfi Irodalmi Múzeum, Médiatár, K/2205; említi Babitshoz fűződő kapcsolatát önéletrajzában is: KUN Miklós, *Kedves Hilda: Egy elmeorvos az elmebeteg huszadik században*, Bp., Medicina, 2004, 13, 23, 57.

42 Kún József levele Babitsnak (Palics, 1908. aug. 30.) = BML 1907–1909, 112–114.

43 Kaputos ember = kaputót, vagyis hosszú szabású, városias jellegű felsőkabátot viselő ember. Tágabb értelme: tanult, városias, hivatalnokféle ember.

44 Fogarasi-havasok.

45 Később Babits nem is tanártársaival, hanem szászok által szervezett turistaegylettel kirándult a havasokba. A szászok „turistaegyletet alakítottak, s kirándulásokat szerveztek. Magam is csak úgy láthattam meg kissé közelebről a Negoj rengetegeit s a Király-kő szikláit, [...] hogy egy-egy ilyen szász expedícióhoz csatlakoztam. (Ami kissé különcégszámba ment.)” BABITS, *Fogarás, i. m.*, 38.

Igy van ez Tomiban.⁴⁶ De Tomi casinójában⁴⁷ megtaláltam a Vasárnapi Ujságot s benne a Te versedet.⁴⁸ Már ismertem; de harmadszor, s aztán hatodszor olvasva is a régi [i. jav.] megragadó, megfogó, el nem bocsátó. A másik versedet sajnos nem olvastam, s Fogaras hátrányai közt elfeledtem említeni, hogy a Hét Fogarason sehova sem jár: sem a casinóba sem a cukrászdába:⁴⁹ ezek pedig az egyetlen helyek, hova járni lehet ujságotlvasni. (A Fidibusz⁵⁰ persze jár!)

Egy vígasztal: időm talán lesz, több mint Szegeden. Bár itt még divat a délutáni előadás (mint minden elmaradottság) bár a francia nyelv rendkívüli tanítását is el kellett vállalnom: d. u. 3 óratól [ó. jav.] nagyobb rész szabad vagyok. Szép tág szobámban, ahonnan az ablakon a havasokat látom,⁵¹ este villanyvilágításnál, dolgozhatom kedvemre (ha ugyan nem lesznek u. n. társadalmi kötelességek...) Egy intelligens ember is van itt a tanárok közt, Ambrózy Pálnak hívják.⁵²

Velencei benyomásaimról hosszasan írtam Juhász Gyulának.⁵³ Bocsáss meg, de a mostani környezetben egyáltalán nincs hangulatom ezeket újra leírni. Igenis érezném az ellentétet. Animus meminisse horret.⁵⁴ Lelkem semmire sem akar emlékezni. Hadd képzeljem, hogy mindig Fogarason voltam, akkor nem bánt annyira hogy most itt vagyok.

... Ó kocsizaj nélküli utcák, selyemutcák, hinta utcák, ó ragyogó templomok, ó már ívek ritmikus árnyai! Egy év múlva újra meg akarom őket látogatni. S talán köztük találak Téged is, talán együtt mehetünk...⁵⁵ De messze, messze van...

Messze időben és térben. Mert nem rossz álom, hogy itt vagyok, a Balkán fölött a Balkánon [jav. ebből ? : balkáni], Románia szélén, Ázsia szélén, félvad oláhok közt, akiknek még papjaik is lógó üngben és cifra övben járnak. Nem álom, de nagyon olyan mint egy <t> rossz, tompa álom. Tompa, szomorú hangulatok tolják egymást. Mulnak a napok s már egy hete itt...

46 Ovidiust (i. e. 43–i. sz. 17) Augustus császár i. sz. 8 őszén, váratlan gyorsasággal Tomiba, a Fekete-tenger északi partján fekvő, egészségtelen levegőjű, civilizálatlan városba száműzte, a költő itt is halt meg.

47 A fogarasi kaszinó a főtéri Hotel Mercur emeletén működött.

48 Kún József előző levelében felhívta Babits figyelmét A Hétben és a Vasárnapi ujságban frissen megjelent verseire: „amint bizonyosan olvastad, a múlt héten megjelent egy versem a Hétben, e héten pedig a V. Ujságban. Mindkettőt régen ismered.” Kún József levele Babitsnak (Palics, 1908. aug. 30.) = BML 1907–1909, 113. A Hétben megjelent vers: *Kék hegyek*, 1908/34, aug. 23., 538; a Vasárnapi Ujságban megjelent vers: *Mozdonyon*, 1908/35, aug. 23., 702–703, a vers a Szeged és Vidékében is megjelent szept. 1-jén (vö. BML 1907–1909, 341).

49 Fogaras főterén állt a Chiba cukrászda, ez lett Babits egyik kedves tartózkodási helye.

50 Fidibusz (1905–1927): hetente megjelenő erotikus élclap. Felelős szerkesztője előbb Heltai Jenő, majd 1908-ban Kemény Simon.

51 Babits lakása a Lenkert utcában volt, a mai 32. számú házban.

52 Ambrózy Pál (1881–1953) Babits legkedvesebb fogarasi tanártársa, latin–görög szakos tanár.

53 Babits levele Juhász Gyulának (Szekszárd, 1908. aug. 26. előtt) = BML 1907–1909, 106–111.

54 *Animus meminisse horret* – Lelkem visszariad az emlékezéstől (VERGILIUS, *Aeneis*, II, 12).

55 1908 nyarán is tervezték a találkozást Velencében, de elkerülték egymást, következő nyáron Babits végül nem Kún Józseffel, hanem fogarasi tanártársával, Ambrózy Pállal fog együtt utazni Itáliába.

Író a száműzetésben: Mikes Kelemen

Szerkesztette Tüskés Gábor, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2012 (Historia Litteraria, 28), 355 l.

A 2011. év, Mikes Kelemen halálának 250. évfordulója, az emigráns író életének és életművének kutatásában – talán nem túlzás azt mondani – újabb mérföldkönek bizonyult. Újabbnak, mert korábban már volt néhány alapvető és meghatározó stációja a modern irodalomtörténeti Mikes-kép kialakításának: elsősorban az író összes műveinek Hopp Lajos által létrehozott hatkötetes kritikai kiadása 1966–1988 között, majd az ennek hozadékaként – és már fájdalmas módon posztumusként – megjelent két Hopp Lajos-kötet, amelyek egyike az *Életút és írói pályakezdet* (Bp., Universitas, 2000; Historia Litteraria, 7) feldolgozása volt, a másik *A fordító Mikes* (Bp., Universitas, 2002; Historia Litteraria, 12) műhelytitkait tárta fel igen alapos filológiai apparátussal. Az 1990-es év, az író születésének 300. évfordulója, ugyancsak előrelendítette a kutatást; erről meggyőződhetünk, ha szemügyre vesszük a példaszerűen összeállított, impozáns Mikes-bibliográfia (Mikes Kelemen: *Válogatott bibliográfia*, összeáll. KUN Zsuzsanna, MACZÁK Ibolya, Bp.–Eger, MTA ITI–Líceum, 2011) megfelelő éveinek tételeit. Ebből a kiadványból rekonstruálható a kutatástörténet, ami jelentős segítséget nyújt ahhoz, hogy a most megjelent gazdag tartalmú tanulmánykötet tudományos hozamát mérlegre tegyük, s a korábbi szakirodalomhoz képest újdonságait méltassuk.

Az *Író a száműzetésben: Mikes Kelemen* című tanulmánykötet már címével is jelzi, hogy a gazdag és sokrétű életmű mely

szegmentumára igyekezett a kutatás figyelmét elsősorban ráirányítani. Ezt a kötet szerkesztője, Tüskés Gábor az előszóban pontosan meg is határozza. Eszerint „a száműzetés, a külső és belső emigráció léthelyzete a 20. századi ember egyik alapvető tapasztalata, amely világszerte gazdag és változatos művészeti alkotásokat indukált. Mikes azon viszonylag kis számú alkotó közé tartozik, akik a száműzetésben, annak hatására váltak íróvá” (5). Éppen ez a különleges helyzet tette alkalmassá a témát nemzetközi kontextusba helyezésre, ez indokolta, hogy 2011 októberében háromnapos tanácskozássra kerüljön sor, s azon francia, angol, német, olasz és török szakemberek részvételével jöjjön létre eszmecsere Mikes életművéről, irodalmi és képzőművészeti recepciójáról, valamint az ő kapcsán az emigráns írói lét különféle aspektusairól.

A nagyszabású nemzetközi konferencia anyagából a jelen kötet logikus tematikai csoportosításban, négy blokkba rendezve 28 tanulmányt ad közre, ehhez járul még ötödikként a *Dokumentáció* formájában hozzátartozó kamarakiállítás katalógus, amely az ELTE Egyetemi Könyvtárának és az Egri Főegyházmezei Könyvtárnak az állományából a Mikes szellemi világára vonatkozó köteteket regisztrálja. Összességében tehát igen gazdag, sokrétű és sokféleképp hasznosítható anyagot ad közre a kötet, amelynek fontosabb eredményei nélkülözhetetlenek lesznek a további kutatások számára.

A tanulmányok első csoportja érthető módon a történelmi háttérrel vizsgálja, azokat a helyszíneket és körülményeket, amelyek között Mikes élt és írt. A száműzött írónak a francia diplomáciához fűződő viszonyát Tóth Ferenc a korábbi ismereteinket meghaladó és bővítő adatokkal tárgyalja: sorra bemutatja a korszak konstantinápolyi francia nagyköveteit, az emigrációhoz fűződő viszonyukat, és valószínűsíti azt a feltételezést, hogy a rodostói emigráció iratai francia közvetítéssel kerültek Magyarországra. Ezt látszik igazolni a tanulmány, amely Mikesnek a francia nagykövetség kulturális környezetével kialakult szoros kapcsolatát hangsúlyozza. Az író kapcsolati hálójának másik irányát, a török Portával kialakult viszonyát tárgyalja Papp Sándor írása, amely ismeretlen oszmán levéltári források alapján szól Mikes utolsó éveiről. Mikes három évig töltötte be a bujdosók vezetőjének, a *básbug*nak a tisztségét, s ezalatt a nagyvezírral és a defterdárral kellett kapcsolatot tartania. Levélváltásukból kiderül, hogy az oszmán hatóságokkal szemben a helyi autonómiák (amilyen a bujdosóké is volt) csak igen korlátozottan tudták érdekeiket érvényesíteni. A rodostói emigráció helyzetének megítélését ez a tanulmány így jelentős mértékben árnyalja. A történelmi blokk további dolgozatai közül az egyik az elkobzott Mikes-birtokok sorsáról szól, köztülve a zágoni udvarház 1716-ban készült leírását (Csáki Árpád), a másik a levelekben Bercsényiné Csáky Krisztina környezetében említett „óbesterné” kilétét igyekszik felderíteni, s őt Hans Jacob Dietrich ezredes feleségével látja azonosíthatónak (Mészáros Kálmán).

A tanulmányok másik nagy csoportja a *Levelek* műfaji és tárgy történeti kérdé-

seit veszi górcső alá. Három írás is a *Törökországi levelek* és a francia levélregény kapcsolatának különféle nézőpontokból történő megvilágításával foglalkozik. Alapvető és szemléleti irányt kijelölő megfogalmazásnak látjuk itt Kovács Ilona álláspontját, amely szerint: „A megélt események pusztán attól a gesztustól, hogy nyelvi formát öltenek, és valamilyen formában megörökíti őket az, aki fontosnak tartja tapasztalatainak vagy érzéseinek megosztását másokkal, szimbolikus szférába kerülnek, ahol az új közeg törvényei érvényesülnek, különböző színvonalon, de mindig nyelvi eszközökkel, különböző irodalmi szinteken” (53). Ez a nézőpont biztosítja, hogy Mikes leveleiben jóval többet lássunk, mint az emigráció történetének dokumentumait, s hogy azt valóban levélregényként értelmezzük, „édes nénjét” pedig ne a valóságban keressük, hanem az irodalom világában lássuk élőnek. Bódi Katalin ugyancsak ezt a vélekedést erősíti, amikor a *Levelek* recepciótörténetének a francia levélregényekkel történő összevetése után arra a következtetésre jut, hogy Mikes műve egyedi karakterű példánya a műfajnak (74). Mindezt további újabb megfigyeléssel egészíti ki Pál Ágnes, amikor Roger de Bussy-Rabutin gróf és Sévigné márkiné levelezése kapcsán az utólagosan megszerkesztett és korrigált szöveg új dimenziójára figyelmeztet, s arra hívja fel a figyelmet, hogy a misszilis, illetve fiktív levél fogalma az ilyen eljárások után módosul, s így a levelezéskötet „az átdolgozás és az utólagos olvasói értelmezés alapján” válik missziliként értelmezett műfajból fiktív írói alkotássá.

További két dolgozat Mikes forrásainak kérdéséhez szól hozzá: a 90. levél agádájának előzményeiről Fröhlich Ida, a források azonosításának általános nehéz-

ségeiről Kovács Eszter értekezik. Mindketten hangsúlyozzák, hogy egyrészt az átvételek természete (jelöletlensége), másrészt a rodostói száműzött olvasmányainak sokfélesége, műveltségének rétegzettsége különösen is megnehezíti a filológus törekvését a források feltárása terén.

A kötet harmadik nagy egysége *Nyelv, stílus, retorika, poétika* címmel fogja össze a szorosabb értelemben is az író szövegeire vonatkozó újabb kutatásokat. Szathmári István *Az Ifjak Kalauza* fordításának későbbi javításait veszi szemügyre, s a hangtani, mondattani és szókincsbeli korrekciók tüzetes vizsgálata alapján jut arra a következtetésre, hogy Mikes „valamelyest érzekelte a nyelvi egységnek, az irodalmi nyelvnek, a művelt köznyelvnek a fontosságát”, s ezt igyekezett is érvényesíteni stílusában, amikor az eredetinek elvont morális tanításait gördülékenyebb formákba öntötte, derűs életszemléletéhez adaptálta. Magától értetődő, hogy a nyelvészeti vizsgálatok között helyet kellett kapnia a *Leveleskönyv* török szavairól szóló értekezésnek is, a közel száz török közszó, húsz személy- és negyvenegy helynév sorra vétele és elemzése Kakuk Zsuzsa munkája. A mikesi stílushoz olyanmire szorosan kötődő közmondások és szólások számbavételét és csoportosítását Paczolay Gyula végezte el, aminek révén ismét csak egyik legfontosabb karakterjegyét érintette a levelek szövegének. Újdonsága vizsgálódásának, hogy a Mikesnél olvasható proverbiumok első magyarországi előfordulásait kronológiai rendben tüntette fel, s külön csoportba osztotta a legelőször nála megjelent adatokat, ezzel mindenképp közelebb kerülhetünk Mikes nyelvteremtő erejének megismeréséhez. A hagyományos nyelvészeti megközelítések mellett ott találjuk a digitális

Mikes-szótár munkálatairól Kiss Margit által adott helyzetképet, amely a modern számítógépes eljárások és a tradicionális filológiai eszközök együttműködésének lehetőségét is példázza. A készülő adatbázis reményt ad arra, hogy a 18. század első felének magyar nyelvállapotát minden eddiginél alaposabban megismerhessük.

A sorra következő tanulmányok a modern irodalomtudományi módszerek közül többnek a sikeres alkalmazását mutatják be. Sajter Laura a *Leveleskönyvet* Bahtyin dialóguselméletének és a hermeneutika ilyen jellegű nézeteinek felhasználásával elemzi, s ezek terminológiájával írja le az írói pozíciót. Eszerint P. E. grófnő megalkotásával az exiliumban élő szerző „hiányt kompenzál”, az értő olvasóhoz fűződő kapcsolat hiányát pótolja. Ilyen értelemben „önmeghatározási kísérlet”-ről lehet itt beszélni, a bujdosó a levelek szövegében életre keltett önképpel készíti magát a hazájával (avagy utókorával?) esedékes jövődöbeli találkozásra, szembenézésre. Jenei Teréz ugyancsak új metódust alkalmaz a levelek stílusvizsgálatában, a pragmatika és a funkcionális alakzatelmélet segítségével mutatja be az ironia változatait, dominánsnak tartja az ilyen hangvételt, s ezt számos idézettel illusztrálja. Értekezése – túl az elemzett szövegen – általában is utal az ironikus nyelv karakterteremtő képességére, a nyelv háttérrel való lehetőségére.

Alapvetően új szempontot iktat be a Mikes-szövegek vizsgálatába Knapp Éva értekezése, amely egy eddig elhanyagolt szempontnak, az író retorikai műveltségének feltérképezését vállalta. Minthogy Mikes a kolozsvári jezsuita iskola diákja volt, logikus feltevés, hogy az ott elsajátított retorikai és episztolográfiai elvek útmutatásai szerint szerkesztette szöve-

geit. Míg korábban Höpp Lajos főként a francia levélírói tradíciót vélte döntőnek Mikes műveltségében, addig Knapp Éva sokkal inkább meghatározónak látta és meggyőzően mutatja be a jezsuita gimnáziumi oktatás hatását az ifjú Mikes írásművészetére. Justus Lipsius *Epistolica institutio* (1614) című klasszikus művétől kezdve számos levélelmélet (mint például Simon Verepaeus, Joannes Kwatkiewicz műve) inspirálhatta, gazdagíthatta Mikes ilyen irányú ismereteit. Meghatározó lehetett e tekintetben a levélíró Cicero is, akit a jezsuita oktatásban első számú tekintélynek tartottak, a *Ratio studiorum* pedig egyenesen előírta a cicerói episztolák tanulmányozását s azoknak szókincsével levelek fogalmazását is. Az „írásos előzmények nélkül megszólaló” Mikes korábbi képét módosítja tehát Knapp Éva értekezése, amelynek eredményeként most már számon kell tartanunk a jezsuita retorikaoktatás elméleti és gyakorlati útmutatásait is az egykori kolozsvári diák, a későbbi levélíró felkészültségében, aki azután alkotó módon továbbfejlesztette, emigráns helyzetéhez adaptálta korai episztolográfiai stúdiumait.

További két dolgozat járul még hozzá a Mikes-szövegek újszerű megközelítéséhez. Bányász Melinda a Mikes által lefordított *Les journées amusantes* eredeti szövegének, valamint a mű angol és magyar fordításának néhány aspektusát veszi szemügyre, s ezáltal jellemzi a magyar fordító sűrítő, rövidítő, tömörítő eljárását. Hegedüs Béla három Mikes-mű irodalomszemléletének összevetésére vállalkozik, ennek kapcsán többnyire kérdéseket vet fel az irodalom célját illetően, s a hasznosság és multság (*prodesse et delectare, utile et dulce*) motívumait keresi a vizsgált szövegekben.

Végül a negyedik nagy egység a hatás- és befogadástörténet körében készült tanulmányokat fogja egybe. Fenyő István a *Törökországi levelek* sorsát kíséri figyelemmel a 19. századi magyar irodalomtörténeti munkákban. Megfigyelése szerint a korszak többnyire csak történeti dokumentumként, naplóként értékelte vagy éppen filológiai rejtélyként kezelte a levélegyüttest, csupán Erdélyi János és Arany János érzékelte Mikes írói kvalitásait. Arany szerint a mikesi magyar stílus párját „egy írónál sem találjuk Pázmán óta”, ő volt az, aki – Fenyő vizsgálata szerint – elsőként érzett rá a mikesi próza valódi esztétikai értékeire. Jól kiegészíti ezt a képet Czifra Mariann áttekintése, amely a *Törökországi levelek* kiadásait tekinti át, úgy azonban, hogy azok kontextusát is felrajzolja. A hat kiadó – Kultsár István, Toldy Ferenc, Abafi Lajos, Császár Elemér, Erődi Béla és Miklós Ferenc – mindegyikére kényszerűen hatottak koruk gazdasági és politikai körülményei. Kitűnik a vizsgált adatokból, hogy eleinte Rákóczi alakja miatt irányult a figyelem a bujdosók életébe bepillantást engedő levelekre, csak fokozatosan került az érdeklődés középpontjába maga a szerző és főként egyedi irodalmi stílusa. Meggyőző Czifra Mariann konklúziója, mely szerint „mind egyik kiadásban egy másik Mikes Kelemen születik újjá” (225). Ehhez hozzátehetjük: épp ez mutatja az ő jelentőségét, az a rétegzett értékvilág, amelyben minden kor megtalálja a saját elvárásai horizontjába illeszkedő Mikes-képet. Ezt igazolja az a tény is, hogy a levélkötet megjelenése után az még a korabeli énekköltészetre is hatással volt, erről szól Csörsz Rumen István kottával is illusztrált dolgozata.

A rodostói levélgyűjtemény hazakerülésének körülményei még ma sem egészen

tisztázottak, a kézirat hazai sorsának alakulásáról viszont most már Tüskés Gábor tanulmánya révén sokkal világosabb képünk van. Mindeddig csak a kritikai kiadás rövid megjegyzésére hagyatkozhattunk arra vonatkozóan, hogy miként került Toldy Ferentől a kézirat Bartakovics Béla egri érsek tulajdonába, onnan pedig mai őrzési helyére, az egri Főegyházmegyei Könyvtárba. Most már tudjuk Tüskés Gábor kitartó filológiai nyomozása eredményeképp, hogy a kiválóan képzett, széles látókörű, tudomáypártoló egri főpap nem vásárlás vagy ajándékozás fejében jutott az értékes kéziratot kötethez: Toldy a saját adósságai elengedése fejében hagyta nála a korábban már átadott néhány kötetet. A neves irodalomtörténész anyagi könnyelműsége nyomán az értékes, eredeti kézirat útja Egerbe vezetett. Hozzátehetjük: nem került rossz helyre, amit az is mutat, hogy az autográf hasonmása az egri Líceum Kiadó és az MTA Irodalomtudományi Intézete közös kiadványaként reprezentatív formában, Tüskés Gábor szöveggondozásával még az évfordulóra megjelent (Bp.–Eger, 2011).

A Mikes-utóélet egy további területének vizsgálata következik ez után: Tüskés Anna Mikes képzőművészeti ábrázolásait veszi sorra dolgozatában. Áttekintése látványosan egészíti ki a szövegkiadásokról szóló megállapításokat, mivel a szóba hozott és amellet a kiváló minőségű képeken is bemutatott festmények, portrék, szobrok, domborművek, érmék, plakettek, freskók és grafikák egész során jelennek meg a koronként változó Mikes-értelmezések, amelyek magukon viselik koruk és mesterük ízlésének jegyeit. A színes ábrák jelentősen emelik a kötet értékét, s egyben az ikonográfia-történethez is fontos hozzájárulást jelentenek, mivel

korábban Veress Dániel csupán öt Mikes-ábrázolást regisztrált, Tüskés Anna gyűjteménye viszont több mint ötven alkotást számlál.

További öt tanulmány Mikes újkori recepciójának és kultuszának különböző aspektusait elemzi. Hites Sándor a magyar irodalmi emigrációknak Mikeshez való viszonyát mérlegeli számos idézet alapján. Látható ezekből, hogy az emigráns költők mindenkor saját léthelyzetük előzményeként értelmezték a rodostói száműzött alakját, önértelmezésük részévé téve a mikesi tradíciót, épp ezért aligha helytálló itt – bármely modern költő esetében – Mikes „félreértéséről” beszélni (270). Szentesi Zsolt a 20. század második felének magyar regény- és drámairodalmában veszi sorra a Mikes-értelmezéseket, s közülük a legsikerültebbnek Takács Tibor *Erdély köpönyegében* című, 1974-ben megjelent regényét tartja. Értékelésével messzemenően egyetérthetünk, mivel ez a mű a Moldovába utazó és ott kínzó dilemma előtt álló Mikest állítja középpontba, aki itt „töprengő, vívódó, esendő személyiség, akinek lelkében harc folyik” (280). Az illegális hazatérés nagy csábítása és a lelkiismeret parancsa közötti vívódás teremti meg itt a regény feszültségét, ezzel válik a száműzött alakja a minden korban nehéz választások elé kerülő ember szimbólumává. Boér Hunor a háromszéki Mikes-kultuszról számol be, Bernard Adams a *Leveleskönyv* angol fordításait taglalja, Tasnádi Edit pedig a törökországi kiadásokról ad tájékoztatást. E két utóbbi dolgozat a fordítás nehézségeiről és buktatóiról is szól. Mindez hasznosan egészíti ki az összképet, s egyben annak jele is, hogy Mikes életműve eleven irodalmi kisugárzást és kultuszteremtő hatást váltott ki országhatáron innen és túl egyaránt.

Külön értéke a kötetnek a már említett kiállítási katalógus anyagának közlése. A további kutatásokhoz, s azon túl a korszak szellemi körképének érzékeltetéséhez is elsőrendű filológiai támpont lehet a jövőben a Mikes látókörében fellelhető könyvek pontos azonosítása, lelőhelyüknek feltüntetése. A könyvek listája a franciaországi eszmeáramlatok magyarországi recepcióját is szemlélteti, eszmetörténeti összefüggések felvázolását segíti elő.

Amikor azt mondjuk, hogy jelen tanulmánykötet kiemelkedően fontos előrelépés a Mikes-kutatásban, akkor elsősorban az elemzési módok sokféleségére, az újabb filológiai és elméleti szempontok érvényesítésére, eddig nem ismert vagy figyelmen kívül hagyott források megszólaltatására utalhatunk. A szerkesztő Tüskés Gábor és munkatársai – Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Lengyel Réka – láthatóan igen körültekintően mérték fel azokat a lehetőségeket, amelyek új eredményeket vagy újszerű megfigyeléseket ígértek, s tovább tudták építeni a Hopp Lajos által markánsan kialakított Mikes-képet. De

nyeréség a kötet a 18. századi magyar irodalom- és nyelvtörténet egésze számára is, a hazájából száműzött író munkásságának a korábrinál pontosabb kontextusba illesztése a korszakról alkotott képünk gazdagítását is jelenti, az emigráció lét-helyzetének értelmezését a későbbi esetek számára is árnyaltabbá teszi. S nem utolsósorban – a „társkötetével”, az évfordulós konferencia idegen nyelvű anyagát tartalmazó gyűjteménnyel (*Literaturtransfer und Interkulturalität im Exil: Das Werk von Kelemen Mikes im Kontext der europäischen Aufklärung*, Hrsg. Gábor Tüskés, Bern usw., Peter Lang, 2012) együtt – egy sajátosan magyar irodalmi jelenséget nemzetközi összefüggésrendbe állítva mutat meg, s tesz értelmezhetővé a külföldi szakemberek számára is. Ezen túl a kötet további kutatási szempontokat is bőséggel villant fel, így adva ösztönzést irodalmi értékeink elmélyültebb ismeretéhez és megismertetéséhez mind a hazai, mind pedig az európai irodalomértő közvélemény számára.

Bitskey István

Literaturtransfer und Interkulturalität im Exil (Das Werk von Kelemen Mikes im Kontext der europäischen Aufklärung)

Transmission of Literature and Intercultural Discourse in Exile (The Work of Kelemen Mikes in the Context of European Enlightenment)

Transmission de la littérature et interkulturalité en exil (L'œuvre de Kelemen Mikes dans le contexte des Lumières européennes)

Hrsg. Gábor Tüskés, unter Mitarbeit von Bernard Adams, Thierry Fouilleul und Klaus Haberkamm, Bern–Berlin–Bruxelles–Frankfurt am Main–New York–Oxford–Wien, Peter Lang Verlag, 2012, 561 l.

Az MTA Irodalomtudományi Intézete által Mikes Kelemen halálának 250. évfordulója alkalmából 2011. október 12–15. között rendezett nemzetközi tudományos tanácskozáson elhangzott előadások közül ez a kötet harmincötnek a szövegét közli német, angol vagy francia nyelven. Közülük egy másik kiadványban, az Universitas Könyvkiadó *Historia Litteraria* című sorozatának 28., ugyancsak Tüskés Gábor által szerkesztett, *Író a száműzetésben: Mikes Kelemen* című kötetében (Bp., 2012) huszonegy magyarul is hozzáférhető, a két előadásgyűjtemény között tehát számos átfedés van. Mivel a magyar nyelvű kötetről Bitskey István részletes recenziót készített, jelen írásunk feladata ebben a sajátos helyzetben az, hogy a Peter Lang Kiadó által publikált aktáknak a kizárólag ott, idegen nyelven olvasható szövegeiről adjon számot a magyar közönség számára, s csupán utaljon az Universitas Könyvkiadó kötetében is megtalálható írásokra.

A tanulmányok első csoportja, *Historische Rahmenbedingungen – Historical Setting – Contexte historique* (Történelmi kontextus) cím alatt, Mikes Kelemen munkásságát Európa politika- és gazdaság-

történetének összefüggéseiben helyezi el. Önmagában már ennek a célnak a kijelölése is továbblépést jelent a korábbi – egyébként színvonalas és eredményes – Mikes-kutatásokhoz képest. Az író születésének tricentenáriumán, 1990-ben rendezett konferencia előadásait tartalmazó, *Irodalom, történelem, folklór* című kötet (szerk. HOPP Lajos, PINTÉR Márta Zsuzsanna, TÜSKÉS Gábor, Debrecen, Ethnica Alapítvány, 1992) tematikája megoszlott a Rákóczi-szabadságharc különböző aspektusainak, majd Mikes munkásságának elemzése között, a nemzetközi összefüggések vizsgálata viszont akkor nem szerepelt olyan súllyal a konferencián, mint legutóbb, 2011-ben. A mostani aktáknak rögtön az első szövege a nemzetközi politikának több, eddig kevésbé hangsúlyozott elemére hívja fel a figyelmet. Jean Bérenger *Tableau de l'Europe de Rákóczi et de Mikes* (Rákóczi és Mikes Európájának körképe) című előadása Rákóczinak és kíséretének törökországi megtelepedését nem csupán a francia politika törekvéseivel magyarázza, hanem elsősorban V. Fülöp (egyébként Bourbon-házi) spanyol király terveivel, aki a Habsburgoktól történelmi jogokra hivatkozva szeretne volna megsze-

rezni a Nápolyi Királyságot és Lombardiát, ezért az ő céljait szolgálta egy olyan akció, amely az itáliai konfliktusokkal egyidejűleg keletről nyugtalaníthatta volna Bécset. Ugyancsak az európai politika fordulatai eredményezték azt, hogy Mikes életének vége felé az egyébként is megfogyatkozott törökországi magyar emigráció végleg elvesztette jelentőségét a francia udvar számára, mivel az európai hatalmak szövetségi viszonyainak átrendeződése (a „renversement des alliances”) folytán 1756-ban Ausztria ünnepélyesen Franciaország szövetségese lett.

Egy másik francia kutató, Michel Marty *Kelemen Mikes, un voyageur à l'orée des Lumières* (Mikes Kelemen, egy európai utazó a felvilágosodás hajnalán) címmel többek között azt vizsgálja, hogyan helyezkedik el Mikes leveleskönyve az európai történelem és kultúra két nagy periódusa, a 17. századi klasszicizmus és a 18. századi felvilágosodás között. A *Törökországi leveleknek* az a közismert sajátosága, hogy a szövegek nem valós, hanem fiktív levelező partnerhez szólnak, az érzelmek kifejezése mellett – vagy azoknak a rovására – erősíti a levelek tényközlő, a kortárs világot bemutató szerepét, s így az útleírás műfajának elemeivel bővíti a művet. A fikció és a tényközlés koegzisztenciája Michel Marty szerint arra utal, hogy Mikes írói munkássága, korszerű módon, átmenetet képvisel egy új periódus, a felvilágosodás küszöbén, s ezt a levelezés számos gondolata is erősíti: a nevelés fontosságának hangsúlyozása, a mesterségek és a tudományok iránti érdeklődés, a témák változatossága, és nem utolsósorban a gyakran kritikus hangvétel.

A Mikes-szakirodalmat új szemponttal gazdagítja Csoma Zsigmond *Kelemen Mikes' Bedeutung für die Wirtschaftsgeschichte*

(Mikes Kelemen jelentősége a gazdaságtörténet szempontjából) címmel tartott előadása. Mint kifejti, a zágoni fiatalember műveltségének formálódásában nemcsak a deákos irodalmi-nyelvi képzésnek volt szerepe, hanem annak a mindennapi környezetnek is, amelyben kora ifjúságát töltötte. Az erdélyi udvarházak, mint amilyenben Mikes gyermekként ismerkedni kezdett a világgal, gazdasági központok is voltak, és így az ifjú első tapasztalataihoz – a maga szintjén – a gazdasági kérdésekkel való ismerkedés, a velük való foglalkozás is hozzátartozott. Ezt az érdeklődését később sem veszítette el, ezért ír olyan nagy kedvvel például a selyemhernyó-tenyésztésről vagy a gyapot termesztéséről, sőt, praktikus érzékkel még a Rodostó környéki szőlőművelésnek arra a sajátosságára is felfigyel, hogy a szőlőt ezen a déli, melegebb vidéken (az otthoni módszertől eltérően) nem karózzák föl, s így a laposan szétterülő levelek kevésbé engedik kiszáradni a talajt hőség idején.

Kiegészítésképpen jegyezzük meg, hogy a kötet első részéből két további tanulmány: Tóth Ferencé Mikes és a francia diplomácia viszonyáról, valamint Papp Sándoré, aki az idős Mikes pénzügyi helyzetével foglalkozva, eddig publikálatlan török dokumentumokat ismertet, az Universitas Könyvkiadó fentebb említett kiadványában magyarul is olvasható.

A tanulmányok második csoportja az *Ideengeschichtliche Konstellationen – History of Ideas – État sur l'histoire des idées* (Eszmetörténeti konstellációk) címet viseli. Az itt szereplő hat szövegre – tartalmi értékeiken túl – azért is kell külön felhívunk a figyelmet, mert szerzőik kizárólag itt, idegen nyelven publikálták őket, a magyar nyelvű kiadványból, talán praktikus okok, például a fordítások el nem készülte

tetése? Nem elvont kérdések ezek Mikes számára, hiszen általuk saját szenvedéseit is értelmezni próbálja. A korabeli európai filozófiának éppen Mikes korában igen időszerű témája volt a rossz fogalmának magyarázata. Ezen alapul Leibniz elmélete is arról, hogy a rossz tulajdonképpen a jóhoz vezető út, amelynek során helyreáll a világ rendje (*Theodicea*, 1710). Az a felfogás, amely szerint a szenvedés megtisztítja, jobba teszi és az üdvösségre méltóvá formálja az embert, Jób történetének a keresztény hagyományban kialakult értelmezése, amely még az eredeti héber szöveg fordításának módja révén is nem egy esetben „keresztényiesítette” a történetet. A különböző nyelvű kiadásokban a „góéli haj” kifejezést (Jób 19, 25) gyakran „az én megváltóm él” formában (Károli Gáspár) vagy ehhez hasonló kifejezésekkel adták vissza, aminek alapján óhatatlanul is Jézus alakját asszociálták a szöveghez, pedig az idézet pontos jelentése – mint azt a Szent István Társulat Biblia-fordítása (1973) is közli – „él ügyem szószóója”. Mikes a 66. levélben még tovább megy, amikor azt is Isten jóságának tulajdonítja, hogy Bercsényi már itt a földön, előre elszenvedheti a purgatórium gyötrelmét, s így megmenekül majd a másvilágon fenyegető kínoktól. Nyilvánvaló, hogy Jób könyvétől idegen a purgatórium gondolata (amiképpen létezését a protestantizmus sem fogadja el), így teológiai megfontolásoktól függetlenül Jób alakjában a szenvedő ember archetípusa jelenik meg előttünk.

Béatrice Dumiche előadásának címe: *Glaube, Liebe, Hoffnung in Mikes' Briefen aus der Türkei: Die Sprache als „religio” wider Entfremdung und Selbstentfremdung im Exil* (Hit, remény, szeretet Mikes *Törökországi leveleiben*: a nyelv mint „religio” az elidegenedés és az önelidegenedés el-

len a száműzetésben). A „vallás”-t jelentő *religio* szó, amely az „összekötözni” értelmű *religare* igéből származik, ebben az értelemben az írói tevékenységnek arra az alkotó folyamatára utal, amelynek során az emberi öntudat az Isten képéhez való s a nyelvben megnyilvánuló hasonlóságban („in der Sprache offenbarenden Gottähnlichkeit”, 137) mutatkozik meg, s így az egyén transzcendenciájának tudata a nyelv síkján bontakozik ki. Mikes olyan válságos helyzetben folyamodott az íráshoz, amikor csalódnia kellett a keresztény uralkodók támogatásában, amikor úgy érezte, hogy a keresztény hit megvallása önmagában még nem biztosíték a hitnek a valóságban való követésére, s amikor azt tapasztalta, hogy a magyar emigránsokat egy nem keresztény nép, a török fogadja be barátságosan. A levélíró töprengéseiben nagy szerepet kap a ráció, az értelmi megfontolás, ám ez nem jelent szembe fordulást a hittel és a hitből fakadó erényességgel, hiszen épp általuk lehet megmenekülni az élet kiüresedésétől, az elidegenedés pusztító veszélyétől. A hit és a ráció harmóniája annyira fontos, hogy az oktatásban – a lányok oktatásában is! – meg kell valósulnia, hiszen a tudás felfegyverez a kísértések ellen. A hiányos képzés nyomán a hit babonássággá silányul; lefordíthatatlan szójátékkal: „Mangelnde Bildung degradiert den Glauben zum Aberglauben” (147). Mikes az embenek arra a kötelességére is figyelmeztet, hogy ne csak a lelke, hanem a teste egészségével is törődjön.

A rodostói Yıldız Aydın *Entfremdung und Fremdheit in den Briefen aus der Türkei von Kelemen Mikes* (Elidegenedés és idegenesség Mikes Kelemen *Törökországi leveleiben*) című előadása kettős megvilágításban elemzi a török környezetbe érkező

Mikes helyzetét. Az idegen kultúra egyidejűleg csábító és fenyegető. Csábító, mert egy másik nép szokásainak megismerése érdekes élmény, még akkor is, ha a magát kívülállónak érző személy nem lát biztos normát, amelyet ebben az országban követnie kéne. Ugyanakkor fenyegető is ez a helyzet, eluralkodhat benne a monotonía, hiszen gyakorlatilag nincs lehetőség a besűkülült életkeret megváltoztatására.

Az eszmetörténeti konstellációkat tárgyaló tanulmányok közül sorrendben az utolsó Tóth Zsombortól való: *Mikes as an Emigrant: Liminality, Literacy and the Culture of Migration* (Mikes mint emigráns: határhelyzet, műveltség és a migrációs kultúra). A szerző Mikes Kelemen leveleskönyvének alternatív olvasatát kínálja: nem a katolikus hagyomány kontextusában akarja vizsgálni Mikes lelkeségét, hanem a református hagyomány összefüggésében, hiszen Mikes tízéves koráig ebben a hitben nevelkedett. A migrációs kultúra fogalmát skót történelmi tapasztalatok alapján Christopher Smout (1995) és Ginny Gardner (2004) dolgozta ki. E szerint az elmélet szerint a hitért elszenvedett üldöztetés és emigráció a mártíromság egy fajtája. A kálvinista martirológiának nem szükségszerű része a mártír halála, az áldozat túlélheti az üldöztetést. Az idők folyamán, különösen Magyarországon, a valláshoz való töretlen hűség kiegészült a szülőhazához való hűséggel, majd a magyar patriotizmus történetében ez utóbbi vált uralkodóvá. A megpróbáltatások elviselésében két erény segített: a türelem (*patientia*) és az állhatatosság (*constantia*). Mikes mindkettőt példás módon képviselte. Tóth Zsombor azt a törekvését, hogy a katolikussá lett Mikes lelkeségét a kálvinista hagyományhoz kapcsolódóan értelmezze, egy analógiával is alátámasztja:

ha a református Komáromi Jánost annyira érdekelhette a jezsuita Jeremias Drexel *Gymnasium Patientiae* című könyve, hogy le is fordította (1699), miért ne lehetne hasonlóképpen, bár más előjellel, kálvinista szempontból közelíteni Mikes Kelemen spiritualitásához?

A tanulmányok harmadik csoportjának közös címe: *Gattungs- und Stoffgeschichte – History of Genre and Theme – Histoire des genres et des thèmes* (Műfaj- és tárgytörténet). Az itt közölt szövegek egy kivételével mind megtalálhatók az Universitas Könyvkiadó magyar nyelvű kötetében. Mielőtt rátérnénk az egyetlen csak idegen nyelven (ez esetben németül) publikált tanulmányra, röviden felsoroljuk azokat, amelyek az említett kiadványban magyarul is olvashatók.

Műfaji kérdésekkel három szerző foglalkozik: Kovács Ilona Mikes és a francia levélregény hagyományaival, Bódi Katalin a *Törökországi levelekkel* mint levélregénnyel, Pál Ágnes pedig Roger de Bussy-Rabutin és Sévigné márkiné levelezésével, amely a levelezés és a levélregény határán helyezkedik el. Három további szerző tanulmánya a tárgytörténet körébe vág, közülük kettő jelent meg magyarul is: Fröhlich Idáé a 90. levél agádjának forrásáról (Áron és az özvegy juha történetének kapcsán), Kovács Eszteré pedig Mikes Kelemen *Törökországi leveleinek* azonosítatlan forrásairól.

Kizárólag a jelen recenzió tárgyát képező kötetben olvasható viszont Hans-Jörg Uther szövege: *Stoff- und motivgeschichtliche Aspekte in Kelemen Mikes' Briefen aus der Türkei unter Berücksichtigung von Brief Nr. 192* (Tárgy- és motívumtörténeti aspektusok Mikes Kelemen *Törökországi leveleiben*, tekintettel a 192. levélre). Bevezetőben megállapítja, hogy az idegen országról és az

ott tett utazásokról szóló irodalom hosszú évszázadokon át nemcsak az utazó személyes tapasztalatait adta elő, hanem bőségesen kiegészítette azokat korábbi szerzőktől átvett antik, középkori, kora újkori történetekkel, anekdotákkal, exemplumokkal, valamint különböző kompilációkból, esetleg kortárs újságokból származó anyaggal. Mindezeknek a vizsgálata alapján a továbbiakban Hans-Jörg Uther számos konkrét adattal, pontosan megjelölt hivatkozásokkal gazdagítja a Mikes forrásaira vonatkozó eddigi kutatásokat.

A kötet negyedik egységében *Sprache, Stil, Rhetorik, Poetik – Language, Style, Rhetoric, Poetics – Langue, style, rhétorique, poétique* (Nyelv, stílus, retorika, poétika) címszó alatt hét előadás szövegét olvashatjuk, közülük hat magyarul is szerepel az Universitas Könyvkiadó kötetében: Szathmári István az írónak *Az Iffjak Kalauza 1724/1744-es fordításán 1751-ben elévgett javításait elemzi*, Kiss Margit a digitális Mikes-szótárról, Paczolay Gyula a *Törökországi levelekben* található közmondásokról, Knapp Éva a leveleskönyv retorikai előzményeiről ír, Bányász Melinda egybeveti a *Mulatságos napokat* a *Journées amusantes* és a *Belle Assemblée* szövegeivel, Hegedüs Béla pedig három Mikes-művet (*Törökországi levelek, Mulatságos napok, A Keresztnek királyi uttya*) hasonlítja össze poetológiai szempontból.

Nem található viszont a magyar nyelvű kiadványban Czibula Katalin lélektani érzéssel megírt szövege: *Mikes und seine Frauengestalten* (Mikes és nőalakjai). A *Törökországi levelekből* két fontos nőalak bontakozik ki: a címzett P. E., illetve Kőszeghy Zsuzsi. Czibula Katalin Mikes nénjének jellemző tulajdonságait főképp az első huszonhárom levél nyomán vizsgálja, Zsuzsiét pedig a 24–77. levél alapján.

Kettejük természete alapvetően különbözik egymástól. Mikes néneje pénzügyileg és társadalmilag független, önállóan gondolkodó, szellemes nő, aki a kora újkorban kialakult nőideált jelképezi, s akivel a levélíró a fesztelen, évődő humor hangján tud társalogni. A Kőszeghy Zsuzsival kapcsolatos megnyilatkozásokból hiányzik ez a természetes közvetlenség: öröm és fájdalom váltakozik, ambivalens érzések uralkodnak, s ez a levelek megváltozott stílusában is tükröződik. Zsuzsi végül nem a szíve szerint, hanem érdekeit követve választ. Az új nőtípus csupán a fikció szintjén létezik Mikes számára, s ez a csalódás a való életben magánosságához, boldogtalansághoz vezet.

Az előadások utolsó, ötödik csoportjának főcíme eltér az idegen nyelvű és a magyar nyelvű akták között. Az idegen nyelvű kötetben: *Textüberlieferung und Rezeption – Reception and Transmission of the Text – Transmission des textes et réception* (Szövegahagyományozás és recepció); a magyar nyelvűben: *Hatás- és befogadástörténet*. Az elhangzott előadások közül az Universitas Könyvkiadó kötetében hétnek a magyar nyelvű változata férhető hozzá: Tüskés Gábor a *Törökországi levelek* kéziratának sorsáról értekezik, Czifra Mariann a leveleskönyv kiadástörténetéről, Tüskés Anna Mikes képzőművészeti ábrázolásairól, Csörsz Rumen István Rákóczi nagypénteken bekövetkezett halálának elbeszéléséről Mikestől a közköltészetig, Hites Sándor Mikestől és a későbbi magyar irodalmi emigrációkról, Szentesi Zsolt Mikes alakjáról a 20. század második felének magyar regény- és drámairodalmában, Bernard Adams a *Törökországi levelek* angol fordításairól.

Csak angolul olvasható Tóth Szilvia írása: „*Mikes is our ancestor*”: László Cs. Sza-

levelek egyes gazdaságtörténelmi vonatkozásait. Az eszmetörténelmi konstellációkkal foglalkozó szövegek új szempontokból közelítik meg Mikes vallásosságát, a szenvedés értelméről, a jóról és a rosszról vallott nézeteit, a hit és a ráció viszonyát, az elidegenedés veszélyét, a determinizmus fogalmát, és fölvetik a migrációs kultúra szerepét az író gondolkodásában. További előadásokból a Mikes forrásaira vonatkozó eredményes kutatás ismertetése, valamint Mikes nőalakjainak hiteles lélektani

elemzése bontakozik ki. Az idegen nyelvű fordítások készítői a mű tolmácsolásának konkrét nyelvtani és lexikai problémáin túl a művelődéstörténelmi kontextus visszaadásának fontosságára is felhívják a figyelmet. Mint rövid felsorolásunkból kiderül, a 2011-es nemzetközi konferencia óta még gazdagabb, még árnyaltabb a Mikes Kelemenről, irodalmunk egyik legrokonszenvesebb alakjáról alkotott képünk.

Vörös Imre

Barátságos mulatozások

Episztolagyűjtemények az 1770–1780-as évekből

Sajtó alá rendezte Labádi Gergely, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2012 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 13), 592 l.

A *Régi Magyar Költők Tára* a 19. század utolsó harmadában indult a 16. századi magyar líra kiadásával. Az immár tekintélyes történelmi távlatokkal rendelkező sorozat ötlete az irodalomtörténet-írás „atyja”, Toldy Ferenc fejéből pattant ki teljes fegyverzetben a Magyar Tudományos Akadémia szellemi műhelyében (lásd SZILÁDY Áron előszavát: *Középkori magyar költői maradványok*, kiad. Uő, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1877, V–VIII [RMKT XVI. század, 1]). A sorozat eredendő célja a régi magyar líra kiadása által a nemzeti nyelv, irodalom és történelem előmozdítása volt, így a Toldy Ferenc által már korábban összegyűjtött, kiadásra várakozó darabok a nemzeti kultúra elővitelének reményében jelentek meg. Az RMKT céljai az eltelt idő folyamán mit sem változtak, a széria később a 17. századi versek kiadásával folytatódott, és a kiadói munka egészen

a mai nap is tart. A 18. századi műveket publikáló alsorozat (RMKT XVIII. század) 1996-ban indult el Bíró Ferenc vezetésével, első kötetét Vörös Imre rendezte sajtó alá Péczeli József *Henriásából*. A sorozatszerkesztő személye, aki a korszak jeles kutatója és monográfusa, már önmagában biztosítékot jelentett arra, hogy a könyvsorozat folytatása és a tevékenység újabb évszázadra való kiterjesztése klasszikus líránk kiadásának új virágkorát hozza el. Egy olyan vállalkozás darabjaként jelent meg tehát Labádi Gergely könyve, amelynek hagyományai nívós kötet ígéretével kecsegtetnek, és nagy elvárásokat ébresztenek az olvasóban. Tovább táplálja a reményeket, hogy Labádi rutinos sajtó alá rendezőnek tekinthető, ráadásul lassan egy évtizede foglalkozik episztolákkal (lásd pl. tőle: *Az irodalom közegváltásai a felvilágosodás idején: Az episztola példája = A látható könyv: Tanulmányok az irodal-*

mi medialitás köréből, szerk. HASZ-FEHER Katalin, Szeged, Tiszatáj Könyvek, 2006, 19–54; *Levélelmélet a felvilágosodás kori magyar irodalomban*, ErdMúz, 2006/3–4, 126–132), és ha egyetemi tanulmányait is számításba vesszük – márpedig miért is ne? –, akkor 1999-es OTDK helyezését is ehhez a kutatási programhoz lehet sorolnunk (1999-es, országos II. díjat elért dolgozatát később folyóiratban is publikálta: „...ez a’ theoria helyes theoriája e...” [Az episztola műfaj történetéből 1800–1820], ItK, 108[2004], 584–620). Felkészültségét mutatja, hogy az épp vizsgált kötetben általa sajtó alá rendezett szövegek néhány korábbi kiadásáról recenziót írt (lásd pl. Jankovics József és Schiller Erzsébet Ányos Pál-kiadásáról írott kritikáját: <http://www.rec.iti.mta.hu/rec.iti/Members/LabadiGergely/201eHiggy-remelj-szeress-201d-Anyos-Pal-versei>), és a *non plus ultra*: műfaj-történeti monográfiája jelent meg a felvilágosodás kori magyar episztoláról (*A magyar episztola a felvilágosodás korában: Műfaj- és médiatörténeti értelmezés*, Bp., L’Harmattan–Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2008). Labádi Gergely pályájának fókuszában minden jel szerint tehát az episztola áll, így talán nem túlzás azt feltételezni, hogy a *Barátságos mulatozások* nem pusztán az RMKT XVIII. századi sorozat legújabb, 13. darabjának, hanem Labádi munkássága fontos állomásának is tekinthető. Ez a recenzió arról szeretné meggyőzni az olvasót, hogy az 592 lapos kötet nem csupán a szerkesztő életművében mutat impozánsan, hanem a hazai szövegkiadás terén is jelentős eredmény.

Az előszóból megállapítható, hogy Labádi nagyon jól ismeri a könyvsorozat történetét, a korábbi kötetek szövegkiadási gyakorlatát, amelyeknek kontextusában helyezi el saját edícióját. Három

kiadási gyakorlatot különít el a megelőző 18. századi köteteket alapul véve: a szerzői alapú és az életmű egészét megcélzó közléseket; a használat és szövegcsalád szerint válogatott szövegeket tömörítő köteteket (ilyen a *Közköltészet* első és második darabja); illetve azokat a forrásközpontú darabokat, amelyek egy-egy kiadvány közlését tűzik ki célul, vagyis nem az életművek teljességét igyekeznek kiadni, hanem egy-egy művet. A tipizálás is felhívja arra a figyelmet, hogy a *Barátságos mulatozások* kakuktktojás a sorozatban. A három megoldás közül a forráscentrikus kiadványokhoz áll legközelebb Labádi kötete, mint Vályi Nagy Ferenc vagy Virág Benedek munkáinak kiadásai (RMKT XVIII. század, 3. és 12. kötetek, Sobor András, illetve Porkoláb Tibor gondozásában), ám még így is kilóg a sorból, s ennek több oka van. Ezek közül a legkevesebb, hogy a kötet műfajilag nem egységes, mivel nem csupán költeményeket közöl, ahogyan azt a könyvsorozat címe ígéri. Minden korábbi kötettől, még Porkoláb Tibor szövegkiadási eljárásától is különbözik, pedig bizonyos szempontból szoros rokonságban áll egymással a két koncepció. Az utóbbi időben Porkoláb Tibor döntött úgy a sorozat történetében, hogy Virág Benedek életművét egyetlen, a szerző által összeszerkesztett kötetrend szerint bocsátja közre. Virág verseinek kiadása a versszövegek bizonyos szempont (pl. az időrend) alapján meghatározott sora helyett egy teljes gyűjteményt tekint elsődleges szövegének, szakít tehát azzal a kiadási gyakorlattal, amely – ahogyan Porkoláb fogalmaz – „a szerzői kötetkompozíció felszámolásában érdekelt” (RMKT XVIII. század, 12, 126). Igaz, hogy az életműkiadások is jobbára egyben tartják a szerzői köteteket, Labádi kötete mégis

döntésnél. Már Bíró Ferenc sorozatindító előszava is pontosan Bessenyei körének példáját hozza fel egy lehetséges többszerzős kötetre. „Ha az azonos időkörben való működés [...] nem lehet elégséges alap egy-egy közös kötet kialakításához, természetesen bőségesen adódtak olyan szempontok, amelyek alapján többszerzős kötetek állítandók össze. Így – például – aligha szorul külön magyarázatra, hogy egy kötetben célszerű elhelyezni az 1770-es évek költőinek, Bessenyei György »társaságá«-nak egymáshoz írott és egymásra felelő episztoláit” (Bíró Ferenc, *A Régi Magyar Költők Tára új sorozata elé* = RMKT XVIII. század, 1, 9). Labádi ezen kívül az azonos szerkesztői elveket is kiemeli a négy kiválasztott kötet esetében: mind többszerzős kötet, s mindegyik esetében a szerkesztő neve címlapon olvasható, a kötetbeli szövegek pedig mindahánynál párbeszédet alkotnak egymással. Ezek az azonos tulajdonságok nemcsak a közös közlést indokolják, hanem egyéb episztolakötetek kizárására is kellő alapot teremtenek.

Labádi négy szövegkorpuszt közöl, és rajtuk kívül semmi más. Így nemcsak a korszak egyéb episztolaköteteit zárja ki a körből, hanem a közölt szövegek misszilis levélként esetlegesen fennmaradt darabjait is. Döntése háttérében elméleti természetű megfontolás áll. Annak ellenére, hogy az 1770–1780-as évek episztoláinak többsége misszilis volt, a szerkesztő nem kívánja ezeket a textusokat az általa választott szöveggyűjteményekkel együtt kiadni, nem tekinti az episztolakötetben kiadott szövegek variánsainak azokat, és csupán a jegyzetelés szintjén, a magyarázatoknál veszi figyelembe őket. Ennek az okát Debreczeni Attila textológia-elméletével nagyon egyszerűen meg lehet magyarázni – még akkor is, ha Labádi

kötete korábban készült el (DEBRECZENI Attila, *Bevezetés = Uő, Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Bp.–Debrecen, Akadémiai–Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 13–34; különösen: 17–22 [Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei, pótkötet]). Debreczeni Csokonai Vitéz Mihály életművére „kifejlesztett” teóriája alapvetően dualisztikus szemléletet tükröz. A két kulcsfogalom, *szövegforrás*, illetve a *szöveg identitásához* kapcsolódó különböző nem anyagi természetű fogalmak (amilyen a *szövegállapot*, a *szövegváltozat*) elkülönítése határozza meg a két pólust. Ha a *szövegforrást* mint materiális kéziratot, a papíron lévő írást anyagnak tekintjük, akkor a másik oldalt, az *ideát*, a „mű” képzetét lényegében a szöveg, a „mű” ideájának különböző időben és viszonyban való megjelenései (*szövegállapot*, *szövegváltozat*) alkotják. Labádi szövegkiadása azzal, hogy egyetlen szövegforrást, az irodalmi rangra emelt episztologyűjteményt teszi meg elsődlegesnek, lemetszi a kompozíciót alkotó episztolákról az esetlegesen fennmaradt missziliseket. A döntés alapja nem a fizikai jegyeik különbözőségében ragadható meg (a misszilisek nyilvánvalóan nem egy megkomponált egységben maradtak fenn, hanem egymástól független szöveghordozókon), hanem abban, hogy Labádi, úgy tűnik, különböző szövegidentitásokat tételez fel. A szövegkiadás döntést hoz amellet, hogy kizárólag a szerzők-szerkesztők által megkomponált műveket adja közre: azokat, amelyek nem a kommunikációs funkciót is kiszolgáló formájukban maradtak fenn, s ebből praktikus előny is származik. Egyrészt textológiailag egy viszonylag tiszta helyzet áll elő, a másolatok száma kisebb, így kevesebb a szövegkritikai jegyzet. Másrészt nem kell az autorizáció kérdésével

foglalkozni, és végül: még akkor sem válik kevésbé maradandóvá a szövegkiadás, ha egy misszilis autográf kézírata előkerülne, kevésbé kell felülírni az eredményeket, nincs szükség korrekcióra. Arról már nem is beszélve, hogy a szövegrend megállapításában is nyilvánvalóan adódtak volna problémák.

A kiadás a kiválasztott nyomtatott, illetve kézíratos források esetében a kiadványt szerkesztő személy rendezői elvét tartja tiszteletben. Ez az elv a közlendő korpuszok külalakjára is érvényes – már amennyire azt a nyomdatechnika megengedi. A kézíratos források esetében Labádi még a peritextuális elemek közlésénél is figyelembe veszi a kézirat (Bessenyei esetében a nyomtatvány) jellegzetességeit. Ugyan a térhasználat visszaadására nem mindig alkalmas egy a kéziratostól különböző struktúra, körülírni mégis lehetséges a látványt, az eredeti lapszámok megadásával, a jegyzetek az eredetihez hasonló helyen való közlésével az eredeti térhasználathoz hasonló képet lehet nyújtani. A kritikai jegyzetek Debreczeni Attila Szentjóni Szabó László-kiadásának gyakorlatát követik (RMKT XVIII. század, 6), ám Labádi itt nagy hasznát veszi rutinjának és a tárgyban való évtizedes elmélyülésének is.

Éppen ezért, mivel egyértelműen le tettem a voksomat a szövegkiadó elméleti döntései és a kivitelezés mellett, fontosnak tartom megemlíteni, hogy Labádi értekező stílusa – jelen kötetben is határozottan érzékelhetően – tárgyilagos és szűkszavú. Nem a szó rossz értelmében, de valóságos hiányérzetet tud kelteni egy-egy nagyobb ívű munkájában. Jobb példát erre talán nem is lehetne találni, mint az episztolairodalomról szóló monográfiájának befejező fejezete, amely tömörségével meglehetősen hirtelen zárását nyújtja a

látványon rendkívüli aprólékossággal és következetességgel végigvitt kutatásnak. Az itt recenzeált szövegkiadás előszava a kötelező elemeken kívül csak a legalapvetőbb elvi megfontolásokat összegzi. Pedig a sorozatnyitó kötet bevezetésében Bíró Ferenc így fogalmazza meg a könyvsorozat irányadó elveit: „Úgy láttuk, hogy az a célszerű, ha a szövegek kritikai igényű közlését a szövegkritikai apparátus mellett nem csupán a rendelkezésre álló vagy felkutatható magyarázó jegyzetek kísérik, hanem olyan bevezető tanulmány is, amely tömören összefoglalja a szóban forgó szerzőre vagy szerzőkre, műre vagy művekre vonatkozó tudásunkat – itt a kötetek sajtó alá rendezői valóban a feledés vastag sötétjéből hozzák ki a napfényre leleteiket, s az olvasó számára meg kell adni a szükséges információkat.” (Bíró, *i. m.*, 9.) A sorozatszerkesztői előszó a szövegek befogadását elősegítő tanulmányt szorgalmazott annak idején. A korábbi kötetek bevezetői tartalmukban és terjedelmükben is nagyon különböznek egymástól, és ez rendjén is van így. Nem elsősorban életrajzok illettek volna az episztolák elé (sok bevezetés tartalmaz életrajzot), mert a kötetbeli szerzők talán túl sokan vannak ahhoz, hogy a terjedelem lehetővé tette volna munkásságuk bemutatását. Ez valószínűleg nem segítette volna elő nagy mértékben a befogadást, ráadásul a kiadott episztolák nagy része sem a „feledés vastag sötétjéből” kerül napfényre. Egyes műveknek már van modern kiadásuk, amelyet a kötet figyelembe is vesz, sőt, alapul veszi egyes magyarázataikat. Jelen kötet szövegválogatása azonban teljes mértékben különbözik az eddigi kiadásoktól, vagyis a szövegek „megvilágítása” olyannyira különböző, hogy ez indokolta volna a tágabb kontextusban való újrapozicionálást.

Meglehet, hogy Labádi azért nem tartotta szükségesnek irodalomtörténeti tanulmány csatolását a kiadáshoz, mert a kiválasztott szövegek a kánonnak megfelelően kerültek kiválasztásra, Bessenyei körével pedig éppen elegen foglalkoztak már. Az ismeretlenebb szövegegységek közlése, illetve a kiadói válogatást motiváló »új filológia« módszertana azonban talán megért volna egy kitérőt. Az új írásmédium térnyerésének, a könyv második forradalmának irodalom-formáló hatására utal az a jelenség, amelyet a nyomtatott és kéziratos episztolagyűjtemények körül lehet megfigyelni. Ugyanerre hívja fel a figyelmet Labádi Gergely azzal, hogy az irodalmi műveket a korszakban tapasztalható formájukban állítja a középpontba. Erre nem alkalmasak a szerzőcentrikus szövegkiadások, és éppen ezért határozottan támogatandó Labádi kezdeményezése. Mindezekről persze lehet olvasni a sajtó alá rendező monográfiájában.

Labádi Gergely szerkesztői döntése módosítja a könyvsorozat kezdeti, 19. században megfogalmazott célját, mert nem pusztán a művek elérhetőségét tűzi zászlájára, hanem az irodalom létmódját is meg kívánja mutatni. Végső soron Bíró Ferenc sorozatszerkesztői elvei teljesülnek be praxisukkal, mert ezek a kiadások „a feledés vastag sötétjéből hozzák ki a napfényre leleteiket”, mégpedig azokat a „műveket”, amelyeket a megszerkesztett, megkomponált episztolagyűjtemények jelentenek. Labádi vállalkozása emiatt több annál, mint egy kötetnyi terjedelmet megcélzó terület-meghatározás eredménye, vagyis nem csupán az RMKT XVIII. századi sorozat episztolakiadásának első, folytatásra váró kötete, hanem az episztolatörténet dicső korszakának történetileg hiteles képét nyújtó, a műfaj létmódját is érzékeltető, korszerű kiadvány.

Czifra Mariann

Babits Mihály levelezése 1918–1919

Sajtó alá rendezte Sipos Lajos, Budapest, Argumentum, 2011 (Babits Mihály műveinek kritikai kiadása: Levelezés), 966 l.

Babits Mihály roppant levelezésfolyamából egy elsősorban az *irodalmi köztörténet* szempontjából rendkívüli időszakot, a „forradalmak” kétértelműen lelkes, majd zavarodott évét, Ady halálának és kultikus utóélete kezdetének idejét foglalja egybe a Babits-levelezés legújabb kötete, a kritikai kiadásként készülő sorozat nyolcadik, igen vaskos könyve. Sajtó alá rendezője egyben az immáron kilenckötetes széria főszerkesztője, Sipos Lajos. A története során több kiadót (Ko-

rona, Akadémiai, Magyar Könyvklub) megjárt, de vizuális képében mégis szerencsésen egységes, impozáns sorozat 2008-tól biztos révbe jutott, immáron az ügynek elkötelezett Argumentum Kiadó adja ki, a könyvészeti adatok szerint kiadói szerkesztő közreműködése nélkül. Megjegyezzük, hogy Babits néhány prózai művének kritikai kiadása is rendelkezésre áll már, furcsa módon azonban nincs készen még egyetlen lírai kötet sem.

Babits Mihály levelezése közel 10 000 tételt jelent, terjedelemben Goethe és Schiller, Thomas Mann, Stefan Zweig, Kazinczy Ferenc és Arany János levelezéséhez mérhető (lásd SÍPOS Lajos, *A levél mint irodalomtörténet: Babits Mihály levelezése = Uő, Új klasszicizmus felé...*, Bp., Argumentum, 2002, 172). Az 1918/19-es levelezéskötet – egészen pontosan 1918. február 1. és 1919. szeptember 1. között született, döntő többségében keltezett levelet, fogalmazványt, töredéket közreadó könyv – 524 sorszámozott levelet tartalmaz, a 2082. levéltől kezdődően. Sorszámokat kapnak a bizonyíthatóan hiányzó, mert reflektált levelek is. Ez a véglegességet sugalló szerkesztői gesztus túlzásnak is tűnhet. Soha nem lehet szerkesztő olyan biztonságban, hogy azt hihesse, itt a vége, minden levél a birtokunkban van. (Intő példa a Schöpflin-levelek kiadása, ahol a szerkesztő a függelékben „x/B”, illetve „y/C” jelzéssel volt kénytelen ellátni a kötet kéziratának és tördelésének lezárása után előkerült leveleket; lásd *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, s. a. r. BALOGH Tamás, [Pécs], Pannónia Könyvek, 2004.) A jelen kötet kicsit kevesebb mint felét teszik ki a levelek, ezt követi Sipos Lajos átfogó, a levelek özönének tematikai csoportjait és a babitsi életút ekkori eseményeit megvilágító, ismertető tanulmánya félszáz lapon. A levelezéssel azonos könyvoldal terjedelmű a jegyzetanyag, ám a kisebb betűméret miatt ez valójában jóval több, mint maga a szöveggözlés. A mutatók után egy külön íven a tárgyalt időszakhoz kötődő facsimile-összeállítás látható, két érdekes rajzzal: az egyik a katedrán ülő Babitsot ábrázolja, a másik Csinszka rajza a költőről.

A kötet időrendben első erőteljes témája a világháború okozta családi trauma, az István öccsének hadifogsága körü-

li nem szűnő, 1916-tól már a korábbi két kötetet is végigkísérő familiáris aggodalom. 1919-ben újfajta szorongás társul a meglévő félelmekhez, a lakásrekvirálás lehetősége. Egyre többet ágál és fenyeget a „vörös sajtó”, míg végül valóban idegenek költöznek az egyemeletes szekszárdi Babits-ház „felesleges” részeibe is, s a költő népbiztosi-baráti segítséget vesz igénybe az ügy elrendezéséhez, a jogos polgári tulajdon visszaszerzéséhez. Elővigyázatosságból Babits is átadta egyik szobáját a nála lakó, mindenestül szolgálatokat teljesítő Fekete házaspárnak, s maradék két szobáján osztozott tanítványával, az időnként nála, vele lakó Komjáthy Aladárral. Évtized múltán jelenik majd meg Virginia Woolfnak a kortársak által még feminista ballépésnek, pamfletnek tekintett írása a „saját szoba”-ról. A háború, mit sem tudva, illetve tudomást sem véve az alkotáslélektanról, a művészember ehhez való jogát is elvittatta. (Már minden veszve van, a lemondás közelében járunk, amikor 1919 júliusának végén az írószakszervezet alaprajzot kér Babitstól, mert az írói direktóriumnak végre sikerült egy kormányzótanácsai rendeletet kieszközölni a dolgozószobák védelmében.) Tragikusan ostoba (és egyszerre nevetséges) néhány forradalom alatti más ötlet is, mint például a „szocializált [...] mulatók” ügye. S mindennek tetejébe az Írói Direktóriumnak az a szándéka, hogy az írókat kategóriákba ossza. A bornírt gondolat érdekessége, hogy Lukács György népbiztos elé terjesztendő (talán fel is terjesztett?), komoly, határidős feladat volt. A kiváló, elsörendű írók írhatták volna, ami nekik tetszik, az állam őket nem korlátozta volna. A „másodrendű” íróknak nem járt volna ekkora szabadság, a harmadrendűek pedig már csak „direkt megbízásra, adott ideák felhasználásá-

val” írhattak volna (2551. sz. levél és jegyzete – e jegyzet és sok egyéb forrása is a „Mindenki újakra készül...”: Az 1918/1919-es forradalmak irodalma című, JÓZSEF Farkas által szerkesztett négykötetes szöveggyűjtemény [Bp., Akadémiai, 1959–1967]; fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet erre az elfeledett, pedig alapvető dokumentumgyűjteményre). A képtelenül badar gondolatból akkor nem lett semmi, de a diktatórikus próbálkozásoknak, jól ismervén az 1950-es évek kultúrpolitikai ideáljait és elvárásait, ezzel nem lett vége.

1918 nyarán–őszén Babits is egyik fogalmazója volt a Balázs Béla szerint tőle eredő, utóbb [*Lovagrend*] címmel az összes tanulmányt közlő kötetbe illesztett, antimilitarista szövegnek. (Társ szerzői Jászi Oszkár és Szabó Ervin voltak.) Az emelkedett hangú szöveg messze távol van a mozgalmi zsargon gondolati kategóriáitól és nyelvi formuláitól. Maga a „lovag” is meglepő szóválasztás, Balázs Béla és Lukács György tiltakoztak is ellene, ők jóval elkötelezettebbek voltak a politikának, s alkalmazkodtak is annak bevált, könnyen érthető terminusaihoz. Balázs és Lukács az *Európa szolgálai* címet akarták adni a végül semmibe futó kiáltványoknak.

Mint már ezekből a példákban is látszik, a kötet legerősebb témája Babits és a forradalmak viszonya. A levelekből kibontakozó kép egyértelmű: Babits vonakodó örömmel fogadta a forradalmakat. A vesztett háború következményének tartotta őket, s ha volt is benne valódi várakozás, ez elsősorban személyekhez kötődött, elsősorban is az imént már említett Szabó Ervinhez (aki a tárgyalt időszakban öt levelet is küldött hozzá) és (a három levéllel szereplő) Ágoston Péterhez. (A kötet jegyzetanyaga nem tud ORMOS Mária Ágoston-monográfiájáról: *A katedrától*

a halálsorig. Ágoston Péter 1874–1925, Bp., Napvilág, 2011. Mindig minden bibliográfia bővíthető, de véleményem szerint itt nagyon idevágó, fontos munkáról van szó.) A munkakapcsolatban lévő ismerősök között van még Braun Róbert és egy levéllel – „igaz híve” aláírással – Kunfi Zsigmond is. Az első három névvel tegeződik Babits, Kunfival nem. Kunfi Babits iránti nagyrabecsülése valóságga is lett, az író egyetemi tanári kinevezése ügyében (és az őszirózsások más kinevezni kívánt személyei ügyében) derekasan harcolt, sőt olyan antidemokratikus lépésre is kész volt, hogy az intézményi ellenállás miatt felfüggesztesse az egyetem autonómiáját. Tény, hogy Babits Mihály formailag nem felelt meg a kinevezésnek, nem volt doktorátusa. Ám az őt ismerők – mint pl. Hajdu Henrik, a Nyugat szerkesztőség titkára, utóbb műfordító, a magyarországi skandinavisztika egyik meghonosítója – „a hivatottság térfoglalása”-ként üdvözölte Babits kinevezését (2406. sz. levél). A kötetben sorjáznak a gratuláló levelek. Babits azonban nem volt hajlandó elfoglalni Beöthy Zsolt megüresedett katedráját, hivatalos kinevezését csak május 17-én kapta meg Lukács György kezéből, hivatalos értekezleten csak ez után vett részt, bár már korábbitól fogva tartotta előadásait. A recenzens megjegyzi: a Pázmány Péter Tudományegyetem 1935-ös „öntörténete” az 1919-ben kinevezett tanárok nevét nem is közli, így természetesen Babitsét sem, ezzel a gesztussal világosan és egyértelműen kiiktatva őket az egyetem 300 éves történetéből (SZENTPÉTERY József, *A Bölcsészettudományi Kar története, 1635–1935*, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935).

Visszatérve a forradalmakra, Supka Géza is magukkal ragadták az események, az Uj Világ nevében kért Babitsól

cikksorozatot. A Szózatról írott Babits-tanulmány utóbb „corpus delicti”-vé vált, a „haza- és nemzetellenes” Babits ellen citálták. A költő itt többek között olyanokat ír, hogy a Hazát, így, nagy H-val, „szájtörmő kócnak használták a szabad szó ellen”, és bűnösnek tekintette az országvezetést a világháborúban játszott szerepe miatt. Schöpflin Aladárt is hatalmába kerítette a lelkesedés, ő az Országos Propaganda Bizottság nevében levelezett Babitscsal. Ez a bizottság a külügyminisztérium felügyelete alatt működött, és feladata az országról terjesztett rémhírek eloszlatása volt. (Megjegyzem, a kötet nem vet számot a tényvel, hogy a Nyugat egyik legnépszerűbb szerzője, Biró Lajos ekkor külügyi államtitkár volt, és éppen ezzel a feladattal volt megbízva. Még senki nem kutatta és vizsgálta az irodalomtörténeszek közül a megmaradt iratokat, pedig jócskán érdekes lehet a mi diszciplínánk szemszögéből is.) Többen számítottak a forradalmak hónapjaiban Babitsra ilyen-olyan olvasókönyv, tankönyv megszerkesztésében. A kötet egyik dokumentuma szerint – meglepő, de igaz – még Molnár Ferenc is kapott szerepet az Alkotó Művészek és Tudományos Kutatók Szövetségében, a „Népegyetem” felállításának indítványát ő terjesztette elő 1919 januárjában. Babits és Schöpflin esete mutatja, hogy heveny, azaz gyors lefutású volt az illúzió. 1919 júniusában, látva a kommunista hatalomgyakorlás valóságát (ekkoriban sokakat tartóztattak le a vörösök), Babits lakásán Fenyő Miksa és Schöpflin kiáltványt szerkesztett, amit alá akartak írni a magyar szellemi élet kiváló képviselőivel, hogy aztán Bécsben nyilvánosságra hozzák a terrorisztikus fordulatot és eszközöket leleplező szöveget. A Neue Freie Presse szerkesztőjének segítségét is

igénybe akarták venni a terv megvalósításához, de a félelem meghiúsította azt: nem volt elég aláírója a tiltakozásnak, sem jobb-, sem baloldali emberek nem merték aláírni a terror nyomása alatt. (Részletesebben lásd a kötet által is bőven hivatkozott tanulmányt: JANKOVICS József, *Babits Mihály fegyelmi büntetésének revíziós eljárása ismeretlen dokumentumok tükrében*, ItK, 105[2001], 183–213). Babits 1919 júliusában le akart mondani egyetemi tanárságáról, s foglalkoztatta, hogy „elhagyja a Tanácsköztársaság területét” (2589. sz. levél). Babits kiköltözése, emigrációja, kivándorlása – egy Csinszka-levélből következtethetően Franciaországról vagy Olaszországról lehetett volna szó – váratlan, új ismeret.

Két megrendítően szép figyelmeztető, óvó-visszatartó levél olvasható a kötetben. A korábbi, még 1918 decemberében, a radikálisan gondolkodó galileisták egyike, az ekkor mindössze 19 esztendőes Halász Jenny írta. A levélíró az általános lelkesedés napjaitól kezdve figyelte a Világ s a többi újság számait, félvén, hogy a feladatot, hivatalt vállalók között látja a költő nevét. Megköszöni Babitsnak, hogy „azon a piederstálon maradhatott” meg neki, mint „amilyenen őt költeményei olvasásakor láttam s őriztem” (2360. sz. levél). A másik hasonló levél a forradalmi hatalom végnapjaiban született, írója egy ismeretlen „öreg néni”, Babits szüleinek „valamikor nagyon jó ismerőse”. A feltehetően a régi világhoz tartozó, s ekként konzervatívabb hölgy úgy írja le a költőt, mint aki már nem „privát ember”, hanem „a nemzeté, sajnos hogy nem a tiszta lapján”. Mint „honleány” és a „szeretet jogán” avatkozik a költő sorsába, s kéri, „hogy ne tovább!” „... adja Isten, hogy vissza tudja szerezni mindazt, amit bűnös könnyelműségében

elpazarolt”. Nagyon szép dokumentuma ez a levél a régi Magyarország traumájának, ijedtségének, értékörző ragaszkodásának. A lateiner és/vagy dzsentri családok történetének tipikus pillanatát rögzíti ez a hang (2592. sz. levél). Pedig milyen keveset tett valójában Babits! Írt néhány cikket, rövidebb tanulmányt, elment néhány gyűlésre, s elvállalta az egyetemi tanárságot. Ez utóbbira kétségbevonhatatlanul érdemes és méltó volt, ha az alakiságok hiányoztak is hozzá, de neve az egyetemmel sokszor ütköző, radikális szellemi megújulást kívánó Kunfiival, a miniszterrel és népbiztossal kapcsolatban került a nyilvánosság elé. Olyan emberrel, aki többek között eltörölte a felekezeti megjelölést a hallgatói nyilvántartásban. Ez a lépés akkor, s utóbb is a felforgatás *sine qua non*-ját jelentette.

Külön történet Babits Mihály kapcsolata Lukács Györggyel. A recenzens bizonyos benne, hogy Babits 1945 utáni megbélyegzése, évtizedre szóló kitagadása a modern magyar irodalom fővonalából – persze nem egyedül esett áldozatául a kommunista ideológiának és személy szerint az ideológusnak – erre a korszakra, a kapcsolatra vezethető vissza. 1910-től volt disputa kettejük között, eltérő művészetfelfogásuk nyilvánvaló tény volt – *A lélek és a formák* című Lukács-kötetről írott Babits-kritikával indult, erre Lukács válaszolt, majd a drámai formáról vitatkoztak –, párbeszédük a Nyugat hasábjain lefolyt irodalomelméleti, filozófiai viták egyik legérdekesebbje. A tárgyalt időszakban több levelet váltottak, az első levélben még magázva szólítja meg őt Lukács, s jelzi, Balázs Béla megítélése kapcsán új könyve előszavában (ismét) figyelmeztetni fogja Babitsot, ezúttal elfogultságára. Más tereken – jelzi Lukács – „szolidari-

tasunkat (legalábbis részemről) – ezen áthidalhatatlan ellentét a legkevésbé sem befolyásolja” (2180. sz. levél). A következő levél tegezve szólítja meg a költőt. Az 1918. decemberi levél tartalma önmagában homályos, találkozót kér Babitstól, hogy Mannheim Károlyval együtt meglátogathassák (2365. sz. levél). A jegyzetek bővebb, de ellentmondást tükröző eligazítást tartalmaznak. Az egyik állítás szerint a filozófus kapacitálta Babitsot, hogy lépjen be a kommunista pártba, „kultuszminiszteri tárcával biztatva őt közelebbi uralomra jutásuk esetében”. A párttagság forszírozásának ügyét közel egykorúan Babits is említette a *Magyar költő kilencszáztizenkilenben* című tanulmányában (Nyugat, 1919/14–15, 699). Tagadta viszont a párttagságra ösztönzést Lukács György a *Megélt gondolkodás* című nagy, életrajzi interjúban (LUKÁCS György, *Megélt gondolkodás: Életrajz magnószalagon*, az interjúkat készítette EÖRSI István és VEZÉR Erzsébet, Bp., Magvető, 1989, 158). Babits 1919-es cáfolata – ekkor Lukács már Bécsben volt – bizonyosan nem erősítette az amúgy is inkább vitatkozó irodalmi kapcsolatot.

Az 1919-es év kezdetét mégsem a politika, hanem szinte kizárólagosan Ady Endre halála uralja. A Nyugat nevében Babits fogalmazta a költő gyászjelentését, Móricz Zsigmonddal együtt választották ki a Kerepesi temetőben a költő sír helyét is, s Hatvany Lajossal nézték meg az ácsok építette még üres ravatalt a Nemzeti Múzeum középső termében. A temetésen az érmindszentiek, az Ady-szülők és Ady Lajosék nem voltak jelen, az időjárás közbeszólt. Nehezen tudjuk elképzelni azt a fájdalmat, amit az „édes” emiatt érezhetett. Udvariisan szinte bocsánatot és engedélyt kérnek, amiért ők is kifejezik kü-

lön fájdalomukat egy saját gyászjelentőn. „A magyar literatura súlyos vesztesége mellett oh, ne tűnjék fel hivalkodásnak a mi külön mélységes gyászunk, keserű bánatunk, hiszen mi mindenünket elveszítettük Benne!” (2413. sz. levél.) A szülők azt hitték, remélték, visszakaphatják fiuk holttestét, hogy a budapesti temetés csak ideiglenes. Ha látták volna, micsoda tömeg tolongott a Múzeum kertjében a ravatal körül – szerencsére erről maradtak fenn fényképek –, tudhatták volna, a fiukat soha nem szerezheti vissza már Érmindszent. A halál utáni újfajta Ady-kultusz kezdőpillanata volt ez, a soproni Frankenburg Irodalmi Kör a temetés után két nappal hosszú táviratban invitálja Babitsot egy irodalmi estre, mely egyben a város kiállítását is bizonyítaná a magyar kultúra mellett. (Igen, ez a szöveg már előre jelzi a Monarchia felbomlásának, az új államhatárok meghúzásának fenyegetését!) Ugyancsak alig egy héttel Ady halála után megalakult az Ady-szobor Országos Bizottság, Károlyi Mihály elnökletével. A Nyugat emlékszámot adott ki, Babits sürgette a költő életrajzának megírását is. A később zavarossá váló, mert kisajátító, a tényeket átértelmező Ady-filológia is innen indul. De a legérdekesebb Babits és a fiatal özvegy viszonya. (A különös kapcsolat eddig is ismert volt, a Csinszka–Babits levelezést lásd *Kedves Csinszka! Drága Mis! Babits és Csinszka levelezése*, kiad. NEMESKÉRI Erika, Bp., Pesti Szalon, 1994.)

Csinszka fiatal volt, – ahogy ő mondta magáról – „halálfáradt”, tetszelgett az „árva megkínzott huszonnégy év”-vel. Egészen bizonyosan meggyötörték az Adyval töltött nehéz-beteg évek, a halál körüli események, aztán az Ady-jogok körüli per, az Ady Lajossal folytatott csata. Hogy tudatosan kinézte-e magának Ba-

bitsot mint férfit is akár, vagy csak valóban támaszt keresett, nem tudhatjuk, ki-ki emberismerete szerint dönthet az ügyben. Rockenbauer Zoltán Csinszka-életrajza jól dokumentálja későbbi kapcsolatait is, köztük rövid ideig tartó érzelmi hevülését Mikes Lajos iránt, majd belehabarodását Bárczy István ex-főpolgármesterbe, aki az 1930-as években a felsőház tagja volt (ROCKENBAUER Zoltán, *A halandó múzsa: Ady özvegye, Babits szerelme, Márfy hitvese*, Bp., Noran, 2009). A Babitsnál bejelentkező első fergeteges és rafinált levél jól eltalálta és megijesztette a költőt. Szembe ment Csinszka nemcsak a konvenciókkal, de bizony a jóérezsű köteles gyásszal is, ahogyan kacérkodik, mórrikálja és nélkülözhetetlenné akarja tenni magát Babits életében. De aztán megjön a viszonzás is, amikor a költő már „Mihályod”-ként írja alá a levelet. Ady özvegye kétségtelenül szerepet játszik, s ez a szerep olykor nem is csak az övé. Kölcsönveszi Lesznai Anna Ady-párna gesztusát is, amikor diszpárnát hozva magával lecseréli a költőnél látott „rémes kézimunkákat”. Egyik levélben Csinszka tüdőbajra vágyik – itt is a szecessziós *szerepminta*, a betegség kultusza ütökzi ki. Felszalad virágot cserélni a költő lakására annak távollétében. A leveleknek nagy amplitúdókkal leírható lendülete van, hullámzik a kapcsolat, egészen odáig, hogy Babits válik ragaszkodóbbá, mintha neki volna fontosabb a nő jelenléte. De lassan „leszokják egymást” – így írja Csinszka –, eltávolodnak egymástól. Csinszka festeni kezd, közeledik az új elejtendő vad, Márfy Ödön. Egyvalamiről, pontosabban valakiről nem esik szó Babits és az özvegy leveleiben: Ady Endréről. Csinszka elkísérte néha Babitsot a költőnek Adyról szóló egyetemi előadására, de aztán egy távolmaradása alkal-

mával azt írja, „olyan kevés benne aznap minden érdeklődés”.

Babitshoz más nők is vonzódtak, ki személyes ismeretség alapján, ki csak a távolból, amúgy szolid Csinszkeként. Nagy benyomást tett Babits Kolozsvárott a közönségére, ahol irodalmi esten járt, Tessitori Nóra ezt követő levelei a legjobb értelemben vett úrinő rajongását mutatják. (Passuth László akkor tizennyolc éves helyi gimnazista volt, utóbb ő is felelevenítette, milyen hatással volt rá a költő hangján megszólaló *Húsvét előtt*.) Aztán ott van a sokáig névtelenségbe burkolózó egyetemi hallgató, Csoma Mária, az áhítat hangján szóló, de a gondolatot sem nélkülöző leveleivel. Mindössze két betűvel jelezte magát Th. D.-ként, aminek feloldása a „thankful disciple”, azaz hálás tanítvány. Csak a következő kötetben olvasható utolsó levelében leplezi majd le magát, s nem tudjuk, beszélt-e egyáltalán valaha is szemtől szembe Babitscsal. (Katherine Mansfield vagy Kaffka Margit remek történetet tudott volna írni ebből az elfojtott vallomássorozatból.) S ott vannak persze a levelekben a fiatal férfiak, a hálás tanítványok, Komjáthy Aladár, Szabó Lőrinc, vagy az olyan érettségiző gimnazisták, mint a pápai Links Artúr, aki verseket küldött bírálatra. Ki gondolta 1918-ban, hogy ez az akkor tizenhét és fél éves tanuló lesz az, aki New York-i emigrációjában Ignotust fogja látogatni az elmeorvosintézetben, ahová a zavart egykori szerkesztőt vitték, s ő fogja bizonyítani róla az orvosoknak, hogy igen, valóban jól ismerte Freudot, valóban levelezett vele, nem elmeháborodott, amikor erről beszél. (LINKSZ Artur, *Harc a harmadik halállal: Ifjúkorom Magyarországon*, Bp., Magvető, 1990. Erről az érdekes memoárról nem tud a kötet jegyzetanyaga.)

Ady halálával egy szerkesztői szék is megüresedett a Nyugatnál. A Károlyi Mihály megbízásából ekkor Bernben tartózkodó Ignotus hosszú levélben hatalmazta fel Babitsot, hogy formálja saját képére a folyóiratot, s ő javasolja azt is, vegye maga mellé szerkesztőként Móriczot. Hármójuk neve lenne a garancia arra, írja Ignotus, hogy „a Nyugat a mai állapotok közepett azt az érettséget, felelősségtudást s a speciálisan magyar ügyön való csüggést jelentené, ami ma a magyar irodalomnak külön történelmi hivatása”. S ugyanebben a levélben az „urbánus” Ignotus szerkesztőként felveti a földkérdés ügyét, hogy íratni kellene valakivel a problémáról. A próféta szólt belőle, a következő, Trianon utáni történelmi korszak talán központi kérdése ez volt, ez lökte felszínre a népi írók mozgalmát, s így kerül majd Illyés Babits közelébe, sőt egyenesen mellé. A trianoni országekisebbitő döntés még nem része ennek a kötetnek, de már vannak komoly előjelei. Kassák írja meg az *Egy ember életében* – Sipos Lajos idézi a jegyzetekben (2557. sz. levélhez tartozó jegyzet, 838) –, Babits mennyire kiborult egy ízben, amikor egy újabb ezt a lehetőséget pedző hír érkezett. „Tudjátok meg, hogy elveszítjük a hazánkat! Gyalázat az, ami itt történik. [...] Jönnek a csehek és a románok, és az országot fölkoncolják! Elvész ez a szép ország, ezer év tradícióit, gyönyörű eredményeit dobjuk oda semmiért!” Kassák szerint Babits szinte extatikus dühvel, ijesztő hangossággal tört ki magából. A jelenet dátuma bizonytalan, Kassák regényes története nélkülözi a naplószerű pontosságot, benyomásokat, hangulatokat, emlékeket idéz fel. (Érdemes itt megemlíteni a Babits életrajzi kronológiát, RÓNA Judit munkáját, amely éppen az ilyen tisztázatlan vagy bizonytalan keltezésű adatoknak megy

bevezető bekezdésben már mondtuk, egy különleges, s ma újfent sokat emlegetett, rövid, de meghatározó időszakról, utak elágazásáról szól. Magyar tudósok sora kényszerült emigrációba vagy húzódott vissza, pályák törtek ketté, s kezdődött egy tragédiába torkolló politikai korszak. Sipos Lajos rendkívül fontos munkát vég-

zett, s ezen nem változtatnak a jegyzetelés olykori döccenői (sok a túljegyzetelés, másutt viszont kiegészíthetők-pontosíthatók volnának a magyarázatok). A verskötetek szerkesztői csapatának nem lesz könnyű dolga, a mérce magas. Önmagában azzal is, hogy a leveleket közreadó sorozat már 1921-nél jár.

Széchenyi Ágnes